

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

• *Філософія*

ВИПУСК 129

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2016

УДК 06

ББК 95

Н 72

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 2 від 27 вересня 2016 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. П. Бех	доктор філософських наук, професор (головний редактор);
Ю. В. Бех	доктор філософських наук, професор (відповідальний секретар);
І. В. Григоренко	кандидат філологічних наук, доцент (секретар-координатор, літературний редактор);
<u>Філософія</u>	
В. П. Андрущенко	доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич	доктор філософських наук, професор;
В. Г. Воронкова	доктор філософських наук, професор;
Р. О. Додонов	доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков	доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
М. Квіск	доктор філософських наук, професор (Польща, м. Познань);
М. А. Лепський	доктор філософських наук, професор;
Н. І. Мозгова	доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр	доктор філософських наук, професор;
І. В. Степаненко	доктор філософських наук, професор;

Н 72

Нова парадигма : філософські науки [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех. ;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К. : Вид-во
НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 129. – 152 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної філософії, філософії історії, філософської антропології, філософії культури, філософії науки, філософії освіти, релігієзнавства та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

УДК 06

ББК 95

© Редакційна колегія, 2016

© Автори статей, 2016

© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2016

ФІЛОСОФІЯ

Бех В.

*Без елементу невідомості
життєва гра втрачає сенс.*

Дж. Голсуорсі

ДОЛЯ ПЛАНЕТАРНОЇ СПІЛЬНОТИ У ПАРАДИГМІ СИНГУЛЯРНОСТІ

У статті обґрунтовано прогностичну ідею еволюції планетарного соціального світу від моменту зародження і до порога сингулярності, тобто переходу його в стан, непідвладний опануванню нашою свідомістю; визначено континуум Семантичного Всесвіту, по якому рухається планетарний світ у ході еволюції завдяки спонтанній дії механізму смислогенезу; простежено зміни станів організму людини від тяжіння до біоту живого до переходу в стан променевого людства; подано когнітивне віддзеркалення еволюційного процесу в теоретичній сфері як переходу від концепції ноосоціогенезу до ноокосмогенезу.

Ключові слова: сингулярність, технічна сингулярність, Всесвіт, планетарне співтовариство, планетарна особистість, інтелект, штучний інтелект.

Прискіпливо досліджуючи еволюцію планетарного соціального світу ми виходимо на парадоксальний для нас результат – планетарний соціальний світ має розчинитись у глибинах Всесвіту. Тому ми поділяємо погляди тих дослідників, що вважають занесення розуму на нашу планету малоймовірним фактом, оскільки «можливість цілеспрямованого вольового занесення звідкись зі Всесвіту на Землю біогенної речовини, оскільки часу від моменту утворення Всесвіту до появи життя на Землі (за загальноприйнятими оцінками) – недостатньо для завершеного циклу формування позаземної автономної інтелектуальної системи. Походження розуму (ноогонія): життя і розум на Землі мають земне походження. Інтелектуальна система

людства на Землі є інтелектуальною системою першого покоління у Всесвіті» [1].

Це означає, що ми досягнемо порога соціальної сингулярності, оскільки виходимо за межі існуючої раціональності в повсякденному бутті і звичного нам жорсткого державного, навіть з елементами розширеної участі громадськості, управління. Як писав П'єр Тейяр де Шарден: «Людина незамінна. Значить, наскільки б неймовірно не була перспектива, вона повинна досягти кінцевої мети, поза сумнівом, не з потреби, але неминуче. Не призупинення, якою б не була його форма, а останній прогрес, що настає у свою біологічну годину. Дозрівання і вищий ступінь. Щораз далі в неймовірне, з якого ми вийшли. Саме в цьому напрямі, якщо ми хочемо передбачати кінець світу, варто екстраполювати людину і гомінізацію» [9].

У раціонально обґрунтованому сюжеті ми просто змушені передбачити логічне завершення саморозгортання інтелекту людини у просторі, що обмежується площинами колективного безсвідомого і колективного свідомого. «Щоб дати думці місце у світі, мені було необхідно, – писав П'єр Тейяр де Шарден, – інтер'єризувати матерію, уявити енергетику духа; уявити собі, на противагу ентропії, висхідний ноогенез; надати еволюції напрям, вершину і критичні точки і, врешті-решт, зімкнути все в дечому (мається на увазі у точці Омега– авт.)» [9].

Коли, як саме ми досягнемо точки сингулярності, і що буде з планетарним людством, подано у відомій праці П'єра Тейяра де Шардена «Феномен человека». У ній дослідник пише: «У своїх тлумаченнях згодом ми можемо науково розглядати майже нескінченне удосконалення людського організму і людського суспільства. Але як тільки мова заходить про практичну матеріалізацію наших мрій, ми констатуємо, що проблема залишається невирішеною або навіть нерозв'язною, якщо тільки не припустимо частково шляхом надраціональної інтуїції конвергентності світу, до якого ми належимо. Віра в єдність.

Більш того. Якщо під тиском фактів ми оптимістично висловимося на користь об'єднання, то для руху вперед нам потрібен не лише порив і специфічна мета, що фіксує цей рух, але виникає технічна необхідність відкрити єднальну речовину або спеціальний цемент, який внутрішньо об'єднає наші життя, не спотворюючи і не применшуючи їх. Віра у безмірно привабливий центр особи.

Загалом, як тільки, виходячи за межі нижчої і попередньої стадії аналітичних досліджень, наука переходить до синтезу, – синтезу, який, природно, завершується реалізацією якогось вищого стану людини, негайно ж вона змушена передбачати майбутнє і ціле і робити ставку

на них, і, тим самим, виходячи за межі самої себе, починає робити вибір і займатися поклонінням.

Отже, Ренан і мислителі XIX століття не помилялися, коли говорили про релігію науки. Їх помилка полягала в тому, що вони, створюючи культ людства, включили в цей культ в оновленій формі ті ж самі духовні сили, від яких, як вони вважали, їм вдалося позбавитися.

Коли ми розглядаємо, як в універсумі, що розвивається, який ми тільки що почали осягати, тимчасові і просторові ряди розходяться і розгортаються навкруги і позаду нас, на кшталт поверхні конуса, то, можливо, це чиста наука. Але коли ми обертаємося до вершини, до цілісності і до майбуття, то це вже мимоволі релігія. Так реалізується шлях планетарної спільноти від колективного несвідомого до колективного свідомого.

Релігія і наука – дві нерозривно пов'язані сторони, або фази, одного і того ж повного акту пізнання, який тільки один зміг би охопити минуле і майбутнє еволюції, щоб їх розглянути, виміряти і завершити.

У взаємному посиленні цих двох все ще антагоністичних сил, у поєднанні розуму і містики людському духу самою природою його розвитку призначено знайти вищу міру своєї прозорливості разом з максимумом своєї життєвої сили» [9].

Термін «сингулярність» [7] запозичений, як відомо, у математиків і астрофізиків, які використовують його, описуючи космічні чорні діри, і в деяких теоріях початку всесвіту, – точка з нескінченно великою щільністю і температурою і нескінченно малим об'ємом. Математична сингулярність (особливість) – точка функції, значення в якій прагне до нескінченності, або інші подібні «цікаві» точки – особливості функції.

У цьому контексті вперше термін «сингулярність» використав у середині XX століття Д. Нейман, маючи на увазі математичне, а не астрофізичне розуміння цього слова – точку, за якою екстраполяція починає давати безглузді результати (розходитися). Про це пише В. Віндж, якому цей термін, зазвичай, приписують. Науковим обґрунтуванням настання сингулярності активно займається Реймонд Курцвейл.

Якщо ознайомитись з його працею «The Singularity Is Near» [10], то стане зрозуміло, куди рухається наша людино-машинна цивілізація в цілому, і що нас чекає в найближчому майбутньому. Оскільки вона не перекладена ні російською, ні українською, то коментар до неї зробив 2013 року Марк Ромул у книзі «Сингулярність дійствительно

близко», що цілком ґрунтується на ідеях і смислах книги Р. Курцвейла «The Singularity Is Near», але, по факту, є абсолютно іншою книгою [5].

Ось як Марк Ромул адаптує і інтерпретує зміст праці Реймонда Курцвейла «The Singularity Is Near», і як він прогнозує дату прояву сингулярності. Він зазначає, що поява на світ штучного інтелекту, який перевершує людину – це питання недалекого майбутнього. І коли цей час настане, то настане новий етап розвитку життя на Землі. Єдиний шанс людства на виживання – злиття з штучним інтелектом, яке породить людину нову, більше здійснену.

Ми останні:

- Ми останнє неаугментоване покоління (аугментація – технологічне рішення для посилення властивостей Homo Sapiens).

- Ми останнє інтелектуальне самотнє покоління.
- Ми останнє покоління, яке обмежене своїми тілами.

Ми перші:

- Ми перше аугментоване покоління.
- Ми перше інтелектуальне єдине покоління.
- Ми перше покоління, можливості якого будуть обмежені лише уявою.

У той же час, як штучний інтелект розумнішає щодня і зростається з людиною, паралельно йде інший, не менш цікавий для нас процес. 8 жовтня 2013 року офіційно стартував міжнародний проект Human Brain Project. Його основною метою є симуляція діяльності людського мозку. По суті, ми намагаємося створити машину, яка думатиме так само, як думає людина. Створення програмно-машинного комплексу, інтелектуальні здібності якого відповідатимуть людині, завершиться вже в 2020-2025 роках.

«Рушійною силою, що веде нас до сингулярності є три наукові революції, що відбудуться в першій половині XXI століття, – зазначає Марк Ромул. Нас чекає революція в генетиці, революція в нанотехнології і революція в робототехніці. Кожна з них є якісним стрибком на шляху до розуміння діяльності Всесвіту і створення технологій управління ним. Кожна революція дає нам ще більше влади або над своїм тілом, або над навколишньою матерією, або над нашими нащадками, які одного разу виростуть і щедро віддячать своїм творцям.

Genetics. Революція в генетиці дасть нам можливість програмувати свою біологію для ліквідації усіх захворювань, різкого розширення людського потенціалу і радикального продовження життя. Але людина, яка ґрунтована на біологічних принципах, не надто

відрізнятиметься від нас сьогоднішніх. Наша біологія так само поступатиметься нашим інженерним рішенням.

Nanotech. Революція в нанотехнології дасть нам можливість перебудувати молекулу за молекулою, наше тіло, наш мозок і наш світ, який виходить далеко за межі біології. Революція в нанотехнології дасть нам владу над самою матерією. Воістину фантастичні перспективи готує нам майбутнє. І сьогодні це вже зовсім не фантастика, а реально існуючі технології.

Robotics. Революція в робототехніці, яку ви вже можете спостерігати на прикладі численних відео на ND, означатиме, що на Землі з'явиться щось досконаліше за людину. Наше творіння, яке буде досконалішим, ніж ми. Це найзначніша революція з усіх. Революція в робототехніці означає не лише конкретні інженерні рішення при побудові машин, ця революція означає створення мислячих машин з сильним штучним інтелектом, які нічим не поступатимуться людині. Сила, що буде здатна змінити увесь всесвіт.

Синтез і взаємна дія цих трьох революцій приведе наш світ в якісно інший стан, який дуже відрізнятиметься від світу минулих тисячоліть. Уперше ми можемо встати на п'єдестал творця, створивши розумне штучне життя завдяки науці і прогресу. Уперше ми набудемо влади над усією матерією завдяки нанотехнологіям. Уперше ми можемо змінити самих себе так, як визнаємо за потрібне. Саме ці три взаємопов'язані революції дадуть нам ключ до побудови власного світу, який управлятиметься нашою волею за допомогою наших технологій.

Близько 2030 року настане момент, коли потужність інтелекту комп'ютерів прирівняється до інтелектуальної сили людства. Це будуть дійсно глибокі зміни, коли машини будуть рівні нам в інтелектуальному полі, це дата початку глибокого злиття людини і машини. Бурхливо розцвіте повсюдне аугментування людей, тому що штучні органи перевершуватимуть природні за усіма параметрами. Ціна на них буде позамежно висока і вони будуть доступні лише багатим людям. Водночас штучний інтелект почне зливатися з людством, допомагаючи нам там, де наших здібностей бракує.

2030-і – це десятиліття бурі. Момент, коли старі громадські інститути почнуть дуже швидко руйнуватися під власною вагою через власну незатребуваність. Суспільство не буде готове до радикальних змін, адже воно інертне, і державний апарат – завжди консервативний. Загостряться тертя між світовими корпораціями і органами влади. З'являться численні групи, що виступають проти злиття людини і машини. І хтось неминуче постраждає, але така ціна еволюції. Це буде

той самий кіберпанк з Deus Ex, з убогістю, корпораціями, владою, першими надлюдськими аугментаціями, першим сильним штучним інтелектом.

До 2040 року ми все ще будемо людською цивілізацією, з явним переважанням небіологічного інтелекту на планеті. Людство виходитиме з біології, але не з людяності. Старі громадські інститути остаточно рухнуть. Дрібні групи ретроградів все ще чинитимуть опір, але більшість супротивників прогресу просто нічого не зможе з цим зробити і буде змушена або піти жити в природу, або бути з усіма.

2050 рік буде роком створення принципово іншої цивілізації, яка цілком складатиметься з тих, хто дуже відрізняється від Homo Sapiens. Це буде практично безсмертне створіння, життя якого надто відрізнятиметься від наших життів. Далі прогнозувати просто неможливо, тому що це вже за межею сингулярності.

Вочевидь, нас чекають радикальні зміни найближчі 10-20 років. Темний час на декілька десятиліть. Час, коли усе старе має піти, звільнивши дорогу для нового. І сьогодні у нас поки ще є можливість підготуватися і стати на гребені нової хвилі, а не бути відкинутими на узбіччя життя. Що робити – вибір за вами»[5].

Російські вчені також мають свій власний погляд на входження планетарної спільноти в сингулярність. Не виключено, що духовна сингулярність російських учених в питаннях становлення ноосфери є віддзеркаленням специфічного російського стилю мислення й особливого шляху в ноосферу, про що вже роздумував М. Мойсеев [4]. Йому вторить А. Урсул, що в праці «Путь в ноосферу: Концепция выживания и устойчивого развития человечества» [8].

При Міжнародній асоціації «Космос і філософія» створено Міжнародний інститут ноосфери який був організований у травні 1990 р. в ході двох міжнародних конгресів згаданої асоціації, що проходили в Болгарії в містах Кирджалі і Казанлик. Країнами-засновниками цього міждисциплінарного і міжнародного інституту стали СРСР, НРБ, Греція, Франція, США, в яких організуються національні центри ноосферних досліджень.

Фундаментальними відкритими питаннями щодо сингулярності є питання про її існування, час настання і темпи зростання технологічних змін. Технології розвиваються експоненціально. Це видно навіть на прикладі iPhone. Остання модель iPhone 5S, що презентована виробником, по зростанню продуктивності в 40 разів потужніше за найпершу. Вдумайтеся в цю цифру, в 40 разів! А між найпершим iPhone і самим останнім пройшло всього 6 років (перший 2007, останній 2013). Якщо порівнювати грубо, то вам треба 40 iPhone

---

першого покоління щоб обробляти дані як один iPhone останнього покоління. Цей технологічний стрибок стався всього за шість років і цей тільки початок. Це і є експоненціальний вибуховий розвиток технологій.

Відомий шахіст Володимир Крамник вже програв програмі Deep Fritz, час переваги людини в шахах пройшов. Машини вже сильніше. Нещодавно система IBM Watson обіграла живих людей в американській інтелектуальній грі Jeopardy! (Своя гра). Час переваги людини в Jeopardy! пройшло. І зовсім нещодавно IBM Watson навчився ставити медичні діагнози живим людям і почав «викладати». Тільки вдумайтеся в це, програмно-машинний комплекс навчився ставити діагнози краще, ніж живі люди, і його почали використати в навчанні студентів!

Екстраполяція деяких тенденцій показує, що сингулярність може статися до 2020 року; можливо, цю дату варто переглянути і наблизити до 2018 або навіть 2016 року, якщо покладатися на останню оцінку Д. Едера про те, що час подвоєння потужності комп'ютерів припав за дев'ять місяців на вересень 2002 року, – і вона має бути дуже раптовою, що характерно для природи гіперекспоненціальної кривої.

Технологічна сингулярність – передбачувана точка в майбутньому, коли еволюція людського розуму внаслідок розвитку нанотехнології, біотехнології і штучного інтелекту прискориться до такої міри, що подальші зміни призведуть до виникнення розуму з набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення.

За деякими припущеннями, сингулярність повинна настати близько 2030 року (наприклад, так вважає В. Віндж). Якщо проекstrapоловати закон Мура, виявиться, що приблизно в той же час обчислювальна потужність комп'ютерів зрівняється з потужністю головного мозку людини.

Технологічна сингулярність – це гіпотетичний момент у майбутньому, коли технологічний розвиток стане настільки стрімким, що графік технічного прогресу зробиться практично вертикальним. Ця концепція уперше була запропонована В. Вінджем, який вважає, що якщо ми зуміємо уникнути загибелі цивілізації до цього, то сингулярність станеться через прогрес в галузі штучного інтелекту, інтеграції людини з комп'ютером або інших методів збільшення розуму.

Посилення розуму, на думку В. Вінжа, в якийсь момент призведе до позитивного зворотного зв'язку: розумніші системи можуть створити ще розумніші системи і зробити це швидше, ніж первинні конструктори-люди. Цей позитивний зворотний зв'язок, швидше за

все, виявиться таким сильним, що впродовж дуже короткого проміжку часу (місяці, дні або навіть усього лише години) світ перетвориться більше, ніж ми можемо це уявити: він несподівано виявиться населеним надрозумними створіннями. Це час життя і творення, за нашим баченням і ідеологією розвитку планетарного світу, Планетарної особистості.

Самопородження Планетарної особистості (Інтермена) з її синергетичним мисленням, космополітичним світоглядом і космополітичною ідеологією, оригінальною інтернеткультурою, що потребує якісного забезпечення науковими знаннями і наявності інтенсивного соціального спілкуванні на основі розвиненої організаційної культури або соціальної взаємодії з іншими особистостями в горизонті становлення єдиного інформаційного забезпечення життєдіяльності, що має бути побудована на раціонально організованих смислах, інтенсивно відбувається вже сьогодні.

З поняттям сингулярності часто пов'язують ідею про неможливість передбачити, що буде після неї. Перші ознаки соціальної сингулярності мають з'явитися вже за переходу від інформаційної до інтелектуальної цивілізації, коли системоутворюючим чинником нашого життєустрою буде безтілесна ноосфера, що оперуватиме смислами планетарного походження.

Постлюдський світ, який у результаті з'явиться, можливо, буде таким чужим для нас, що наразі ми не можемо знати про нього абсолютно нічого. Єдиним винятком можуть бути фундаментальні закони природи, але навіть тут іноді допускається існування ще не відкритих законів (у нас поки немає теорії квантової гравітації) або не до кінця зрозумілих наслідків з відомих законів (подорожі через просторові тунелі (просторову червоточину), створення «всесвітів-немовлят», подорожі в часі і т. ін.), за допомогою яких постлюди зможуть робити те, що ми звикли вважати фізично неможливим.

Водночас, багато людей пов'язують з сингулярністю найпозитивніші очікування [6]. Теоретично сингулярність означає можливість безсмертя, необмеженого розширення свідомості і польоти на інші планети. Але так само теоретично атомна енергія означає необмежену дармову електрику, проте, насправді, нескінченні переваги урівноважуються нескінченними недоліками, які у випадку атомної енергії – ядерна зброя, радіоактивне зараження і загроза глобальної війни. Відповідно, виникло наступне спрощене уявлення про сингулярність: досить дотягнути до неї, а там штучний інтелект вирішить усі наші проблеми, виникне економіка достатку і рай на Землі.

Не дивно, що такі уявлення викликали реакцію у відповідь: висловлювалися припущення, що ідеї про сингулярність – це свого роду релігія для фанатів техніки, де штучний інтелект – замість Ісуса, а сингулярність – замість Бога. І на підставі такої психологізації ідея про сингулярність відкидалася.

Можна також порівнювати очікування настання сингулярності з ідеями про комунізм. Після сингулярності, говорять її прибічники, молекулярне виробництво дозволить робити будь-які товари практично безкоштовно, створивши той самий достаток, що робить комунізм можливим; крім того, в керованому штучним інтелектом суспільстві відпаде необхідність ринку, оскільки управління згори виявиться, зрештою, ефективнішим. Когнітивні технології зможуть створити нову людину або підправити «стару». Проте подібні очікування, ймовірно, більше говорять про нас самих, ніж про те, що буде насправді.

Інша критика ідеї сингулярності була спрямована на те, що закон Мура є експоненціальним, а виокремлена точка можлива тільки при гіперболічному законі; що, можливо, людина не здатна створити надлюдський розум, оскільки це занадто складне завдання, і щоб створити надрозум, потрібно його вже мати. Наприклад, у критичній статті «Сингулярність завжди поруч» (праці Р. Курцвейла, що пародіює назву «Сингулярність поруч») йдеться про те, що ми ніколи не зможемо виявити себе «після сингулярності», оскільки в цьому стані ми повинні були б визнати, що усе нескінченне зростання знаходиться позаду нас, а попереду ніякого такого зростання не буде. Замість того, щоб розбирати усю цю критику, зазначимо, що вона не впливає на основний факт – на зміну невідомої природи, що реально насувається на нас.

Тут варто зауважити, що абсолютно нові можливості відкриваються перед глобально-еволюційними процесами у Всесвіті у зв'язку з прогресом космонавтики і розгортанням космічної діяльності людства і передбачуваних наукою позаземних цивілізацій. Йдеться про космічне розширення соціального ступеня еволюції, яке отримало найменування Великого соціального вибуху.

Поява соціального ступеня еволюції опиняється в цьому сенсі як би «другою сингулярною» точкою, поворотним пунктом, який круто змінює параметри глобально-еволюційних процесів у Всесвіті, наповнює їх діалектикою соціального і природного, сприяючи «соціалізації» природної еволюції космосу. Еволюція матерії з'являється з цього погляду як процес, що розгортається не лише в «просторовому», космічному середовищі, але і в тимчасовому вимірі,

що поєднує в єдине еволюціонуюче ціле астрономічне минуле Всесвіту з його «потрібним» для людини космогонічним майбутнім.

Деякі вчені подають навіть своє бачення механізму «падіння» планетарної спільноти в сингулярність. «Можна цей процес, що повертає людство, яке вже почало деградувати, на супермагістраль глобальної еволюції, вважати, за аналогією, Великим соціальним, або навіть соціоприродним «вибухом». Великий соціоприродний вибух, тобто швидке за космогонічними масштабами часу (але не інфляційне) просторово-темпоральне розширення соціоприродної сфери, уявляється приблизно такою ж «астросоціологічною» закономірністю, як наразі нам бачиться процес глобалізації на планеті, який також розширює цю соціогеосферу і передує її поширенню в позаземних просторах вже як космоноосфери», – пишуть І. Ільїн і А. Урсул у праці «Эволюционная глобалистика (концепция эволюции глобальных процессов)» [2].

Соціальний ступінь завдяки Великому соціальному вибуху на планеті, а потім і в космосі, виявляється принципово іншим в просторово-часовій перспективі, ніж їй попередні щаблі глобальної еволюції. Це пов'язано з реальною і потенційною можливістю розширення цього ступеня спочатку в ході глобалізації у просторі земної кулі, а потім і соціалізації, освоєння Всесвіту.

У нашому Всесвіті завдяки синергетичним процесам реалізується інформаційний критерій (принцип) розвитку, суть якого – в появі дедалі більш складних форм речовин. Цей принцип припускає ускладнення структур матерії і появу усіх відомих структурних рівнів аж до людини і соціуму, і найбільш нетривіальним виведенням виступає поява саме складних форм речовини. Цю ідею на іншому матеріалі підтверджують О. Князева і С. Курдюмов, вважаючи, що «еволюція з'являється як створення дедалі більш складних нелінійних середовищ, здатних об'єднувати щораз більшу кількість простих структур і створювати дедалі більш складну організацію» [3]. Саме в нашому Всесвіті з його глобальними характеристиками і фундаментальними фізичними константами і може реалізуватися той головний напрям еволюції, який відображає інформаційно-синергетичний принцип глобальної еволюції.

Таким чином, з переходом на більш високий ієрархічний рівень відбувається звуження «коридору ускладнення» еволюціонуючих систем, тобто прогресивний розвиток на супермагістралі глобальної еволюції має вигляд конуса (негентропійна піраміда), що звужується. При цьому повинні зберігатися основа, фундамент, з якого «виростає» більш високий структурний рівень еволюції, тобто в цьому сенсі

забезпечується «безпека» попереднього рівня. Якщо цього не відбувається, то прогресивна еволюція просто припиняється, або тимчасово залишається на тому ж рівні, або переходить на траєкторію регресивного розвитку.

«Безпека» ширшої системи потрібна для того, щоб слугувати основою, стартовим майданчиком і умовами для продовження прогресивної самоорганізації системи. Щоб перейти на новий, більш високий рівень складності, еволюціонуюча система має вступати в коеволюційні відносини з попередніми структурними рівнями матерії, що можливо тільки в дуже вузькому коридорі безпеки, у природних умовах, де може бути гарантована ця коеволюція. Тому не випадково іноді глобальний еволюціонізм іменують «універсальним коеволюціонізмом».

Отже, соціальна сингулярність настає в момент, коли планетарна спільнота, породивши планетарний соціальний світ, загубить контроль над ним і перейде у невідому для нас фазу буття.

Ясно тільки одне. Ми швидко наближаємось до порога соціальної сингулярності в бутті планетарного світу. Ми не згодні з прогнозами деяких дослідників, що це трапиться в просторі XXI століття або навіть третього тисячоліття, але те, що це неодмінно станеться, у нас жодних сумнівів немає.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Еремін А. Л.* Ноогенез и теория интеллекта. – Краснодар: Советская Кубань, 2005. – С. 260.
2. *Ильин И. В.* Эволюционная глобалистика (концепция эволюции глобальных процессов) / И.А. Ильин, А.Д. Урсул. – М. : Изд-во МГУ, 2009. – С. 151–152.
3. *Князева Е. Н.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – СПб. : Алетейя. 2002. – С. 9, 90.
4. *Моисеев Н. Н.* Российский выбор: Путь в ноосферу? // Экос. – 1991. – № 1. – Зима. – С. 16-17, 45.
5. *Ромул М.* Сингулярность действительно близко: Адаптация и интерпретация труда Raymond Kurzweil «Singularity is near». [Електронний документ]. – Б. м., 2013. – 54 с. – Ре-жим доступу: <http://novadeus.com/wp-content/uploads/Singularity.pdf>.
6. Сингулярность / А. В. Турчин [Електронний ресурс] // Взгляд за Грань. – Режим доступу : <http://vzglyadzagran.ru/kosmos/singulyarnost-2.html>. – Заголовок з екрана.

7. Сингулярность [Электронный ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Сингулярность>. – Заголовок з екрана.
8. Урсул А. Д. Путь в ноосферу: Концепция выживания и устойчивого развития человечества. – М. : Луч. – 1993. – 275с.
9. Шарден Т. Феномен человека [Электронный ресурс] / пер. и примеч. Н. А. Садовского – М. : Прогресс, 1965. – Режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/shard01>.
10. Kurzweil, Raymond. The Singularity Is Near: When Humans Transcend / Biology by Ray Kurzweil. – Viking Press Inc, 2005. – 672 p.

Бех В. Судьба планетарного сообщества в парадигме сингулярности.

В статье обоснована прогностическая идея эволюции планетарного социального мира с момента зарождения и до порога сингулярности, то есть перехода его в состояние, неподвластный овладению нашим сознанием; определены континуум Семантического Вселенной, по которому движется планетарный мир в ходе эволюции благодаря спонтанной действия механизма смислогенезу; прослежено изменения состояний организма человека от тяготения к биоту живого к переходу в состояние лучевого человечества; подано когнитивное отражение эволюционного процесса в теоретической сфере как перехода от концепции ноосоциогенезу к ноокосмогенезу.

Ключевые слова: сингулярность, техническая сингулярность, Вселенная, планетарное сообщество, планетарная личность, интеллект, искусственный интеллект.

Bekh V. The fate of the planetary community in the paradigm of the singularity.

The article substantiates the prognostic idea of evolution of planetary social world since its inception and up to the threshold of singularity, that is, its transition to a state timeless mastery of our consciousness; identified a continuum of the Semantic Universe, in which moving the planetary world in the course of evolution thanks to the spontaneous action smislogenezu mechanism; tracked changes in conditions of the human body by gravity to the biota living in the transition state of the beam of mankind; Posted cognitive reflection of the evolutionary process in the theoretical field as the transition from concept to noosotsiogenezu nookosmogenezu.

Keywords: singularity, technological singularity, the Universe, the planetary community, planetary personality, intelligence, artificial intelligence.

Додонов Р.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПОСТКОНФЛІКТНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ЗАМИРЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПОДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню світового досвіду замирення та відновлення справедливості після збройних конфліктів. Аналізуються постконфліктні ситуації в Іспанії, Південній Африці, Аргентині, Чилі та варіанти вирішення соціально-психологічних проблем, пов'язаних із розколом суспільства. Розглядаються результати роботи Комісій із встановлення правди та примирення в країнах Латинської Америки та Африки. Констатується, що суворе дотримання правових процедур щодо покарання винних у репресіях та, зокрема, етнічних чистках підриває мирний процес і містить в собі загрозу стабільності постконфліктного соціуму.

Ключові слова: конфлікт, замирення, постконфліктна реабілітація.

Тиск на Київ з боку «стурбованої» Європи щодо точного дотримання пунктів Мінських домовленостей і, водночас, фактична безпорадність щодо реального впливу на ситуацію на Сході; недосягнення цілей запроваджених проти РФ санкцій; як мінімум, нерезультативність дій спостерігачів ОБСЄ; плани впровадження міжнародної поліцейської місії на Донбасі сприяли «замороженню» східноукраїнського конфлікту без будь-яких перспектив його вирішення у найближчому майбутньому. Все це свідчить про те, що в арсеналі світового співтовариства наявний досить обмежений набір миротворчих прийомів. Прагнення застосування стандартних алгоритмів без врахування конкретної ситуації на місцях не завжди призводить до позитивного результату, скоріше – до консервації конфліктогенного середовища.

Поступове усвідомлення цього факту породжує в українському суспільстві певну недовіру до міжнародних інституцій, принаймні, розчарування в породжених Майданом надіях на солідарну позицію Євросоюзу. Виявляється, що оцінки європейцями ситуації навколо Донбасу відрізняються від тих, які транслює вітчизняне телебачення «для внутрішнього споживача». І референдум в Нідерландах лише підтвердив цей факт. Таке розчарування штовхає маси до радикалізації настроїв. І все частіше лунають заклики до відновлення наступальних операцій ЗСУ, «зачистки» тимчасово непідконтрольних територій, до військового варіанту вирішення конфлікту.

Обидві сторони конфлікту, ким би вони не були репрезентовані, на сьогодні демонструють свою неготовність вести конструктивний

діалог. Не готове до миру і все наше суспільство, судячи з тих хвиль ненависті і взаємних звинувачень під загальним гаслом «Не забудемо, не пробачимо», що періодично прокочуються по соціальним мережам в Інтернеті. Цілком ймовірно, що ми ще не раз станемо свідками бойових дій на Донбасі. Проте, про постконфліктне майбутнє України міркувати все ж таки потрібно. Адже суто військових рецептів вирішення конфлікту – без ефективного політичного, дипломатичного, гуманітарного супроводу – не існує. І скільки б не тривало збройне протистояння, воно не може тривати вічно. Тому думати про те, що відбудеться наступного дня після того, як реального замовкнуть гармати, необхідно вже зараз.

Примирення (на наш погляд, коректніше вживати термін «замирення», який вказує, по-перше, на свідомий і в чомусь примусовий, а, по-друге, на завершений характер процесу) є механізмом врегулювання протистоянь і нормалізації відносин між колишніми супротивниками. Це процес забезпечує відновлення відносин, порушених в ході конфліктної ситуації і в її результаті.

Від того, яким ми бачимо наше постконфліктне майбутнє, яким його бачать наші опоненти, безпосередньо залежить час припинення протистояння. Найбільш гострим, мабуть, тут є питання про етичну і юридичну відповідальність за скоєні злочини і порушення прав людини. С. Гантінгтон назвав його «проблемою катів» [1, 229]. Даній категорії осіб втрачати вже немає чого, вони будуть битися до кінця, перетворюючи своє оточення на заручників. Чи відбудеться правосуддя? Чи відновиться справедливість на Донбасі? Чи понесуть винні покарання? Однозначної відповіді ми поки не знаємо, в зв'язку з чим звертаємося до досвіду тих народів і держав, які пройшли через подібні випробування у минулому.

Отже, метою статті є осмислення світового досвіду замирення, постконфліктної реабілітації та відновлення справедливості в контексті його застосування в Україні.

Особливо повчальним є досвід Іспанії, хоча б в силу того, що політика замирення в цій країні проводиться вже сім десятиліть, починаючи з 1940 року, коли почалося спорудження меморіалу в Долині полеглих. Як відомо, Громадянська війна в Іспанії 1936-1939 років при активному втручанні іноземних військових («добровольців», «радників», «інструкторів» тощо), що підтримували обидві сторони конфлікту, відрізнялася запеклістю і безкомпромісністю. Рани, нанесені суспільству в цей період, були настільки глибокі, що виключали подальший нормальний розвиток суспільства. Це добре усвідомлював переможець – диктатор Франсиско Франко, який і

зробив перший крок до примирення. Саме він став ініціатором створення згаданого вище меморіального комплексу, на території якого поховано 34 тисячі республіканців і франкістів. Відкрився комплекс вже після Другої світової, в 1959 році. За задумом Франка, меморіал повинен був нести месидж: війна закінчилася, і її жертви тепер лежать поруч, незалежно від того, яких поглядів вони дотримувалися за життя; необхідно рухатися вперед і працювати на благо єдиної батьківщини.

Однак Долина полеглих стала лише зовнішнім уособленням глибинних процесів, часто густо неінституціональних, що відбувалися в духовному житті іспанського суспільства. Ще довго після війни вчинені злочини активно обговорювалися в контексті взаємних звинувачень. Республіканці справедливо критикували Франко за його непослідовність в проведенні політики замирення і небажанні зробити наступний крок, тобто реабілітувати своїх супротивників. Лише після смерті диктатора прихильники республіки отримали можливість повноправної участі в політичному житті. Реальні демократичні перетворення 70-х років стали фундаментом замирення. Відчуваючи страх від можливості рецидивів громадянської війни (а така можливість реально існувала – в 1981 році радикально налаштовані заколотники захопили будівлю парламенту і протягом доби утримували депутатів) іспанці обрали за краще відмовитися від каральної моделі відновлення справедливості. При цьому ініціатором відмови стали саме республіканці, тобто сторона, яка програла і була репресована.

Поступово в Іспанії склався національний консенсус: в пресі не розпалювалася антифашистська істерія, репресовані та їхні родичі відмовлялися від помсти і зведення рахунків з насильниками і катами, не застосовувалися санкції до донощиків. Однорідні Франка взяли почесну ідеологічну капітуляцію. Вони не були проголошені «ворогами нації» і навіть зберегли за собою легальну можливість для участі у виборах. Важливу роль при досягненні консенсусу зіграли король Іспанії Хуан Карлос і католицька церква. Багато в чому завдяки їм в країні була подолана конфронтаційна політична культура і послідовно формувалася культура злагоди.

Важливою складовою політики замирення в Іспанії стала «настанова на забуття». Багаторазово пройдені «цикли» взаємних звинувачень, викриттів і розслідувань не призводили до конструктивного результату, в зв'язку з чим іспанці вважали за краще свідомо утриматися від обговорення небезпечних тем. Вони немов перевернули ганебну сторінку історії і «забули» про неї,

зосередившись на майбутньому. Згода обох сторін не копатися в минулому створювала враження, що перехід до демократії відбувся без переможців і переможених, і обидві сторони пишуть її з чистого аркуша.

Характеризуючи фактори, що сприяли успіху політики замирення, Надзвичайний і Повноважний Посол Іспанії в Україні Луїс Хіль Каталіна відзначав: «Першим елементом на шляху примирення в Іспанії був перехідний період. Другим елементом – входження Іспанії до Європейського Союзу. Третім – входження Іспанії до НАТО. Причому в такий період, коли іспанське суспільство було налаштоване абсолютно проти цього кроку. Згадаймо, що в той час існували військові блоки. Тобто все це було набагато складніше, ніж сьогодні. Четвертим елементом – державний лад Іспанії, зокрема, наявність автономій у складі країни. На цьому шляху у нас були і помилки, і успіхи. Можна побачити, як ми змогли поєднати в одній державі різні мови, різні національні почуття і створити єдину країну. Я вважаю, що для українського суспільства було б дуже корисно подивитися і вивчити цей досвід» [2].

У 2007 році в Іспанії був прийнятий «Закон про національну пам'ять», згідно з яким всі вироки уряду Ф. Франко, продиктовані політичними, ідеологічними та світоглядними мотивами, оголошувалися нелегітимними. Це підводило законодавчу базу під процес реабілітації жертв диктатури. З огляду на вимоги Закону ліквідувати з громадських будівель все франкістські символи та інші об'єкти, які прославляють військовий заколот 1936 р., можна зауважити, що в ХХІ столітті намітилась певна відмова від початково «нульового» варіанту примирення, і прагнення відновити справедливість бере верх над страхами рецидивів громадянського протистояння.

Унікальний досвід замирення був напрацьований у Південно-Африканській республіці після падіння режиму апартеїду.

Конфліктогенна ситуація у Південній Африці відрізнялась – в силу її расового характеру – особливим напруженням. Політика расової сегрегації (апартхейд), яку з 1948 року офіційно проводили південно-африканські уряди, передбачала розрізнене існування білої та кольорових громад. Посилювалися репресії проти чорних та їх політичної організації – Африканського національного конгресу (АНК). Після розстрілу темношкірих демонстрантів у Шарпвілі 21 березня 1960 року, коли загинуло 69 осіб, АНК вирішив перейти до насильницьких методів боротьби. У червні 1976 року в районі Йоганнесбургу Соуто вибухнуло повстання, що підхопили інші міста.

«Гарячий» період конфлікту тривав майже рік, після чого насилля перейшло у латентну фазу. Уряд Пітера Боти намагався провадити реформи, спрямовані на деякі полегшення режиму апартеїду, але в березні 1985 року поліція знов розстріляла демонстрацію, що викликало новий цикл конфлікту, включаючи страйки, повстання, масові арешти. У 1989 році президентом ПАР стає Фредерик де Клерк, який під впливом тиску з боку світової спільноти дозволяє АНК легально брати участь у політичному житті країни. Незважаючи на це, на початку 90-х країна балансувала на грані громадянської війни. «Один фермер – одна куля! – проголосив на мітингу у березні 1993 р. Кларенс Маквету. – Ми збираємося вбивати всіх білих – і старих, і дітей. Це буде рік терору!». У відповідь білі створювали загони самооборони, але терор набирав обертів. Зокрема, терористичний акт 25 червня 1993 р. в церкві Св. Якова в Кейптауні зібрав життя двох українських рибалок з траулера «Апогей», троє були поранені. Напруга спадає лише після виборів 1994 року, коли до влади приходять АНК, і президентом ПАР стає темношкірий Нельсон Мандела.

Проте перейти до справжнього миру на півдні Африканського континенту виявилось не так просто. Уряд національної єдності, сформований Н. Манделою, вимушений був застосовувати заходи, спрямовані на зниження градусу протистояння в соціумі. Такі заходи включали: введення до складу нового уряду представників старої влади, законодавче і політичне викорінення наслідків апартеїду, широкі освітньо-виховні програми для молоді, культивування «філософії прощення» та суспільного консенсусу тощо.

Але найвідомішим кроком на шляху замирення стало заснування Комісії правди та примирення (Truth and Reconciliation Commission), яка протягом 1994-2003 років розглядала свідчення про злочини апартеїду. Комісія складалась з трьох комітетів. Перший з них розглядав тяжкі випадки порушення прав людини, другий відповідав за амністію визнаних винними, третій допомагав жертвам апартеїду відшкодувати втрати.

Робота Комісії під головуванням архієпископа Десмонда Туту була максимально прозорою і публічною. Засідання призначали у різних містах ПАР, там, де можна було зібрати велику кількість зацікавлених. Лише за два роки своєї роботи Комісія збрала 21 000 заяв. Навіть з урахуванням того, що далеко не всі жертви погодились публічно виступити проти своїх кривдників, понад дві тисячі свідків живую обвинувачували злочинців вже на першому етапі функціонування Комісії.

Загальною практикою в її роботі стали не лише юридичні, але й моральні мотиви покарання. Достатньо сказати, що комітет з амністії задовольнив 849 прохань з 7 112 поданих заяв про позбавлення від покарання. Якщо злочин не був занадто тяжким і кривавим, якщо особа, котра звинувачувалась у його скоєнні, цілком визнала свою провину, відверто розповідала про власні дії та співробітничала з судовим слідством, то цілком можливо, їй вдавалося уникнути тюрми. Але при цьому широкому загалу були доступні всі відомості про дії звинуваченого, якому залишалося все останнє життя існувати з символічною печаткою провини. Як зауважив Ар'є Нейєра, «виявити винних і показати, що вони робили, – значить публічно затаврувати їх, що само по собі є покаранням, а виявити жертв і згадати, як їх катували і вбивали, є спосіб визнання їх честі і гідності».

Питання про те, наскільки південноафриканська Комісія правди та примирення може стати прототипом аналогічної інституції в сучасній Україні, є предметом дискусій. Одні щиро вважають, що православна культура каяття є достатньою підставою для ефективної роботи вітчизняної Комісії примирення з правом на широку амністію та прощення; інші віддають перевагу репресивному судочинству і Гаазькому трибуналу. На наш погляд, після встановлення миру на Донбасі має з'явитися щось компромісне, яке суттєво буде залежати від визначення моменту спільної відповідальності обох сторін конфлікту.

Ще один сюжет замирення пов'язаний із країнами Латинської Америки, що мали досвід диктаторських режимів та переходу до демократії (Аргентини, Болівії, Бразилії, Парагваю, Уругваю, Чилі). Його особливість полягає в тому, що правові системи цих держав навмисно обмежували свою діяльність з метою збереження у суспільствах стабільності. Риторичне запитання, яке свого часу поставив президент Уругваю Санґінетті – «Що важливіше – зміцнити мир в країні, де сьогодні гарантовані права людини, або домагатися справедливості заднім числом, що може поставити цей мир під загрозу?», отримало на практиці відповідь: важливіше мир. Ціною цього миру часто густо було незавершене правосуддя, амністія та безкарність злочинців.

Комісії правди і примирення не були винаходом Південної Африки. На десятиліття раніше цю практику активно використовували у Латинській Америці, проте результати їх діяльності тут були далекі від задуму.

В Аргентині, де у 1976 році відбувся військовий заколот проти президента І. Перона, до влади прийшла група офіцерів на чолі з Хорсе

Віделою – кривавим диктатором, правління якого тривало до 1981 року. Під гаслами «національної реорганізації» хунта Відели впроваджувала внутрішню політику державного тероризму, що отримала назву «брудної війни». Інструментом ведення цієї війни були «ескадрони смерті», чисельність яких сягала від 15 до 25 тис. осіб. Метою цих каральних органів було знищення «небажаних елементів» – політичних противників хунти, опозиціонерів, насамперед, лівого спрямування. Переслідування комуністів і соціалістів відбувалось також на міжнародному рівні – в межах «Операції Кондор», яка підтримувалась диктаторськими режимами Чилі, Бразилії, Парагваю, Болівії. Спецслужби цих держав координували свою діяльність, активно використовуючи незаконні викрадення людей, арешти, тортури, страти. За деякими оцінками, жертвами хунти в Аргентині у різній формі стали майже 100 тис. осіб [3].

У 1983 році новим президентом Аргентини Раулем Альфонсіном була створена Національна Комісія у справі про масове зникнення людей (CONADEP), яку очолив відомий письменник Ернесто Сабато. В ході слідства Комісія встановила 8 960 випадків зникнення людей, виявила 365 таємних місць ув'язнення, в яких до опозиціонерів застосовували тортури, на основі показань свідків відкрила 1 800 справ. Результати роботи Комісії були опубліковані у доповіді під назвою «Ніколи більше». Р. Альфонсін домігся прийняття законів, що забезпечували правову основу для переслідування порушників прав людини з числа військових та поліціантів. Було відкрито 2 000 справ. Перед судом постали 16 вищих офіцерів, включаючи членів хунти, 10 з яких за порушення прав людини засудили до різних термінів позбавлення волі, а генерала Віделу – довічно.

На думку А. Найєра, ніде боротьбу за дотримання прав людини не вели так системно й інтенсивно, як в Аргентині. Потенційні обвинувачувані поділялися на три категорії: а) тих, хто видавав накази про порушення прав людини; б) тих, хто виконував накази; в) тих, хто скоював злочини проти прав людини понад те, що було наказано [4, 74]. Отже, політика каральної справедливості була спрямована проти всіх без винятку порушників прав людини, що, врешті решт, мало негативні наслідки для завершення розпочатого процесу. Коли судове переслідування стало загрожувати величезній кількості середньої та низової ланку репресивного апарату колишньої диктатури, в армійських колах почалися хвилювання. Військові неодноразово вимагали від Альфонсіна прийняти закон про амністію, тричі спробували усунути його від влади шляхом перевороту. І, врешті

решт, уряд вимушений був відмовитися від політики встановлення правосуддя.

Спочатку був прийнятий закон, який встановлював граничний термін для порушення кримінальних справ проти порушників прав людини, потім – закон, який звільняв від кримінальної відповідальності офіцерів молодшої та середньої ланки. Після приходу до влади нового президента Карлоса Менема було оголошена амністія військовим і членам хунти, засудженим при попередньому уряді. Як зазначав С. Гантінгтон, «спроби здійснення правосуддя в Аргентині не стали гарним прикладом ані для правосуддя, ані для демократії, породивши натомість моральну і політичну плутанину в країні» [1, 239].

Провал політики карального правосуддя в Аргентині вплинув на інші латиноамериканські країни, в яких запанувала думка, що послідовне дотримання закону в таких масштабах може бути небезпечним. Ті, хто катував і вбивав за часи диктатури, залишилися без покарання, а відновлення справедливості обмежувалося лише виявленням фактів насильства та інших форм порушення прав людини. Важливо підкреслити, що відмова уряду від доведення судових процесів до виконання вироків супроводжувалася ігноруванням масового суспільного запиту на покарання злочинців.

Аргентинський випадок став прецедентом для всього континенту: національні Комісії з правди і примирення створювалися, але їхня діяльність полягала лише у з'ясуванні істини, карати за виявлені злочини вони не могли. З самого початку було чітко встановлено, що винних в порушенні прав людини переслідувати не будуть.

Зокрема, в Чилі, де після падіння режиму Аугусто Піночета в 1990 році було створено Комісію зі встановлення істини і примирення, необхідність залучення до відповідальності винних у злочинах, детально перерахованих в підготовленому звіті, навіть не згадувалася. Не вживалися спроби встановити вину конкретних осіб, виявлених порушників закону звільняли від судового переслідування, інколи навіть не розголошувалися імена обвинувачених. Призначення Комісії полягало у виявленні фактів злочинів, щоб жертви та їхні родини мали можливість викрити і затаврувати ганьбою кривдників, а також вгамувати суспільну совість і виховувати рішучість не допустити повторення подібного в майбутньому. Це був своєрідний крок до зцілення розколотого суспільства і виконання превентивних функцій з метою уникнення повторення жахів диктатури.

«У кінцевому рахунку, – визнає С. Гантінгтон, – політика в країнах третьої хвилі зривала спроби переслідування і покарання авторитарних

злочинців. У дуже багатьох з них лише кілька окремих осіб були піддані швидкому суду. Майже у всіх з них про ефективне судове переслідування і покарання взагалі не йшлося» [1, 239].

Отже, побоювання державного перевороту і повернення до військових диктатур стало головною причиною відмови урядів латиноамериканських держав від дотримання політики карального правосуддя. З іншого боку, така відмова аж ніяк не вирішувала проблему відновлення справедливості. Більш того, ця проблема і сьогодні є актуальною для чилійців та аргентинців, поділяючи суспільства на два табори: прихильників і противників судового переслідування злочинців періоду військових диктатур.

«Латиноамериканський досвід, – пише проф. Нані Мачарашвілі, – вплинув на утвердження в суспільній думці погляду, згідно з яким здійснення правосуддя нерідко виявляється важкодоступною завданням, особливо в державах, що характеризуються внутрішнім розколом і дефіцитом демократичної політичної культури, де спроби чинити правосуддя створюють загрозу для майбутнього мирного розвитку країни. Постановка питання про злочини, які відбувалися протиборчими сторонами в ході громадянської війни, призвела б до негайного відновлення війни. Як свідчить досвід країн Латинської Америки, вихід із ситуації – з'ясування істини без покарання за вчинені злочинні діяння, але з різкою критикою самого факту злочину. Останнє розглядається основою для того, щоб уникнути помилок минулого в майбутньому. З'ясування правди служить відправною точкою для здійснення щодо жертв правопорушень минулого так званої «реститутивної справедливості» і виплати компенсацій» [5].

Оцінюючи світовий досвід політики замирення, необхідно констатувати, що для України повчальними є приклади встановлення національного консенсусу, коли втомлене від тривалого громадянського протистояння суспільство приходить до злагоди заради спільного блага. Досить рідкісним, якщо не унікальним у світовій історії, слід визнати відмову іспанців від каральної моделі відновлення справедливості та раціональну настанову на «забуття» подій, що роз'єднують націю. Куди як більш розповсюдженим є латиноамериканський варіант фактичної неспроможності судової влади довести справу до кінця і вимушеної відмови уряду від переслідувань злочинців екс-диктатур. З огляду на «дієздатність» вітчизняної правової системи знайти і покарати винних у вбивствах на Майдані, не слід покладати великих надій щодо судового переслідування тих, хто і зараз чинить злочини на Донбасі. Тим, хто побоюється наслідків прийняття Закону про амністію, слід задуматися

над питанням про саму спроможність українського суду відновити справедливість і покарати винних – навіть за умов доведення їхньої вини.

Не слід також перебільшувати світових досягнень політики замирення. Вона неодноразово давала збої і відкоти на позиції реваншу. Не варто очікувати незворотних результатів, і навіть після припинення вогню необхідно бути готовими до «зривів» та рецидивів насилля. Адже повернути мир куди складніше, ніж почати війну.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
2. Луис Хиль Каталина, Чрезвычайный и Полномочный Посол Испании в Украине [Электронный ресурс] // «День» / Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planety/ispanskiy-interes-v-ukraine-0>
3. Воронин Д. Аргентина времен хунты: коллапс права [Электронный ресурс] / Российское агенство правовой и судебной информации // Режим доступа: http://rapsinews.ru/international_publication/20130319/266760458.html
4. Найер А. Военные преступления: Геноцид. Террор. Борьба за правосудие / Пер. с англ. – М. : Юность, 2000. – 368 с.
5. Мачарашвили Н. Отказ от «карательной» модели восстановления справедливости: идет ли Грузия по пути международного опыта национального примирения? [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.ca-c.org/c-g/2007/journal_rus/c-g-3/02.shtml.

Додонов Р. Мировой опыт постконфликтной реабилитации и замирения в контексте событий на Востоке Украины.

Статья посвящена изучению мирового опыта примирения и восстановления справедливости после вооруженных конфликтов. Анализируются постконфликтные ситуации в Испании, Южной Африке, Аргентине, Чили и варианты решения социально-психологических проблем, связанных с расколом общества. Рассматриваются результаты работы Комиссий по восстановлению правды и примирению в странах Латинской Америки и Африки. Констатируется, что строгое соблюдение правовых процедур по наказанию виновных в репрессиях и, в частности, этнических чистках подрывает мирный процесс и содержит в себе угрозу стабильности постконфликтного социума.

Ключевые слова: конфликт, примирение, постконфликтная реабилитация.

Dodonov R. Global Experience of Post-Conflict Rehabilitation and Pacification in the Context of Developments in the East of Ukraine.

The Article is dedicated to the study of international experience of reconciliation and justice after the end of the armed conflicts. Post-conflict situations in Spain, South Africa, Argentina, and Chile are being analyzed, as well as versions of solutions to social and psychological problems associated with the split of society. In particular, the experience of Spain could be certainly useful for Ukraine, where the initiator of reconciliation was the dictator, who won, but the defeated Republicans deliberately refused from revenge and persecution of those guilty of repressions for the sake of an early achievement of peace. The general national consensus set in Spain with respect to the termination of discussions about the correctness of one party or another in the Civil War deserves attention. In the society there occurred rational installation on the "oblivion" of events that divide the nation.

The analysis of the world experience of pacification certifies that there are not any universal and absolutely successful recipes. The strategy of reconciliation everywhere and often had failures and took on revenge position. We should be ready to it and should find own ways, leading to peace.

Keywords: Conflict, reconciliation, and post-conflict rehabilitation.

Волковинська В.

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЬ «ПУБЛІЧНІСТЬ» ТА
«ПРИВАТНІСТЬ» Х. АРЕНДТ: ПОЗА ПРОСТОРОВИМИ ТА
КІЛЬКІСНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ**

У статті розглянуто тенденції рецепції ідей Х. Арент та запропонована інтерпретація понять «публічне» і «приватне». Зазначено, що потужний вплив у цьому процесі здійснюють кількісна та просторова метафори. Публічність потрактована як поєднання колективності та відкритості дії. Крім того, колективність розуміють як кількість залучених осіб. За такого підходу значення публічності звужується до медійно висвітленої діяльності «публічних» осіб та груп.

Ключові слова: публічне, приватне, публічний простір, колективна дія, публічна дія.

Рефлексії останніх десятиліть щодо соціальної реальності позначені появою нових домінуючих концептів: маса, публічність, індивідуалізація. Триває дискусія стосовно виходу мас на авансцену історії, їх присутність та непроникність для соціальності, а також стосовно публічного простору, що потерпає від індивідуалізму сучасного суспільства та потребує відновлення як єдина основа

політичного. Всі ці дискусії мають спільну рису, тобто йдеться про якісні характеристики оточуючої реальності, які стосуються фундаментальних питань сьогодення: що таке соціальність як модус співжиття людей, чи існує політичне як спосіб досягати суспільної згоди та спільних інтересів. Однак відповіді на ці питання часто дають у площині кількості, а не якості. Означені питання є настільки фундаментальними, що вибір методології та термінології виявляється вирішальним для всього подальшого дискурсу, і навіть незначні підміни термінів призводять до видозміни самих питань.

Публічне та приватне – опозиція, що викликає велике зацікавлення дослідників та водночас дає можливість прослідкувати відмінність між «кількісним» та «якісним» підходами у її тлумаченні. Поняття публічного і приватного набули актуальності після виходу праць Х. Арентт та Ю. Хабермаса. Проблеми розмежування цих явищ у різних аспектах Ю. Анрієвська, Дж. Вайнтрауб, Ш. Досса, Дж. Дьюї, Г. Заболотная, М. Зейдель, І. Косич, Ю. Красін, Р. Сеннет, В. Скобелева, О. Ходус, Т. Черепанова, Д. Шевчук, Р. Файн, Л. Фишман. Проте більшість інтерпретацій публічності та приватності використовують неекспліковані критерії до встановлення специфіки публічності.

Метою запропонованої статті є виявлення витоків використання просторової та кількісної метафор у розумінні публічності в концепції Х. Арентт, а також окреслення наслідків такого підходу.

Публікація побудована на результатах досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф63 Державного фонду фундаментальних досліджень.

У політичному дискурсі поняття публічного застосовується для прояснення ідеї громадянського суспільства, демократії, власне політичного як специфічного способу устрою співжиття людей. Під цим поняттям мають на увазі доступність для громадян спостереження певного суспільного процесу та можливість колективної участі у ньому. Так, Х. Арентт вказує, що публічне відкривається у двох характеристиках: по-перше, «все, що з'являється публічно, може бути побачене і почуте кожним та має якнайширшу публічність» [14, 50]; по-друге, публічність позначає і «сам світ, наскільки він спільний для всіх нас та відділений від місця у ньому, що нам приватно належить» [14, 52]. Головні умови публічності – відкритість діяльності та залучення до цієї діяльності певної колективності [17, 5]. Тобто публічне визначається як єдність відкритості та спільності: для всіх, хто перебуває у публічному просторі він є однаково досяжним і для спостереження, і для дії, а сам цей простір існує як спільний світ.

Вже у першому наближенні до концепції Х. Арендт можна помітити сильний вплив кількісної та просторової метафор на інтерпретацію публічності і приватності. Відкритість публічності перетворює її на простір, місце, у яке можна увійти та яке можна залишити. Зрозуміло, місце це може бути і віртуальним, але в будь-якому випадку стверджується, що публічний/приватний характер дії індивіда залежить не так від змісту самої дії, як від «налаштувань» конфіденційності на кшталт налаштувань приватності у соцмережах. Виходить, байдуже, що саме ви робите, але якщо це мають можливість спостерігати інші, то ви дієте публічно. Саме у такому контексті ми й звикли вживати це слово і, може здаватись, у цьому немає нічого поганого. Але згадаймо про ту серйозну роль, яку поняття публічного відіграє у сучасному дискурсі оновлення ідеї демократії та політики. Публічне покликане стати умовою нового соціального діалогу, відновлення соціальності як такої (оскільки без публічності соціальність втрачається, як зауважують Р. Сеннет та Х. Арендт). Тоді як публічність може зводитись до простої наявності певної кількості спостерігачів моїх дій, якщо така спостережуваність досягається навіть публікацією «селфі» у соцмережі?

Друга характеристика публічності – спільність – також неоднозначна. З одного боку, вона видається цілком природною: якщо публічність є умовою суспільного діалогу, то у ньому повинні приймати участь «всі» (саме всі в лапках, тому що все ж це досить умовно). Так вважає і Ю. Хабермас, коли доповнює цю концепцію, і «публіка як ідеал демократії, спадщина поліса, відтепер характеризується не тільки як можливість членів публіки бачити один одного, на чому зосередилась Х. Арендт, але й здатність чути один одного внаслідок розповсюдження книговидавання і масових комунікацій», як вказує М. Зейдель [5, 80]. Він стверджує, що «суб'єктом такої публічності є громадськість як носій громадської думки» [16, 2]. Так, спільність публічного простору передбачає і масовість комунікації, і те, що кожен із учасників цієї комунікації залишив свій приватний простір, вийшов назустріч іншим у цій комунікації. Виходить, що діяти публічно не можна на самоті: чи може бути спільність для одного індивіда, тут потрібно, принаймні, двоє, що залишили свої приватні «місця». Тоді публічність як спільність світу для учасників комунікації знову висуває перед нами вимогу колективності, кількості. Публічність постає як характеристика певної колективності, колективної комунікації чи дії, а індивід як такий, що або є частиною цієї колективності, або ж отримує місце тільки у

приватності. Відтак встановлюється майже пряма відповідність між колективним та публічним, індивідуальним та приватним.

До цих міркувань можна висловити кілька зауважень. Перше, сам текст Х. Арендт не є таким прямолінійним: вона не висловлює прямо наведені метафори. Друге, може постати запитання, чи справді означений кількісно орієнтований підхід до розуміння публічності та приватності не може нас влаштовувати.

Дійсно, Х. Арендт не експлікує власний підхід як кількісний чи просторовий. Наприклад, спільність як вимога до публічного простору з'являється в роздумах Х. Арендт тому, що інтенція цих роздумів – показати модель самоорганізації спільноти. Ідеалом публічного Х. Арендт вважає афінську агору, оскільки вона уособлює утопію прямого демократичного управління суспільством. Ідея політики як засобу врегулювання спірних питань людського співжиття на противагу владі сили ґрунтується на здатності індивідів перебувати у такому публічному просторі. Намагаючись надати нового життя цій ідеї, Х. Арендт описує публічне як місце, де стає можливою реалізація колективних інтересів шляхом спільних обговорень існуючих проблем. Ю. Хабермас під публічною сферою також розуміє комунікативний простір обговорення суспільних проблем. Відкритість та спостережуваність публічності вочевидь пов'язуються із ідеалом такого прозорого політичного устрою, який давав би «всім» можливість і спостерігати, і брати участь в управлінні суспільними справами. Публічне повинне бути передусім досяжним для будь-кого, інакше політика стає справою елітарною.

Сучасність не відповідає уявленню Х. Арендт про належний стан публічності. Р. Файн коментує її погляди так: «Будучи далекою від досягнення рівноваги між спільним світом людей, «які говорять і діють разом», і приватним світом «особистості» (...) сучасна епоха характеризується втратою як індивідуальності, так і участі внаслідок занепаду і особистого, і суспільного життя» [11, 51]. Х. Арендт намагається запропонувати модель чи хоча б регулятивну ідею егалітарної політичної взаємодії, специфічно людської діяльності, яка б виключала із себе все, їй не властиве, тобто приватних інтересів, потреб забезпечення життєдіяльності, що випливають із біологічної природи людини. Саме це підкреслює Х. Арендт, коли пише: «Згідно з грецькою думкою людську здатність до політичної організації треба не тільки відокремлювати від природного співжиття, в осередді якого стоять домогосподарство і сім'я, але навіть підкреслено протиставляти йому» [2, 34]. Публічне – окрема сфера життя індивіда, інакше приватні мотиви проникали б туди, де повинні домінувати тільки

колективні, спільні інтереси. А ми вже відзначали, що спільність – одна з двох визначальних рис публічності як такої. Тому Х. Арендт протиставляла публічне приватному так різко. Як вказує Ш. Досса, «Арендт не має симпатії до приватності, оскільки це почуття незмінно і не перебираючи ставиться до всього як до об'єкту вимогливого особистого інтересу» [15, 60]. Приватна сфера – це, так би мовити, необхідне зло, оскільки індивід не може повністю уникнути обов'язку підтримувати власне біологічне існування, а це краще робити на самоті. Але цей обов'язок можна ізолювати, щоб за його межами жити суспільним життям.

Х. Арендт не виокремлює господарську, економічну діяльність як різновид колективної діяльності поряд із політикою, залишаючи її в межах приватності. Сучасне суспільство філософ вважає таким, що не втілює більше ідеалів публічності саме тому, що економічна діяльність виходить у ньому на перший план. Саме такий тип спільності вона називає соціальністю. «Різке розведення «політичного» і «соціального» є наріжним каменем концепції Арендт» [6, 85]. Це розрізнення двох типів об'єднань: перше має на меті якнайкращий, розумний устрій спільного життя, заснований на владі переконання. Друге – вимушене сусідство, об'єднання біологічних істот заради задоволення біологічних потреб, де панує влада сили. Політичне, публічне повинне вийти на перший план. Все, що є для людини тільки необхідним для життя, а не потрібним для співжиття, вона вважає соціальним повинне залишатись за лаштунками приватності.

Отже, насправді приватність та публічність є допоміжними поняттями для Х. Арендт: її розвідки спрямовані на оновлення ідеї політики, навіть точніше – на встановлення різниці між владою сили та політичною владою як владою переконання. Адже в суспільстві, де перша заміщує другу, не існує ні демократія, ні політика як така. Таким контекстом визначається використання досліджуваних нами понять, і хоча Х. Арендт приділяє їм значну увагу, її соціально-філософська, соціально-політична теорія побудована навколо поняття влади, а не публічності. Адже публічність має для неї значення тільки як простір, де політичні проблеми вирішуються специфічно політичним інструментом – за допомогою влади слова, а не дії, примусу, насилля. «Арендт відступає і намагається розплутати клубок непорозуміння, що міг би запропонувати насильство в якості життєздатної моделі для влади», – пояснює П. Рікер [8]. Відповідно, публічність тлумачиться як простір, середовище, у якому можливе здійснення політичної влади.

Концепція Х. Арендт набула популярності у науковій спільноті: кількість звернень до неї у різноманітних контекстах постійно зростає, і такі згадування складають разом картину сучасного рецепції ідеї публічності. Наближення значення поняття «публічне» до сфери обговорення колективних інтересів у відкритому просторі призводить до розуміння його як 1) результату діяльності «великої» кількості людей; 2) сфери, що відрізняється вільним доступом для багатьох, якщо не всіх (на відміну від однаково закритих державної та приватної сфер), та явним комунікативним характером; 3) сфери, куди люди «виходять» із власних приватних територій (власного внутрішнього світу, сім'ї, оселі); 4) сфери, в середині якої утримуються тільки «суспільно значущі» дії індивідів. Так, можна навести одне із поширених тлумачень публічного: «по-перше, це усе те, що постає видимим для усіх, відкритим і всезагальним; по-друге, це те, що протиставляється приватній власності» [13]. Саме наслідки рецепції ідей Х. Арендт у поєднанні із використанням понять по аналогії із значеннями буденної мови, простого здорового глузду, призводять до значної деформації філософської концепції, в цьому випадку – концепції розмежування публічного і приватного як двох принципово різних модуси життя людини у суспільстві.

Отже, через ці процеси засвоєння та подальшої інтерпретації публічне починає розумітись відповідно до двох головних метафор у його описі: простору та кількості. Кількісний підхід до розуміння публічного неявно передбачає, що передусім колективна дія або дія, спостережувана колективно, є публічною. Так, висловлення загальноприйнятої думки є твердження: «В приватній сфері людина виступає як індивідуальний актор, що керується особистим інтересом. В публічному просторі діють актори, що представляють групові та суспільні інтереси в цілому» [4, 122]. Тобто мається на увазі, що індивід у приватних діях переслідує егоїстичні мотиви, займається лише власним добробутом. А от в публічній сфері він відмовляється від власних мотивів на користь «загальних» і стає частиною певної колективності. Однак егоїзм може бути притаманним не тільки окремому індивіду, а й цілим колективностям. Саме так і відбувається, коли соціальна група діє у суспільному просторі з метою захисту власних інтересів, сутність яких полягає у вираженні подібних між собою егоїстичних бажань членів цієї групи. Слід розрізняти суспільні інтереси та колективні: останні встановлюють спільність між діями та потребами членів певної колективності тільки в силу подібності у їх соціальному становищі – тієї, що і робить скупчення індивідів соціальною групою.

Отже, кількісне уявлення про публічність та приватність нечітке і передбачає, що публічною є дія радше людей, ніж однієї особи. В чому тут ризик? Таке уявлення призводить до виключення із публічного практичного всього повсякденного життя пересічного індивіда, адже у ньому існують лише індивідуальні дії, відкриті для спостереження невеликої кількості людей. І водночас це уявлення уможливило ототожнення публічної дії із діями груп людей не залежно від змісту цих дій, якщо їх виставляють на загальний огляд. Так, просторове розуміння публічного передбачає дію індивіда з місця, яке є відкритим для спостереження, тому зближує це поняття із громадською, політичною сферами. Здавалось би, в цьому обоженні немає нічого поганого. Але воно тільки закріплює злиття понять приватного та прихованого, хоча зовсім необов'язково, що дія окремого індивіда може бути лише його приватною справою. Через вплив кількісного та просторового розуміння концепція публічності як «другого життя» індивіда, в якому він поводить інакше, ніж у приватному житті, нівелюється до характеристик місця дії та кількості залучених осіб.

Це тлумачення опозиції приватного і публічного є досить поширеними та усталеними, а коли з певних причин один із цих пунктів піддається критиці, то загальний напрям інтерпретації цієї проблеми фактично не змінюється. Так, коли Дж. Дьюї піддає критиці такі уявлення щодо пункту 1, він підкреслює, що публічний характер взаємодія отримує через її здатність впливати на долі багатьох людей: «якщо виявляється, що наслідки розмови виходять за межі безпосереднього спілкування і зачіпають інтереси багатьох інших людей, дія набуває публічного характеру» [3, 14]. Таким чином, він уникає ототожнення приватного та індивідуального та визнає, що індивідуальна дія може мати публічний характер. Щоправда, публічність тлумачиться у дусі розуміння соціальності як того, що притаманне саме скупченню людей, адже так чи інакше вводиться кількісний показник. У цьому випадку – це не кількість взаємодіючих індивідів, а кількість тих, чиє життя змінилось через цю взаємодію. Тобто публічне в будь-якому випадку повинно залучати багатьох людей. Власне, заперечувати цю рису немає потреби, однак сприйняття її як однозначної та достатньої призводить до просторового та кількісного розуміння публічного.

Нетривіальне розуміння приватного і публічного зустрічаємо в працях Р. Сеннета. Його підхід ґрунтується на не кількісному розумінні публічності, він вказує саме на індивідуалізм, зосередженість індивіда на собі, а не на власне ситуації чи інших її учасника. Р. Сеннет зауважує, що сучасна людина не розуміє в

принципі, що таке спільність, оскільки уявляє її як взаємне розкриття індивідуальностей. Насправді таке розкриття – саме те, що ми спостерігаємо через появу нових засобів комунікації: тобто ведення «публічного» життя в мережі Інтернет не створює публічності, а лише виносить приватне життя на загальний огляд. Інтернет розширює комунікативні можливості індивідів, і якщо б сама по собі масова комунікація створювала публічний простір, то саме в наш час відбулось би процвітання публічності. Однак дослідники визнають, що «в суспільний простір проєктуються приватні проблеми» [12, 186]. Ці різні сфери життя індивіда починають змішуватись таким чином, що руйнують одна одну: «анонімність участі дискваліфікує видиму демократичність публічної сфери, а відкритий характер мережевого щоденника нейтралізує кордони, що окреслюють сферу приватну» [10, 18]. Такі оцінки підтверджують: публічність не досягається лише виходом індивіда на певне відкрите місце чи то у реальному просторі, чи у віртуальному, адже зазвичай зміст цього виходу полягає у самопрезентації автора, що не має суспільно значущого характеру.

Р. Сеннет підкреслює, що важливою є сама сутність комунікації, а точніше – ставлення індивідів до неї. Головне, що спричинило «падіння публічної людини», – зосередженість індивіда на самому собі. Він зазначає: «Одержимість особистісним фактором за рахунок більш безособових соціальних стосунків подібна до фільтра, який знебарвлює наше раціональне розуміння суспільства» [9, 10-11]. Отже, йдеться про існування особистісних і безособистісних відносин, які відповідають приватному і публічному. Не кількість залучених осіб і не відкритість для спостереження є ознаками публічності. Сутність приватності не у прихованості, не в самотності індивіда в його діяльності, а в тому, що «люди дуже особисто ставляться до суспільних справ, розпоряджатися якими належним чином можна лише як з безособистісними» [9, 12]. Тут спостерігаємо насправді відмінний від кількісного та просторового підходів спосіб тлумачення публічного. Публічність тлумачиться як ставлення індивіда до ситуації, в якій він знаходиться, ставлення раціональне та безособистісне, яке передбачає, що взаємини між незнайомцями без розкриття їх особистостей можливі й навіть необхідні. Хоча підхід Р. Сеннета насправді не ґрунтується на розповсюджених уявленнях про публічне і приватне як аналогів одиничного і колективного, рецепція його ідей теж зазвичай відбувається шляхом ототожнення цих опозицій. Часто можна зустріти такий опис позиції Р. Сеннета: «Публічне експлікується як щось відкрите для загалу оцінкових

суджень, а референтом приватного стає стиснутий персональний простір у межах сім'ї та друзів» [7, 448]. Такий випадок є показовим, адже знову і знову ми спостерігаємо, що поняття публічного інтерпретується за інерцією буденного слововжитку, тоді як у цьому понятті закладений величезний потенціал для опису стратегій поведінки індивіда у різних соціальних ситуаціях.

Отже, інтерпретація публічного як спільного «місця» діяльності певної кількості людей на протигагу приватному як особистому, одиничному, тому, що робить індивід на самоті чи у відокремленій від суспільного життя сім'ї, не є такою очевидною та безальтернативною, як це може здаватись. Ця інтерпретація має далекосяжні наслідки для вказаних понять. З одного боку, кількісні та просторові метафори в інтерпретації публічного та приватного роблять ці поняття очевидними, зрозумілими для всіх, а з іншого – затьмарюють їх розуміння настільки, що публічність розуміється як відома всім (тобто висвітлена в мас-медіа) діяльність тих чи інших «публічних» особистостей та спільнот. Небезпека такого розуміння криється у втраті специфічності публічності порівняно з прозорістю, доступністю інформації, а також у тавтологічності визначення суб'єктів публічного: останні визнаються такими лише на основі їх присутності у просторі відомого та видимого для всіх.

Відповідне відбувається і з поняттям приватного. У той час, як це поняття повинне стосуватись сутності поведінки індивіда, його повсякчас використовують на позначення сектору, що його індивід відгороджує навколо себе: «Сутнісною властивістю феномена приватності є закритість від сторонніх, яку остання здатна забезпечувати за наявності певних кордонів, що захищають від втручання» [1, 59]. Йдеться буквально про «особистий простір», приватну власність тощо. У результаті подібного розуміння приватне оцінюється як негативне явище закриття індивіда від світу, а саме від світу показної діяльності громадських груп та політичних партій. Все це укріплює в нас враження, що, по-перше, діяльність індивіда не має цінності, тому що його дії не можуть бути масштабними та всім відомими; по-друге, неважливим є зміст чи мотиви діяльності.

Введення у сучасну соціальну філософію поняття публічного за концепцією Х. Арендт мало велике значення для старту новітньої рефлексії над сутністю політики як такої, соціального життя індивіда та різних його модусів. Невипадково вона підкреслювала, що між приватним і публічним повинна лежати прірва. Але коли публічність інтерпретується за допомогою кількісної та просторової метафор, то це починають розуміти як поле діяльності «публічних» людей, до якої

пересічний індивід у буденному житті долучитись не може. Він може тільки спостерігати і за цією можливістю (відкритістю інформації) впізнавати публічність. Проте такий погляд є так само поширеним, як і надто спрощеним аж до повної втрати специфічності концепту публічності.

Публічність і приватність повинні розмежовуватись не за зовнішніми критеріями, а за характеристиками на зразок участі індивіда в ситуації. Легко погодитись із тим, що справжня публічність полягає у відмові індивіда від приватних інтересів, побудові не особистісних зв'язків з іншими та діяльності на основі саме таких стосунків. Чому ж ці критерії не вивести на перший план у концептуалізації відмінності між приватним та публічним? Тому подальші дослідження специфіки публічності та приватності як феноменів соціальної реальності можуть ґрунтуватись на свідомій відмові від використання кількісної та просторової метафор.

Приватність у соціальній поведінці означає орієнтацію індивіда на особисті взаємини на шкоду виконанню соціальних ролей, орієнтацію на особистісні оцінки ситуацій та інших людей всупереч вимогам до об'єктивного, професійного ставлення тощо. Приватність як тип соціальної поведінки можна визначити і у «публічних» діячів, і у соціальних груп. Публічність не досягається жодним кількісним показником, вона полягає у специфічному соціально свідомому ставленні до ситуації. Саме тому кількісні метафори в тлумаченні публічного суттєво зміщують проблематику досліджень, затьмарюючи завдання сучасної соціальної філософії із переосмислення самої сутності соціальності в умовах її кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анрієвська Ю. Д.* Поняття кордонів феномена приватності // Грані. – 2014. – № 8 (112). – С. 58-62.
2. *Арендт Х.* Vita activa, или О деятельной жизни / [пер. с нем. и англ. В. Библихина; под ред. Д. Носова]. – СПб. : Алетей, 2000 г. – 437 с.
3. *Дьюи Д.* Общество и его проблемы / [пер. с англ. И. Мюрберг, А. Толстова, Е. Косиловой]. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 160 с.
4. *Заболотная Г. М.* Проблемы публичной сферы в современной политической теории // Вестник Тюменского государственного университета. – 2004. – № 4. – С. 121-127.
5. *Зейдель М. І.* Публічне та приватне на пострадянському просторі: проблема демаркації // Грані. – 2014. – № 2 (106). – С. 79-82.

6. *Косич И. В.* Ханна Арендт. Философия и политика / И.В. Косич, Ю.Б. Мишкинене // Вестник Московского университета. – Сер. 7. Философия. – 1991. – № 6. – С. 79-92.
7. *Олінкевич В.* Публічне versus приватне в контексті філософії Річарда Сеннета // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2013. – Вип. 24. – С. 437-449.
8. *Рікер П.* Ханна Арендт: Влада і насильство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duh-i-litera.com/hanna-arendt-vlada-i-nasylstvo/>
9. *Сеннет Р.* Падение публичного человека / Пер. с англ. : О. Исаева, Е. Рудницкая, Вл. Софронов, К. Чухрукидзе. – М. : «Логос», 2002. – 424 с.
10. *Скобелева В. В.* Взаимоотношения публичной и частной сфер социального пространства в дискурсе гражданской журналистики // Вестник Удмуртского университета. – Сер.: Философия. Психология. Педагогика. – 2011. – Вып. 1. – С. 15-18.
11. *Файн Р.* Фетишизм политики: критический анализ работ Ханны Арендт // Рубеж. – Сыктывкар, 1999. – № 13/14. – С. 36-64.
12. *Черепанова Т. В.* На границе частного и публичного: социальная рефлексия в медийном пространстве // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2012. – Вып. 12. – С. 178-187.
13. *Шевчук Д. М.* Публічне і приватне в горизонті соціального буття людини [Електронний ресурс] // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. – 2011. – № 2. – С. 76-80. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnau_f_2011_2_19.pdf.
14. *Arendt H.* The Human Condition. – University of Chicago Press, 1998. – 370 p.
15. *Dossa S.* The public realm and the public self. – Wilfrid Laurier University Press, 1989. – 168 p.
16. *Habermas J.* The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. – MIT Press, 1991. – 301 p.
17. *Public and private in private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy / ed. by J. Weintraub and K. Kumar.* – University of Chicago Press, 1997. – 399 p.

Волковинская В. Интерпретация понятий «публичность» и «приватность» Х. Арендт: вне пространственных и количественных характеристик.

В статье рассматриваются тенденции рецепции идей Х. Арендт и интерпретация понятий «публичное» и «приватное». Указывается, что заметное влияние в этом процессе имеет количественная и пространственная метафоры. Публичность понимается как сочетание коллективности и открытости действия. Кроме того, коллективность понимают как количество привлеченных индивидов. При таком подходе

значення публичності сужається к діяльності «публичных» лиц и групп освещенной, освещенной в мас-медиа.

Ключевые слова: публичное, приватное, публичное пространство, коллективное действие, публичное действие.

Volkovynska V. The interpretation of the concepts of «publicity» and «privacy» by Hannah Arendt: beyond spatial and quantitative characteristics.

The article examines trends in the reception of H. Arendt's ideas and the interpretation of the concepts «public» and «private». It is claimed that a strong influence in this process is carried out by quantitative and spatial metaphors. Publicity is understood as a combination of collective action and openness. In addition, the collectivity is understood as the number of people involved. This approach narrows the meaning of publicity to the display of media shown «public» persons and groups.

Keywords: public, private, public space, collective action, public action.

Задувайло О.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ: ВІД ДЕРЖАВОЦЕНТРИЗМУ ДО ГРОМАДЯНОЦЕНТРИЗМУ

У статті досліджується становлення права людини на інформацію на різних історичних етапах. Також аналізуються політико-правові концепції філософських поглядів про взаємодію громадянського суспільства і держави, трансформацію управлінської моделі від державоцентризму до громадяноцентризму та її інформаційної складової.

Ключові слова: інформація, право на інформацію, свобода індивіда, громадянське суспільство, держава.

Сучасні тенденції процесу глобалізації призводять до необхідності ґрунтовного аналізу відносин між суспільством і державою, між державою та індивідом. Інформаційне середовище та використання інформаційних технологій трансформують традиційні управлінські моделі. Розвиток інформаційних систем та технологій значно збільшують можливості інформаційного впливу на всі аспекти суспільного життя. Таким чином, створюються нові форми взаємодії в соціумі, які в перспективі можуть або гарантувати свободу і незалежність громадянського суспільства й індивіда, або призвести до жорсткої централізації і абсолютної підконтрольності людини бюрократичним структурам.

Мета статті – дослідити теоретичні аспекти забезпечення права на інформацію в розрізі філософських концепцій від монархічного абсолютизму до лібералізму, від державоцентризму до громадяноцентризму.

Для вирішення цієї проблематики необхідно розглянути основні етапи трансформації суспільства, взаємодії його з державою та місце інформації в цій взаємодії. Ми звернулися до філософських поглядів Аристотеля, С. фон Пуфендорф, Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. Разом з тим проаналізували праці вітчизняних та зарубіжних науковців: М. Айбата, В. Нерсесянца, П. Новгородцева, А. Галухіна.

Феномен інформації, інформаційного обміну та інформаційної складової суспільного буття в цілому привертає значну увагу вчених різних галузей знань. В епоху переходу до інформаційної цивілізації стає очевидним те значення, яке має у соціумі інформація, знання, таємниця тощо. Процеси накопичення і збереження інформації притаманні людському суспільству на всіх історичних етапах його існування, а тому з найдавніших часів вважається однією з найважливіших соціальних функцій.

У процесі відображення буття людини важливе значення мають чинники, які забезпечують її виживання: виробництво матеріальних благ та нарощування інформаційних процесів. Починаючи з примітивних форм громадської організації, життя людини залежало не тільки від здатності та вміння людини добувати їжу, будувати житло, а також не менш важливе значення мало наскільки швидко і точно вона одержувала інформацію (про їжу, способи добування їжі, можливі загрози у процесі полювання тощо) та наскільки швидко вона на неї реагувала. Тобто будь-який процес життєдіяльності та розвитку в людському суспільстві нерозривно пов'язаний з отриманням, обробкою та використанням інформації, з тим наскільки швидко і ефективно цей процес відбувається.

Здатність людини сприймати, використовувати, передавати і зберігати інформацію є невід'ємною складовою її існування. Володіння інформацією в різних сферах людського життя, дає можливість аналізувати, робити висновки та попереджувати можливі негативні наслідки або передувати катастрофам, війнам, епідеміям та іншим руйнівним силам. Інформація необхідна, щоб зробити розумний вибір або прийняти правильне управлінське рішення. Лише частково картина світу сучасної людини складається із знань набутих за допомогою власного досвіду, основним же шляхом отримання знань, способом залучення до світу і його подій, залишається інформація отримана з інших джерел, за допомогою засобів масової комунікації.

Інформація формує єдині правила поведінки, уявлення, ціннісні орієнтири людини тощо. У вигляді фактів вона становить основу порядку в житті індивіда, суспільства, держави. Вона є істотним, якщо не єдиним елементом процесу спілкування між людьми [0]. Інформація і все, що пов'язано з нею, безперервно розширює спектр впливу на суспільне життя, що також знаходить своє відображення в її правовій складовій. При цьому інформації та інформаційні права особи є однією з основоположних гарантій розвитку, дотримання і захисту будь-яких прав людини.

Формуванню сучасного розуміння права людини на інформацію передували напрацювання багатьох філософів, вчених та політичних діячів серед яких Сократ, Платон, Аристотель, Р. Вінер, С. фон Пуфендорфа, У.Р. Ешбі, К. Шеннон тощо. Вони осмислювали інформаційні суспільні відносини в тісному зв'язку з регулюванням державних явищ та процесів. Таким чином вони шукали ідеальну державну модель, яка б забезпечила досконалість державних інститутів і їх регулюючого впливу на соціум та інформаційні процеси в ньому. Філософське осмислення інформаційного права виникло, вже починаючи з перших еллінських софістів та було нерозривно пов'язано з політичними та соціальними процесами полісея.

Так, у демократичному державному устрою античного світу, в якому вища законодавча влада належала народним зборам, що вирішували більшістю голосів найважливіші питання суспільного життя, надавала особливого значення процесу обміну інформацією. Одночасно з вербальними розвивалися письмові форми масово-інформаційної діяльності. Державні інститути, громадські діячі, ієрархи церкви розсилали різні письмові документи – послання, реляції, рескрипти, булли. Пізніше виникли прокламації, листівки, епістолярні форми кореспонденції, деякі з яких мали закритий характер і ознайомитися з ними могли лише «обрані». Це поклало початок втаємниченню важливою інформації, яка могла викликати інтерес у суспільства. З біографічної роботи «De vita Caesarum» римського історика і письменника Г. Светонія стало відомо, що Ю. Цезар видав постанову про щоденне оприлюднення протоколів сенатських і народних зборів [2]. Ці акти вивішувалися в такому місці, де з ними міг ознайомитися кожен бажаючий. Це були своєрідні інформативні видання про основні політичні події, державні церемонії, сенатські наради.

Прагнення Ю. Цезаря обеззброїти своїх політичних супротивників, «знявши таємницю» з сенатських справ, здавалося, були реалізовані, але частково, в силу великих масштабів Римської імперії та відсутності

технічних можливостей розповсюдження інформації. Вже в той період, кажучи сучасною мовою, Рим мав свою інформаційну політику, яка утримувала різні види інформації від фактологічної і нормативної до превентивної. На думку швейцарського дослідника Р. де Савуа, «ділові люди, купці, перш за все, швидко зрозуміли цінність інформації самої по собі і всю користь, яку можна витягти з неї» [3].

Демократичний устрій античного суспільства дав поштовх до зародження свободи слова і права на свободу виражень своїх поглядів. На народних зборах, у сенаті оратори вільно висловлювали свої думки з найважливіших питань суспільно-політичного життя, літературні твори не піддавалися попередній цензурі. Однак терпимість до чужої думки і плюралізм не виключали суворого покарання для тих, хто порушував норми полісної етики.

Філософські погляди античності на державний устрій та місце в ній людини зводилися до розуміння держави як субстанціального і цілісного етичного організму, де не вбачалося розподілу політичної і соціальної сфери функціонування суспільства, а людина була невід'ємною частиною цього організму. Аристотель обґрунтував думку, що людина – це істота політична, а той, хто через власну природу, а не в результаті випадкових обставин живе поза державою, – або недорозвинута в моральному сенсі істота, або надлюдина [4].

На зміну античному освіченому раціоналізму прийшов ірраціональний теологічний містицизм і догматизм християнства. Те ж саме відбулося і з інформаційними процесами. Середньовіччя ознаменувалося як епоха нетерпимості до інакомислення, до іншої думки, фанатизм. На зміну античній еліті прийшла середньовічна, тісно пов'язана з християнською церковною ієрархією. Так, освячуючи приватні права на земельну власність і політичні права світських феодалів, високі церковні ієрархи створили світську ієрархію. Згодом було вироблено значну кількість способів для отримання необхідних інформаційних засобів управління і для утримання в невігластві більшість населення. Крім банальних обмежень, заборон, таємниць і тайнств до таких способів можна віднести використання «елітарної» латинської мови, обмеження конфесійних процедур спілкування з Богом, а головне, відмова основної маси населення від грамотності.

У цей історичний період особистість була розчинена у структурно організованій групі у вигляді громади, яка втрачає здатність до адекватного сприйняття дійсності, а структурна організованість натовпу підсилює її бездумне споживання нав'язаної інформації та полегшує керівництво нею. Відповідно до законів синергетики системна замкнутість середньовічного суспільства вела його до

стагнації і руйнування [5]. Вже з IX ст. у християнських країнах практикувалося спалення книг, засуджених і заборонених не тільки церковними соборами, а й особисто римськими папами. У період пізнього середньовіччя цензура набула статусу особливого державного та соціального інституту ідеологічного контролю за поширенням інформації в Європі. Цензура була як світською, так і церковною і здійснювалася як до виходу у світ друкованого видання, так і після появи тиражу. З появою друкарства католицькій церкві ставало все складніше стримувати і контролювати поширення антихристиянської літератури. Крім того, церква позбавлялася монополії на поширення інформації, яке здійснювалося насамперед через проповідь. Яскравим проявом посилення цензури стала інквізиція – незалежна від держави судова установа, яка була створена в католицькій церкві для боротьби з інакомисленням [6].

На зміну середньовіччя прийшла епоха Просвітництва, яка зруйнувала монополію церкви на освітню діяльність. В інформаційному полі почали переважати «вільні» академії замість феодальних університетів з їх вузько визначеною системою пропорційного викладення інформації. Реформаційні рухи XIV – XVI ст., переклади священних книг Біблії на аутентичні мови країн Європи відіграли значну роль у подальшому розширенні інформаційного поля. Руйнування феодальних інститутів, в тому числі і освітніх, в XVII ст. набуло свого апогею в результаті виникнення ідеології лібертинів. Ця частина інтелігенції пом'якшувала трансцендентно орієнтоване пізнання, пропонуючи вивчення математики, механіко-фізичних закономірностей, геометрії [7]. Наукове знання проголошувалося незалежним від релігійно-церковних обмежень. Особливо значущим виявилось твердження нової «громадянської» етики, основоположником якої вважається видатний філософ С. фон Пуфендорф, а його ідеї відображені в книзі «De officio hominis et civis», що в перекладі означає «Обов'язок людини і громадянина». Роздуми в зазначеному творі про обов'язки громадянина не тільки підірвали традиції схоластичних шкіл, а й вивели питання про політичну моральності на рівень стандартного елемента в системі освіти для суспільного служителя релігії і для шкільного вчителя. Вона стала необхідною передумовою для вирішення ними своєї ідеологічної функції, тобто для ідейного виховання широкого кола підростаючих поколінь поза зв'язком з їх суспільним статусом. Дуже скоро відповідні ідеї стали основою політичної і юридичної освіти в Європі [8].

По-справжньому, актуальним питання права на інформацію та роль індивіда в житті суспільства та держави стало лише в епоху Нового часу. Цей період збігся з формуванням громадянського суспільства, з концептуалізацією ідеї відмінності громадянського суспільства і державних інститутів, з концепціями індивідуалізму, свободи і незалежності особистості і громадянина від держави (Дж. Локк, І. Кант, А. Ферпосон), з формуванням ідеї «держави проти громадянського суспільства» (Т. Гоббс, І. Бентам, Л. фон Штейн, Ж. Сімонді, Г. В. Ф. Гегель) [9].

Видатний представник англійської політико-правової думки XVI – XVII ст. Т. Гоббс стверджував, що держава утворюється завдяки суспільному договору, який ґрунтується на тому, що кожен відмовляється від своєї свободи на користь держави. З цього приводу М. Айбат писав: «Держави засновується людьми для того, щоб з її допомогою покінчити з «війною всіх проти всіх», позбутися страху незахищеності. Шляхом взаємної домовленості між собою індивіди довіряють єдиній особі верховну владу. Держави є особою, яка використовує силу і засоби всіх людей так, як вона вважає за необхідне, для їх миру і загального захисту. Носій такої особи – суверен. Суверен має верховна влада, а будь-хто інший є її підданим. Уклавши одного разу суспільний договір і перейшовши в громадянський стан, індивіди втрачають можливість змінити обрану форму правління, вивільнитись з-під дії верховної влади. Їм забороняється протестувати проти рішень суверена, засуджувати його акції і т. д. Володар верховної влади ніяким договором зі своїм народом не зв'язаний і тому відповідальності перед ним в принципі не несе» [10].

Т. Гоббс розглядав державу як зосередження фізичної сили в одній людині і був противником розподілу державної влади, вважаючи, що це тільки послабить її. Головна властивість державної влади – це державний абсолютизм, і держава не може бути іншою, якщо воно прагне виконувати свою початкову функцію. Таким чином Т. Гоббс відкрито декларував державний абсолютизм. З трьох форм правління, які він виділяв (монархія, аристократія і демократія), найкращою формою правління вважав спадкову монархію. Слід підкреслити, що він заперечував також і політичні права народу. Однак при цьому він стверджував, що існує виключення з правила підпорядкування правителям: людина не має зобов'язань перед правителем, у якого немає сили його захищати. У своєму трактуванні закону як наказу суверена Т. Гоббс протиставляє закон і природне право таким чином, що закон резюмує в собі лише несвободу, безправ'я [11]. За словами

В. Нерсисянца, «у Т. Гоббса відсутня ідея правового закону як форми свободи в цивілізованому, громадянському стані. Свобода людей в трактуванні Т. Гоббса – це синонім критикованого їм природного права і стану війни. Замість цієї свободи він визнає і буквально обожає свободу держави і суверенної влади. За змістом гоббсівської концепції для досягнення громадянського стану і світу людей треба позбавити природних прав і свобод, наділивши такими лише державу» [11].

Своєю філософією держави і державної діяльності Т. Гоббс позначив передумови народження концепції поліцейської держави. Він обґрунтував громадянське суспільство, «засновником», гарантом якого була авторитарна необмежена влада. Як зазначив П. Новгородцев: «Політичний світогляд Т. Гоббса по праву оцінюється як сама послідовна, сама цілісна система державного абсолютизму, яка коли-небудь була висловлена в політичній літературі» [11]. Теорія Т. Гоббса ставила на головне місце державу, діяльність держави виступала в якості ієрархічного центру. У його розумінні дежавоцентризм – гарант миру та реалізації природних прав індивіда. Цей принцип не лише не втратив своєї актуальності, а навпаки набув нового значення в сучасному світі. З цього приводу досить ґрунтовну оцінку дав французький історик Ф. Фюре: «Вільне суспільство характеризується важкою обумовленістю та постійно змінним відношенням між підсиленням влади держави і свободи особистості. За останні 200 років нам невідомо жодного випадку, щоб у будь-якій з країн світу відбулося зменшення ролі державного апарату, навіть у самих ліберальних з них. Візьміть, наприклад, США, Францію, Великобританію. Роль держави тут постійно збільшується. В ім'я чого? В ім'я рівноправності. Прагнення до рівноправності неминуче пов'язане зі зростанням впливу державних механізмів з усіма наслідками, зокрема з можливими протиріччями між сферою діяльності держави і особистої ініціативи» [14].

Концепція Гоббса з його «state in the middle» – це виправдання ідеї втаємничення інформації з боку держави, адже держава може робити все, що вона вважає за потрібним заради виконання своєї основної функції – захисту своїх громадян. Це суттєвий поштовх до тотального відокремлення державного апарату від суспільства за допомогою засекречення інформації. Навіть сьогодні, серед демократичної світової спільноти існують уряди, які є прихильниками такої форми державного управління. Вони успішно маніпулюють інтересами національної безпеки держави, щоб і надалі тримати своє суспільство в невіданні, про події, що насправді відбувається за «зачиненими

дверима». У такому випадку важко оцінити роль та участь громадського суспільства в державній політиці та відкритість і прозорість діяльності органів виконавчої влади.

Противагу державоцентризму Т. Гоббса запропонував Дж. Локк, який заклав основи ліберальних поглядів на побудову громадянського суспільства та розробив ідеологічні основи громадянського суспільства західноєвропейського типу, декларуючи, в першу чергу, цінність людини, яка базується на свободі та розумі.

У рамках ліберального підходу на перший план висувається проблема взаємодії держави і громадянського суспільства. Якщо попередні теорії виокремлювали невід'ємні права людини і акцентували увагу на економічній свободі, то нові ліберальні концепції значно розширюють і закріплюють вимоги свободи, незалежності громадян і їх об'єднань від самочинства держави. Держава згідно з ліберальною концепцією повинна лише забезпечувати безпеку громадян, приватної власності, охороняти суспільство, що базується на громадянських правах і свободах.

Свої політико-правові погляди він виклав у своїй праці «Два трактати про державне управління». У них філософ розглядає ідеї «природного стану», особливістю життя в якому є «стан повної свободи» стосовно людей. Іншими словами, люди в цьому стані вільно розпоряджаються своїм життям. Тут так само важливо відзначити, що «стан повної свободи» відповідає стану рівності, причому в усьому. З цієї рівності випливають основи соціальної моральності, перш за все справедливості. Тим самим Дж. Локк стверджував дуже важливу річ: справедливість як основа моральності дана людині від природи. Для того, щоб подолати всі наявні недоліки природного стану, люди погоджуються утворити політичну спільноту, заснувати державу шляхом укладення суспільного договору. Для цього, відповідно до уявлень Дж. Локка, кожен член суспільства передає частину своїх природних прав в руки держави. І таким чином здійснений раніше самозахист кожною людиною своїх природних прав замінюється публічним захистом прав і свобод особистості [15]. Дж. Локк не мав на увазі повну відмову людей від всіх приналежних їм природних прав і свобод на користь держави, як це ми бачимо у Т. Гоббса. За суспільним договором люди не відмовляються від своїх основних природних прав, та й сам закон природи, а він ототожнюється з законом розуму, продовжує діяти і при державі. Саме цей закон визначає цілі, характер, межі повноважень і діяльності політичної влади. Особистість від народження наділена трьома основними правами: право на життя, право на свободу, право на власність. Всі ці

права є невідчужуваними. Людина їх не відчуває нікому і ні за яких обставин [16]. За словами А. Галухіна, «природні і невідчужувані права людини в однорідних нормативно закріплених положеннях виражаються єдиною трійстою формулою «власності»: право на життя, свободу і майно. Єдиносутність природних прав з непорушною в собі цілісністю природного надбання, засвідчується тим, що єдиною підставою їх є природний закон – вмістилище істини» [17].

На відміну від Т. Гоббса, Дж. Локк наполягав на необхідності відповідного поділу влади на законодавчу, виконавчу і федеративну гілку, тільки так політична влада буде відповідати своєму договірному призначенню і не перетвориться на абсолютну монархію. Держава повинна бути наділена владою настільки, скільки це необхідно і достатньо для досягнення головної мети політичного об'єднання. Вона полягає в тому, щоб кожен міг забезпечувати, охороняти і втілювати в життя свої громадянські інтереси: життя, свободу, здоров'я і володіння приватною власністю. Особливо наполегливо він наголошує на неприпустимості зосередження в одному органі законодавчої і виконавчої влади. На закон і законність Дж. Локк покладав дуже великі надії. Закон у повному розумінні – це не будь-яке розпорядження, що йде від законодавчого органу. Законом може вважатися тільки той акт, який вказує людині поведінку, відповідно до його інтересів і служить загальному благу. Якщо ж закон суперечить цьому, то він не може вважатися законом. Високий статус закону, в якому закладені зародки свободи і прав, виходить з того, що закон, згідно з Дж. Локком, є вирішальним фактором збереження і реалізації свободи особистості, а також захищає індивіда від свавілля і деспотизму волі інших осіб. «Там, де немає законів, там немає і волі» [16]. Закони лише тоді є основою для досягнення «головної і великої мети» держави, коли вони відомі всім і виконуються всіма.

Абсолютну монархію, про яку писав Т. Гоббс, Дж. Локк вважав взагалі недоцільною, не сумісною з громадянським суспільством, а отже, абсолютна монархія взагалі не може бути формою громадянського правління. Сенс вчення Дж. Локка полягає в тому, що в ім'я прав людини та інтересів суспільства необхідно встановити межі діяльності держави і обмежити її діяльність чітко визначеними правилами. Тобто в центрі уваги не держава, а людина разом з усіма її природними правами і свободами, громадяноцентризм. Завзятий прихильник ліберальних погляді Дж. Локка А. Чуденіус, автор першого у світі закону про свободу слова та друку, який був прийнятий 1766 р в Швеції [18], використав його концептуальні ідеї, закріплюючи на законодавчому рівні право кожного громадянина на

вільний доступ до інформації, що знаходиться у власності органів державної влади. Також його ідеї лягли в основу конституції США 1787 р. [19].

Виходячи з концепції Дж. Локка, можна провести паралелі між його природними правами та правом людини на свободу інформації. Тобто людина може вільно розпоряджатися своїм правом на свободу інформації, що передбачає право громадян отримувати доступ до урядової кореспонденції та іншої інформації, що знаходиться в розпорядженні держави. Це складає основу демократичного управління і забезпечує громадян правом вимагати від уряду відповідальності за прийняті їм рішення. Вільний потік інформації про діяльність органів державної влади відкриває двері перед громадянським суспільством для нових можливостей, розвитку та участі в державній політиці у багатьох сферах життєдіяльності країни. Можливість громадян мати вільний доступ до урядових записів та документів є ключовим у проблемі забезпечення відкритості та підзвітності державної влади. Закон про свободу інформації, так як і закон за Дж. Локком грає інструментальну роль в усуненні розриву між політикою і суспільством.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що вже на ранніх етапах розвитку державності, знання сприяли виокремленню пануючої еліти від широких мас. Ці знання були ефективно реалізовані в сфері управління суспільством і в процесі створення економічних, політичних, юридичних інститутів, що забезпечують існування влади, яка міцно пов'язана з монопольним володінням інформацією, здобутої попередніми «елітарними» поколіннями. Природно, що охорона інформаційного джерела владної монополії стає найважливішою справою, і навіть у наш час. З метою охорони цінної інформації від масового поширення виникають особливі механізми пошукати в знання: «секретні» і «таємні» доктрини, а в сучасному світлі вони набувають нормативно-правового статусу. Сьогодні зберігається значний обсяг інформації про функціонування і діяльність держави, що знаходиться в розпорядженні обмеженого кола осіб, які наділені владними повноваженнями.

Можна спостерігати, як вже зараз відбувається зіткнення класичної державоцентричної інформаційної моделі сфери забезпечення інтересів держави, із об'єктивними процесами зростання ролі громадянського суспільства, а отже, і розвитку громадянцентричної інформаційної моделі. І якщо раніше громадяни сприймали як даність істотну «закритість» держави в окремих аспектах, то сьогодні вони хочуть більшої участі в цьому. Хоча при

цьому багатьох випадках держава продовжує відстоювати своє небажання інформувати своїх громадян про деякі аспекти своєї діяльності.

Таким чином, у процесі еволюції традиційне уявлення про державу значно модернізувалося, за словами Е. Кінга: «Колись людина думала, що світом править Бог. Потім вона вважала, що світом править ринок. Сьогодні вона переконана, що ця роль належать владі» [20]. Отже, найважливіші якісні критерії, що визначають правовий статус індивіда, такі як власність і владу, виявляються в прямій залежності і підпорядковуються обсягу і якості інформації, що знаходиться в розпорядженні індивіда. Це вищий рівень міжлюдських комунікацій, що веде до можливостей панування над «незнаючими».

Один із способів подолання існуючої практики – введення цієї проблематики на більш високий рівень осмислення. Найважливішим атрибутом продуктивної інформаційної політики, на нашу думку, буде зняття будь-яких обмежень на *свободу* думки і *слова*, на вільне вираження своїх *поглядів* і переконань у рамках індивідуального існування, яке не зачіпає інтересів інших людей, не пов'язане з обмеженням їх свободи комунікації, пошукової та творчої активності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авдеев. Р. Ф.* Философия информационной цивилизации: учебное пособие. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. *Светоний Транквилл Г.* Жизнь двенадцати цезарей. – Москва: Изд-во «Наука», 1993. – 89 с.
3. *Буасье Г.* Газета Древнего Рима. История печати: Антология. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 18.
4. Аристотель. Соч. в четырех томах. – Москва, 1986. – Т. 4. / – 387 с.
5. Становление теоретико-правовой концепции права на информацию: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / – Нижний Новгород, 2000. – 197 с.
6. *Тендит К. Н.* История журналистики. Ч. 1: учеб. пособие / К. Н. Тендит, Н. В. Шелковникова. – Комсомольск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2012. – 155 с.
7. *Спекторский Е. В.* Очерки по философии общественных наук. Вып. I. Общественные науки и теоретическая философия. – Варшава, 1907. – 245 с.
8. *Строгецкий В. М.* История культурологической мысли в Германии в XVII – XVIII вв. Часть II. XVIII в. Эпоха раннего

- немецкого Просвещения и его расцвет: учебное пособие. – М.-Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 441 с.
9. *Сырымкина Е. Г.* Российский социально-политический контекст становления гражданского общества :Философский анализ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия». – Томск, 2004. – 171 с.
  10. *Айбатов М. М.* История политических и правовых учений : курс лекций. – Махачкала, 2005. –С. 177.
  11. *Абукарова М. У.* Теоретический взгляд на учения о государственном абсолютизме Томаса Гоббс. // Теория и практика общественного развития. – 2015. – №3. – С. 149–150.
  12. *Нерсесянц В. С.* История политических и правовых учений. – М. : Норма, 2009. – 277 с.
  13. *Новгородцев П. И.* Лекции по истории новой философии права XVI–XIX вв. – М. :Изд. 2-е., 1912. – 133 с.
  14. *Фюре Ф.* Судьба идеи // Курьер ЮНЕСКО. – 1989. – С. 52–53.
  15. *Абукарова М. У.* Политико-правовое учение Джона Локка в зеркале времени // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – 148–150 с.
  16. *Локк Д.* Избранные философские произведения // Избранные философские произведения : в 2-х т. – М. : Соцэкгиз, 1960. – Т. 2. – – 532 с.
  17. *Галухин А. В.* Понятие государственного интереса в философско-мировоззренческой парадигме учения Джона Локка. – Вестн. Моск. ун-та. Серия «Политические науки». 2000. – № 3. – 70 – 102 с.
  18. Инфоюлетьень: Открытость и прозрачность – основы шведской демократии [Электронный ресурс] // Шведский институт. – Режим доступа до ресурсу: <https://sweden.se/wp-content/uploads/2013/10/Openness-Russian-high-resolution.pdf>. – Заголовок з екрану.
  19. Конституция США. Коллекция фактов [Электронный ресурс] // Washington ProFile – Режим доступа до ресурсу: <http://www.kontinent.org/article.php?aid=472a6e2cd2661>. – Заголовок з екрану.
  20. *Мерсер Д.* ИБМ. Управление в самой преуспевающей корпорации мира. – М. : Прогресс, 1997. – 429 с.

Задувайло Е. Теоретические основы обеспечения права на информацию от государствоцентризма к гражданиноцентризму.

В статье исследуется становление на разных исторических этапах права человека на информацию. Также анализируются политико-правовые концепции философских взглядов на взаимодействие гражданского общества и государства, трансформацию управленческой модели от

государственного центризма к гражданскому центризму и его информационной составляющей.

Ключевые слова: информация, право на информацию, свобода индивида, гражданское общество, государство.

Zaduvailo O. Theoretical foundations of the humans right to information from administrative management until civilcentrism.

The article examines the establishment of the human right to information at different historical stages. Also analyzed political and legal concepts of philosophical views of the interaction between society and the state, transformation management model from administrative management until civilcentrism, and its information component.

Keywords: information, the right to information, freedom, civil society, politics, law.

Шедяков В.

**МЕСТО ФЕНОМЕНОВ КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССАХ
АНТРОПОСОЦИОГЕНЕЗА И ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ
СОЦИЕТАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ**

Рассмотрены особенности, возможности и ограничения действия различных факторов социогенеза под давлением традиционного, современного и постмодерного состояния культуры. Проанализировано формирование под влиянием базовых ценностно-смысловых комплексов соотношений между субъективными и объективными, рациональными и иррациональными факторами осуществления культурно-цивилизационными мирами исторических Выборов. Духовные и материальные ценности цивилизации рассмотрены как основное содержание культуры. Их развитие проанализировано как показатель состояния культурно-цивилизационного мира; а место человека (прежде всего, качество и продолжительность жизни, права и возможности творческой реализации каждого), с одной стороны, сохранение и наращивание признаков цивилизованности, с другой, – как основные критерии прогресса. Применительно к чертам активного меньшинства социума изучены характеристики субъектности общественных трансформаций. С этих позиций рассмотрены содержание регулятивных воздействий управленческой элиты, ее адекватности вступающим перед обществом задачам.

Ключевые слова: ценностно-смысловые комплексы, культура, социогенез.

Культура – сложное многоаспектное понятие, разные стороны которого с успехом раскрываются представителями различных

научных школ, подходов и исследовательских стилистик. Например, был изучен потенциал и различия в соотношении культуры общества, группы и индивида; материальной и духовной; политической, социальной и экономической сферах жизни [1-5]. Социогенез включает в себя качественно различные процессы резонирования разнообразных факторов: каждому из них присущи свои специфические внутренние закономерности развития: прогнозируемые и непрогнозируемые; стихийные и целенаправленные; уникальные и стандартные; случайные и закономерные; неуправляемые, самоуправляемые и управляемые; циклично-волнообразные и необратимо-поступательные (как прогрессивные, так и регрессивные). При этом развёртывание культурно-цивилизационных миров под влиянием их ценностно-смысловых комплексов знало разнообразные периоды своего развития [6-12]. В них разные исследовательские школы выделяют, в соответствии со своими подходами и научными задачами, различные особенности и движущие силы, этапы, фазы, ритмы, волны и циклы и проч.

Активное направленное исследование значения культуры в процессе социогенеза велось с момента выделения науки о формировании и развитии общества, создавая условия для накопления знания о возможном и неотвратимом, помогая создавать, видеть и использовать шансы. При этом значение соотношения рациональных и иррациональных, объективных и субъективных материальных и духовных факторов социогенеза воспринималось неоднозначно. К примеру, под влиянием религиозного истолкования картины мира соотношение закономерного и случайного рассматривалось в контексте божественного предначертания и предопределённости человеческой активности. Вместе с тем, если в рациональном начале часто выделялись целенаправленность и сознательность, а в его результатах – отражение закономерности, то с иррациональным связывались случайности, отклонения от «столбовой дороги истории».

В наше время в изучении факторов и процесса социогенеза весьма преуспели, в частности, такие исследователи, как В. Андрущенко, В. Бех, В. Вазюлин, В. Василькова, И. Барыгин, Л. Бурмистрова, В. Быченков, А. Зарубин, В. Келле, М.Я. Ковальзон, А. Кравченко, П. Романов, С. Труфанов, И. Черникова, В. Фофанов, В. Ядов, И. Яковлев, Е. Ярская-Смирнова. Для задач нашего анализа особенно ценным являются результаты изучения С. Аверинцевым, Д. Лихачёвым, А. Лосевым, В. Межуевым, И. Мелиховым, С. Франком.

Не только ценности качественного образования, медицины, культуры и искусства выше среди преуспевших народов и семей, но и акцентирование самих этих ценностей помогает в форсированном становлении и более справедливом распределении общественного богатства, обеспечении прогрессивной социальной и индивидуальной мотивации. Безусловно, социальный уровень информационных воздействий изучается давно, в том числе – с позиций стимулирования как позитивных, так и негативных общественных мутаций. Ценности по своей природе как раз и являются личностным срезом общественного сознания, раскрываясь через познание идеального, духовного, общекультурного.

Во времена концентрированных изменений жить приходится по новым, не до конца сформулированным и понятным правилам. При этом снижаются возможности продуктивно опираться на десятилетиями накопленную мудрость и апробированные рекомендации. Так что представляется вполне естественным, что для повышения качества научных исследований, прогнозирования и создания конструктивных рекомендаций происходящие глубинные перемены заново возвращают к диалектике содержания и предметно-вещественных и общественных форм социально-экономических трендов, требуют нового прочтения путей методологической оптимизации, раскрытия соотношения сущности и видимости хозяйственных феноменов, поисков социокультурных оснований экзогенного экономического развития.

Очевидно, что в глобальных масштабах условия формирования новых траекторий настоятельно требуют принятия адекватных логике истории личностных Решений и общественных Выборов, в определённости которых и выявляется заново как качество жизни людей каждого культурно-цивилизационного мира, так и место конкретной страны среди прочих. По мере же осуществления социально-экономического и технико-технологического прогресса люди всё в большей степени раскрывают свои качества как отнюдь не только потребители привычных природных и общественных благ, но и творцы условий своего существования. Соответствующим образом, конкурирующие программы изучения и преобразования мира материальной и духовной культуры не только предоставляют ресурсно-методологические базы, но и формируют цели социально-экономического развития. Смыслы жизнедеятельности: человеческой и культурно-цивилизационных миров – определяют направленность, темпы, формы и очередность трансформации их конкретных характеристик, но сами проявляют себя как сторона ценностного

восприятия окружающего мира. С этой точки зрения духовные отношения и социокультурная сфера – вовсе не «надстройка», а именно стержень экономики.

Условия (пост)модерна лишают опоры на доминирование привычных ресурсных и методологических баз, ставших обычными общественных устоев, а теперь уже и природной данности: они сами испытывают мощное влияние человеческой ойкумены, да и каждый отдельный человек в процессе жизни в состоянии достаточно легко сменить конкретную пространственно-временную нишу. Ситуация пост(недо)модерна кардинально трансформирует роль культуры в жизни как отдельных культурно-цивилизационных миров, так и для результатов их полилога, её инструменты: глобализация, виртуализация, атомизация и проч. – обеспечивают стабильную нестабильность социальной и природной среды. Человек вводится в состояние постоянного выбора – или готовности к отказу от него в пользу стереотипов потребления материальных и духовных благ. При этом и сама культура создается уже отнюдь не для узкого круга, а, напротив, испытывается «на излом» вероятностью самых причудливых контактов. И человек получает широкие возможности взаимодействия (прежде всего, за счет «новых медиа») с самыми разными собеседниками. Многослойность и контрастность бытия по-разному складываются в многоуровневые пути социогенеза, за которыми проступают очертания процессов, жидущихся на сочетании архаического уровня социальности (фольклор, этноосмысление, религиозные отличия) с осевыми (опосредование миропонимания великим священнослужителем и отнесением себя к одному из культурно-цивилизационных миров), модерными и постмодерными моделями.

Скользящие сочетания хаоса и порядка даруют всё новые комбинации состояний и диапазоны возможностей развития Украины. И когда-то казавшиеся незыблемыми общественные устои (как и природные ландшафты) все в большей мере требуют защиты. История выработала некоторые не всегда очевидные закономерности течения процессов, в которые мы вступаем. В частности, соответственно теории Джозефа Овертона, интервал идей, которые могут в каждый определённый момент приемлемы обществом, и которые, в результате, только и высказываются открыто политиками, не желающими репутации экстремистов, может характеризоваться как окно возможностей, по мере приближения к центру которого идеи последовательно проходят стадии немислимых, радикальных, приемлемых, мудрых, популярных, официальной политики. Их учёт необходим для успешного использования ресурсной базы с целью

контрманипулирования, организации воздействия для стабилизации и развития устраивающих тенденций, а также трансформации (локализации, ликвидации, переключения) нежелательных трендов и предотвращения соскальзывания вдоль них. Причем в существенной степени, по общему правилу, знание их может с лихвой компенсировать отсутствие полноты информации. Вместе с тем, мы живем в период кардинальных трансформаций общества, всей ойкумены, их перехода в иное качество – что дарует шанс осознать некоторые закономерности мира, уточнить представление о своём месте в нём. По известному мнению, «только в так называемых переходных эпохах можно опытному уху подслушать таинственный рост истории» [13, 315]. В этой ситуации задача статьи – рассмотрение культуры как фактора социетальных трансформаций.

Выделение самостоятельных первичных ценностно-смысловых комплексов отдельных культурно-цивилизационных миров было зафиксировано, в первую очередь, в «осевое» время с развитым формообразованием и воплощением в сакральных текстах особенностей своего мировосприятия, выделением фольклора, языка, этноосмысления, религиозных отличий, что дало возможности уже не на племенном, трайбалистском уровне, а на более общих основаниях разграничивать своих и не-своих. В этой ситуации в эволюции растёт роль факторов неэкономических, прогресс осуществляется не столько стадияльно (диахронно), сколько синхронно, привычные классовые антагонизмы часто подчиняются, дополняются и замещаются иными: социальными, этническими, религиозными.

При этом в процессе социогенеза происходит не только трансформация роли элементов и целостности ценностно-смысловых комплексов, но и их обогащение/взаимообогащение. Таким образом, духовные и материальные ценности цивилизации – основное содержание культуры. Их развитие – показатель состояния культурно-цивилизационного мира; а место человека (прежде всего, качество и продолжительность жизни, права и возможности творческой реализации), с одной стороны, сохранение и наращивание признаков цивилизованности – основные критерии прогресса. Причём фиксация достижений культуры на осях стоимостного и ценностного содержания позволила развиваться деятельности и ценностному подходам их освоения, соответственно – стоимостно-праксеологическому и ценностно-аксиологическому направлениям их изучения. Вместе с тем, из каждого вида модели (традиционной, современной, постмодерной) развития конкретный культурно-цивилизационный мир может получить свою конкретику

соответственно как глубинным пластам своих ценностно-смысловых комплексов, так и осуществляемой динамике своей трансформации [14-24].

Не менее значимой была роль мифа в восприятии и освоении предметов материальной и духовной культуры. Впрочем, подмечено, что раскрытие природы мифа – не столько в объяснении при его помощи природы, сколько в «переносе в обобщенном виде на природу и весь космос чисто человеческих отношений в определенный период человеческой истории» [25, 458]. С развитием же практики (в том числе – интеллектуальной) наука создает предпосылки для рационального освоения действительности. Однако, вплоть до Нового времени наполнение духовностью связывается, по преимуществу, с религиозными практиками. Впрочем, соотношение разума и веры, науки и культуры, возможности целенаправленного влияния на течение исторического процесса, закономерности социального времени, роль объективного и субъективного, рационального и иррационального факторов социогенеза, по-разному раскрывалось адептами разных подходов, например, энциклопедистами, сторонниками шотландской школы и классической немецкой философии.

Между тем, интеллектуальная культура (и одно из ее высших воплощений – культура научная) – сегодня не просто феномен культуры. Именно реализация и развитие научно-интеллектуального потенциала становится по мере роста объема и значения информационного обмена мощнейшим фактором жизни общества, партнерства и конкуренции культурно-цивилизационных миров. А информационная конкуренция, в свою очередь, выступает определяющим результатом условием их диалога. Соответственно, отстраненность в восприятии мифических интерпретаций и направленное их распространение (как индивидуальное, так и социальное) резко расширяет диапазон возможностей информационного манипулирования.

На разных этапах своего развития ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров трансформируются, формоизменяются. Критерий общественного прогресса, таким образом, по самой своей сущности должен быть конкретно-историческим, то есть сложным, комплексным и целостным, должен проникать во все важнейшие стороны социального развития и отражать изменение как качества жизни и возможности творческого раскрытия отдельной личности, так и нарастание «культурно-цивилизационного слоя», увеличение плотности «социального

полотна», «соціальної ткани». Тільки тоді він дозволяє встановлювати дійсльне місце того или иного соціального явлення в історії, обнaружувати істинне соотношення динамічних змєненій в обществє. І тільки тоді він можєт рaссмaтривaтись в кaчєствє універсaльного дlя дaнних історических умовий.

В чaстності, ні один цєннєстнє-смєсловий комплекс при свєйствєнном постмодєрну рaзнообрaзії моделєй соціокультурного антропогенєзa не можєт рaссмaтривaтись кaк єдинєствєнно приємлємий дlя чєловєчєствa. Підходи постмодєрнa зв'язані не с попыткaми нaв'язaтє свєю моделє соціогенєзa (кaк при модєрнє), a с соглaсїєм нa рaзвєртвувaннє особєннєстей цєннєстнє-смєслових комплексів рaзличних культурно-цивілізaціонних мiров. Новaя парадигмa – єтє жaждa свєбоды (хотє не вєгдa – спєсєбнєсть к свєбодє, отсюдa і опaснєсть тотaльної мaргінaлізaціи общєствa). Переход к основaнням свєбоды єстє однєвремєнно і откaз от єдинєствєннєстї бaзисa, і утвєрждєннє вєсєобщнєстї плурaлізмa. Нєт принуждєннє, і нікєтє нікєму нічєм нє об'язaн. Ісчєзaєт понятїє перифєрїєннєстї тєй или инєй культуры: вєсє – рaвноцєннє і рaвнопрaвнє. Гумaннєсть, чєловєчєнєсть признaєтсьє вшєх і любых доктрин: основний рєгулaтєр – зaкєн «нє мєшaй». І в єтєм нaпрaвлєнні рaзрєшaєтсьє основнaя прєблємa постмодєрнa: єслї аутсaйдєрствє – нєрмa с нєоб'язнєм дїaпaзонєм свєстєвнєх моделєй соціогенєзa, a вєсє нє отстaвaннє нa общєй (єднєнєй дlя вєх) дєрєгє, тє люмпєнє, мaргінaлє (люди і стрaны) імєют прaво нa свєстєвнєй вьбєр – покa нє покєшaютьсьє нa вьбєр других. В єтєй зв'язї і содєржaннє понятїє «рaзвїтїє», «прєгрєссa», «соціогенєзa» нуджєтсьє в обнєвлєнні: помїмо стaбільного і сбaлaнсїрєвaного рєстa єнє должнє орієнтїрєвaтсьє нa тaкє єтїчєскє цєннєстї, кaк солїдaрнєсть, свєбодa вьбєрa, тєрпїмєсть.

Однєвремєнно стрaны, кєтєрє дємонстрїрєвaлї вєскєє показaтєлї вєх стєрєн соціального общєжитїє, кaк прaвилє, основнєвaлїсь нa шїрєкєм об'єдїнєнні усїлїєй рaзличних слєєв нaселєннєя нa зaдaчaх грaждaнського соглaсїєя і формaлізaціи соціальной активнєстї. Прєдпєсылкєй дlя єтєго вьстєпaєт слєм адмїнїстрaтївно-бюрокрaтїчєского пaнцїрєя, прєодолєннє мїлїтарїстєского окєстєнєннєя, глєбєкєє дємокрaтїчєскєє прєобрaзєвaннє, пєзвєлєющєє шїрєкїм крєгaм нaрєдa учaствєвaтї в вьрaбєткє общєствєннє знaчїмых рєшєнїєй, в рaзвїтїє і осущєствлєнні грaждaнaми свєих дaрєвaнїєй при формїрєвaнні грєсудaрствєннєй полїтїкї. Вaжнєм окaзєвaєтсьє умєннє грєсудaрствa

удерживать баланс решений между интересами экономически «сильных» и «слабых», лидеров и аутсайдеров, готовность предотвращать произвол и ошибки своих представителей и создавать среду, поддерживающую позитивные инновации и предотвращает негативные. Это, собственно, и характеризует формирование собственной модели успеха как обновление общественного каркаса реализации базовых ценностно-смысловых комплексов нашего культурно-цивилизационного мира.

Так реализуется соотношение устойчивости и изменчивости, цивилизации и личности. Присвоение объектов прошлого труда становится и освоением культурного поля в целом, приращением всей социальной ткани [26-31]. Этот процесс волнообразного (спиралевидного) развития социальности суть процесс развёртывания циклов развития культурно-цивилизационных миров. Причем если в привычном варианте реализация ценностно-смысловых комплексов осуществлялась в модели заведомо целостной социокультурной системы, то формирующаяся мультикультурная несистемная социальная целостность – объект конгломератный, мозаичный. Первая конституировалась социально-личным началом, вторая – организуется индивидуально-психологическим уровнем. Первая допускала приоритет иерархичных организаций и неравенство разных частей и, вторая – предполагает нормативность равенства элементов и гармонии, отсутствие предварительно установленного масштаба и шаблона. Если социальная система завершает историю социально-личной эпохи, то несистемная социальная общность открывает эпоху индивидуально-психологического развития. Однако в настоящее время эти отличия не абсолютны; в период трансформации общества их черты налагаются и пересекаются. Социальная система становится особым типом системного объекта, образованным не атомами-ингредиентами, а социальными связями. Соответственно, именно мультикультурная основа ложится в основу новых моделей глобального управления, формируя отторжение попыток принуждения, культуртрегерства, навязывания.

В результате сами социальные образования выступают особыми типами объектов, создаваемыми не атомами-ингредиентами, а связями, которые имеют вероятностный, стохастический характер. Их детерминация, зачастую, не причинна, а синхронна. Причинность и вообще отнюдь не обязательный атрибут природы и общества. С усилением же этно-культурных и духовно-психологических начал это замечание имеет все большее значение. Попытка же переноса удобных формул представления сознанием социальной реальности заведомо

обедняет и упрощает ее картину и абстрагирует от существенных моментов.

В целом историческое соревнование выигрывали государства, опирались на традиции и находки, устойчивость и способность к поиску, широкое заимствование и культивирование специфических особенностей. Вместе с тем, безусловно, каждый этап социальной эволюции открывает (наряду с другими) и потенциально оптимальный сценарий, который часто отвергается при самой деятельном участии прогрессивных сил (жаждущих прищипорить исторический процесс). Избранный в результате скачкообразный путь становится дорогой потерь и разочарований или в виде объективно неизмеримо худшей модели того же эволюционного развития, или в качестве самой революционной ломки всего оставляет за собой пожарища и раздор. Тогда как «тихоходные» народы спокойно проживают в то же время очередные этапы трансформации, уходя далеко вперед и сохраняя ресурсы. Время изменило ресурсную базу эволюционных и революционных измерений исторического процесса, проведения трансформаций и обеспечения общественной стабильности. Вместе с тем, для обеспечения высокого уровня манипулируемости элит рассудительная лояльность критически оценивающих происходящие процессы личностей заведомо проигрывает нерассуждающей верноподданности и безоговорочному прислужничеству, позволяя творчество и созидание исключительно в формах, предоставляемых глобальными стереотипами. Даже характер противостоящих сил гражданской войны стал другим; оплотом путчей стали кочующие из страны в страну банды наёмных ландскнехтов.

Можно констатировать, что появление «турбулентных завихрений» в истории, революций, объективно – как объективны и реформы. Другое дело, что самый дух революционности и качество локомотива истории давно перешло к отношениям другого плана, и попытки диктатуры любой группы в среднеразвитом обществе становятся регрессивными, контрпродуктивными. Извечный подход: «закономерность исторического явления обратна пропорциональна его духовности» – обретает новое содержание в период глобальной трансформации, где перемежаются, взаимно резонируют и ограничивают друг друга самые противоречивые тенденции и ни от одной из них нельзя абстрагироваться без ущерба для анализа. Разумеется, торможение назревших изменений таит потенциальную угрозу деградации общества, его производительных сил. Но верно и другое. «Победоносные», кровеобильные и воинственные революции часто грешили с столь решительным расходом всех ресурсов и

перенапряжением нации, что это именно за их стремительным продвижением следовал радикальный отход, а порою и резкое усиление тенденций дестабилизации (и дезинтеграции) общества. Внешне неэффективные (зато эффективные) «компромиссные» модели напротив порою обеспечивали плавную преемственность исторических процессов.

Процессуальность постсовременной реальности, безусловно, очень сложна, попытки насильственно ее унифицировать, втиснуть в прокрустово ложе норм и стандартов какой-либо одной цивилизации заведомо обречены на бесплодность. Зачастую, идейная стойкость, наличие передового мировоззрения и прогрессивных убеждений, осознанность интересов акторов исторического процесса оказывается столь же значимым параметром общественных трансформаций, как и обостренность чувств части социума, импульсивность и впечатлительность. Возможность и умение ощущения (и предвосхищения) логики происходящего, отзывчивость на назревшие общественные запросы и потребности позволяет состыковывать формы реализации фундаментальных и актуальных пластов социальной практики, опираться на объективные и субъективные предпосылки изменений, сочетать воздействие рациональных и иррациональных факторов. Вопрос о границах возможного и целесообразного управления становится решающим: иной подход грозит обернуться чередой личных несчастий и общественных бедствий. Автоматы координации и самоуправления в неявном виде содержатся в самой социокультурной структуре, а вовсе не имплантированы в нее неким демиургом насильно. Управление вообще неотделимо от системы и никакая бригада менеджеров не является сепаратным блоком управления. При взаимодействии в структуре культурно-цивилизационного мира тысяч индивидов происходит спонтанная самоорганизация, самонастройка и самосохранение порядков, традиций, ценностей и смыслов, осознать которые во всей полноте немислимо и сверхзадача которых – воспроизводство и восхождение целостности. Социокультурная целостность потому и выживает, что нельзя ни при каких обстоятельствах контролировать её полностью и централизовано. Это, впрочем, совсем не отрицает пользы от применения ресурсной базы и планирования, и управления, и централизации, наряду с самоуправлением и децентрализацией. Вместе с тем, ограничиваются возможности эффективного государственного вмешательства в частную жизнь населения, определяются грани оптимизации

публично-приватного співробітництва в реалізації історических процесів.

Процес соціогенеза переносив історическі акценти від моделі соціально-економічної системи, формуючої національні держави, до соціокультурної цілостності, тяготеючої до децентралізованого об'єднання. Відповідним чином трансформуватиметься і історическа продуктивність соціальних образів, змінюється ефективність ознак відкритих і закритих образів. Культура створюється вже не для вузького верхів'я суспільства, а для всіх. В ній формуватиметься можливість і множини своїх локальних просторів, і найрізноманітніших контактів і перетинів. Об'єктивуватиметься соціальна потреба в забороні на насильственне маніпулювання інноваціями навіть аутсайдерського типу, на руйнування навіть контркультурних логік: нова епоха створює культурні світи, де є місце всім. Творчість стає не тільки ідеально загальною, але і реально загальною фактором соціогенеза. При цьому забезпечується ресурсний потенціал діапазона більш гнучких і м'яких реакцій на наявність аномальних соціально-економічних явищ і периферійних культур. Закріплюються принципово різноманітні структури. Багато ж соціальні тенденції все ще тільки формуються, інші важко розпізнати в морі старих закономірностей і відходячих фактів. А внутрішні цінності і глибоко індивідуальні значення, підходи і погляди численних невеликих груп можуть в цей момент набувати додаткове звучання на макрорівнях суспільства, а то і агресивно нав'язуватися всім.

На порозі постсучасності в еволюції зростає тиск факторів неекономічних, недирективних, «тихих», а розвиток відбувається не стільки стадіально (діахронно), скільки синхронно; де звичайні антагонізми доповнюються і пригнічуються супереччями соціальними, етніческими, релігійними. Відповідно, при різноманітності шляхів соціогенеза боротьба за відродження ціннісно-значимих комплексів свого культурно-цивілізаційного світу прямо і безпосередньо здійснюється в числі найвищих пріоритетів суспільства. Так же, як і ресурси її втілення: культура, ідеологія, наука. І, особливо, освіта, сутність якого – не культуртрегерство або натаскування фрагментів знань, а саме освіта особистості, її створення (самостворення).

Відповідно, зростає сила косвенної реклами, мейор з арсеналу стратегії непрямих дій, м'якої сили, гнучкої влади і

т.п. в реализации соскальзывания общества соответственно приближению центра «окна Овертона» при стимулировании желательных трансформаций [32-35]. Например, использование окна Овертона объясняет технологии манипуляции сознанием общества для постепенного принятия им ранее чуждых идей. Желательные ментальные изменения при этом разбиваются на несколько последовательных шагов, каждый из которых не выводит из текущего положения окна, сдвигая восприятие идей лишь на одну стадию, а общепринятую норму к его границе. Это вызывает последующий сдвиг самого окна, которое должно расположиться так, чтобы достигнутое положение снова оказалось в его середине, что и даст возможность совершить следующий шаг, не выходя из параметров окна [36-44].

Причём именно ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров, переходя в матрицы ментальных кодов народов, влияют на состояние и вектор трансформаций эмоционального интеллекта общества, определяют общественные предпочтения, поведение и исторический выбор. Соответственно, на их основе появляется возможность как уточнить модель развития так и выстроить более органичное представление о желаемом. Вместе с тем, например, за счет использования формируемых вокруг ценностно-смысловых комплексов мифо-символических конструкций, удастся эмоционально окрашивать интерпретации происходящего, предвосхищать выбор, обходя существующие самозапреты и интеллектуальные ограничения.

Однако возможности существуют только для тех, кто в состоянии (имеет адекватные качества) их выделить и воспользоваться ими. Оптимизация стратегии дальнейшего развития страны следует, прежде всего, из представлений об отечественном выборе своей перспективной ниши и конкурентоспособной в мире жесткой «гиперконкуренции» моделей развития. Таким же образом на базе ведущих ценностно-смысловых культурно-цивилизационных комплексов народа корректируются и формы обеспечения продуктивного социального согласия. Соответственно, из понимания задач рождается расстановка приоритетов в оптимизации средств, предпочтительных направлениях науки, образования, промышленности, трансформации комплекса регуляторной политики, методологии и ресурсов ценообразования.

Социальная память и вообще структурно неоднородна, избирательна и тенденциозна, включает разные ценностные (профессиональные, урбанистские, общенародные и др.) ориентации.

Она циклична и сочетает в каждый данный момент интерес к отдельным периодам прошлого с забвением прочих. Она динамична (уже сегодня отношение к историческим персонажам и государственным образованиям различно у людей старшего возраста и подростков) и склонна к символизму. Характерно, что именно отбирается народом для своей самохарактеристики и закрепляется в веках. Глубина освоения и влиятельности социальной памяти во многом определяются состоянием культуры масс, характером и особенностями ее субъектов и объектов, социально-экономическим положением общества. Среди способов стимулирования желательных трансформаций – имитация беспристрастного научного исследования; приведение прецедентов принятия чуждых идей; имитация борьбы радикальных сторонников и противников идей с «умеренными» сторонниками, на чью сторону привлекаются симпатии общества; создание эвфемистических названий неприемлемых идей и проч.

Таким образом, для успешного проведения своей очередной модернизации и эффективного использования социального творчества как ее важнейшего фактора, регион должен культивировать механизмы не «обязывать», а увлекать, заинтересовывать. Соответственно, для организации форм информационной активности необходимо определиться с ее направленностью, каналами, объектами и субъектами. Необходимость перехода от привычного ранее администрирования к инновационно-синергетическому управлению ведет при этом к замене «жестких» социальных технологий «мягкими». «Мягкое» же влияние предполагает признание субъективности, неполноты и внутренней ограниченности представлений каждого. При этом даже ситуативное влияние, основанное на реакции на общественные перемены, которые нельзя было предусмотреть, содержит подготовленные модели воздействия.

Дальнейшее развёртывание этого направление предполагает как углубление компаративных исследований в сфере соотношения воздействия и восприятия факторов социогенеза, так и особенностей влияния на его течение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Франк С. Л. Духовные основы общества. – М. : Республика, 1992. – 511 с.
2. Лихачев Д. С. Экология культуры // Избр. труды по русской и мировой литературе. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2006. – 416 с.

3. Меликов И. М. Культура как олицетворение содержания общественной жизни // Ученые записки РГСУ. – 2010. – № 3. – С. 17-25.
4. Меликов И. М. Культура диалога культур как необходимость истории // Гілея. – 2014. – Вип. 82 (№ 3). – С. 311-314.
5. Шедяков В. Е. Экономическая власть и территориальное управление: по ступеням эпох культуры и цивилизаций // Культурная эпоха как предмет культурологического анализа: Тез. докл. Всерос. науч. конф. – Пермь, 1994. – С. 42-44.
6. Тойнби А. Д. Цивилизация перед судом истории. – М. : Прогресс, 1990 – 367 с.
7. Пролеев С. В. Культурно-исторические различия разума // Метаморфози свободи: спадщина Бердяєва в сучасному дискурсі (до 125-річчя з дня народження М. О. Бердяєва) // Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – Вип. 1. – 2003. – С. 103-118.
8. Йоас Х. Возникновение ценностей. – СПб. : Алетейя, 2013. – 312 с.
9. Брожик В. Марксистская теория оценки. – М. : Наука, 1982. – 184 с.
10. Шедяков В. Е. Ценности как феномен общественного сознания // Теоретические проблемы развитого социализма: Тез. Всесоюз. конф. молодых ученых. Секция 4. Социол. проблемы идейно-воспитат. работы. – М., 1984. – С. 27-30.
11. Шедяков В. Є. Продуктивне соціокультурне поле економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ua-ekonomist.com/6613-produktivne-socokulturne-pole-ekonomchno-grozvitku.html>.
12. Шедяков В. Є. Економічна свобода і духовно-ціннісна консолідація: завдання якісного соціального управління [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ua-ekonomist.com/6434-ekonomchna-svoboda-duhovno-cnnsna-konsoldacya-zavdannya-yaksnogo-socalnogo-upravlnnya.html>.
13. Грановский Т. Н. Лекции по истории средневековья. – М. : Наука, 1986. – 427 с.
14. Черникова И. В. Глобальный эволюционализм: (Философско-методологический анализ). – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1987. – 182 с.
15. Репина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже XX-XXI веков // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1. – С. 12-22.
16. Шедяков В. Е. Ценностные корреляты элиты и среднего класса: к вопросу о субъектности модернизационных процессов в регионах // Регионы в современном мире – 2014: Матер. Междунар. научно-практ. конф. – Пермь, 2014. – С. 26-29.
17. Шедяков В. Е. Постсовременная геополитика: социокультурное содержание, региональное измерение // Регион: проблемы и перспективы. – 1998. – №2-3. – С.45-53.

18. *Алексеев В. П.* Историческая антропология и этногенез. – М. : Наука, 1989. – 445 с.
19. *Къеза Д.* Прощай, Россия! . – М. : Изд-во Гея, 1997. – 272 с.
20. Круглый стол «Пресса и общество: что же с нами происходит?» // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 4. – С.4-14.
21. *Шедяков В. Е.* Ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационного мира в контексте стратегии подготовки и реализации ответов на вызовы времени // ВУЗ. XXI век. – Ч.1. – 2014. – № 2 (45). – С.81-89; Ч.2. – 2014. – №3 (46). – С. 153-165.
22. *Шедяков В. С.* Ціннісно-сміслові комплекси: з минулого в майбутнє, від культури традиційної до постмодерної // Економіст. – 2014. – № 8 (334). –С. 4-5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ua-ekonomist.com/8173-cnnsno-smislov-kompleksi-z-minulogo-v-maibutnye-vd-kulturi-tradicynoyi-do-postmodernoyi.html>.
23. *Шедяков В. С.* ЦСК в атаці та в обороні [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ua-ekonomist.com/3835-csk-v-atac-ta-v-oboron.html>.
24. *Шедяков В. Е.* Ценностно-смысловые комплексы в осуществлении стратегического управления на основе мягкой силы // Екзистенційні та комунікативні питання управління: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Частина 1. – Суми, 2014. – С. 80-84.
25. *Лосев А. Ф.* Мифология // Философская энциклопедия. – Т. 3. – М. : Государственное научное издательство «Советская энциклопедия». – 1964. – 588 с.
26. *Фуко М.* Нужно защищать общество: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 уч. году. – СПб. : Наука, 2005. – 312 с.
27. *Красин Ю. А.* Социальное неравенство как политическая проблема // Полития. – 2007. – №2. – С. 83-91.
28. *Красин Ю. А.* Гордиев узел социальной политики / Ю. А. Красин, В. А. Медведев // Социологические исследования. – 2007. – № 11. – С. 23-29.
29. *Шедяков В. Е.* Роль стимулирования в реализации социалистического принципа социальной справедливости // Экономические формы реализации социального равенства при социализме / Под ред. С. Тютюнниковой [Депонированная рукопись]. – Х., 1987. – 243 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР 2.10.87, № 31365 // Новая советская литература по общественным наукам. Экономика, 1988. – № 3. – Гл. 3. – С. 128-157.
30. *Тютюнникова С. В.* Ценностный аспект экономического стимулирования / С.В. Тютюнникова, В.Е. Шедяков [Депонированная рукопись]. – Х., 1987. – 53 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР 23.06.87, №29987 // Новая советская литература по общественным наукам. Экономика, 1988. – № 1.
31. *Шедяков В. Е.* Укрепление социальной справедливости и развитие творчества // Научно-технический прогресс и научное творчество:

- Тез. Всесоюз. чтений памяти акад. Б.М. Кедрова. — Свердловск, 1988. — Ч. 2. — С. 76-80.
32. *Шедяков В. С.* Возможности эффективной организации та стимулювання бажаних трансформацій // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — 2010. — Вип.19. — С. 327-338.
  33. *Короткова М. Н.* Информационное общество: новая государственная политика в области Интернета // ВУЗ. XXI век. — 2014. — № 1. — С. 79-86.
  34. *Сляднева Н. А.* Современный человек в виртуальном мире: проблема информационно-аналитической культуры личности // Евразийский вестник. — 2003. — № 22. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://e-journal.ru/kultura-st1-22.htm>.
  35. *Жичкина А. Е.* Социально-психологические особенности общения в Интернете. — М. : Дашков и Ко, 2004. — 117 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/netpsy/refinf>.
  36. *Lehman J.* The Overton Window // Mackinac center for public policy. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mackinac.org/OvertonWindow>.
  37. *Еришов Е.* Окно Овертона как оружие для правых или почему хорошо, что мы разные [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://LiveJournal.com> : Запись в сетевом дневнике. — 20 января 2014.
  38. *Параг Ханна.* Как управлять миром. Власть в XXI веке. Кому она будет принадлежать?. — М. : ООО «Издательство Астрель», 2012. — 320 с.
  39. *Хардт М.* Множество: война и демократия в эпоху империи / Майкл Хардт, Антонио Негри. — М. : Культурная революция, 2006. — 559 с.
  40. *Матвейчев О. А.* Уши машут ослом. Сумма политтехнологий. — М. : Эксмо, Алгоритм, 2009. — 640 с.
  41. *Гусев Д. Г.* Уши машут ослом. Современное социальное программирование / Д. Гусев, О. Матвейчев, Р. Хазеев, С. Чернаков. — Пермь : Alex J. Vakster group, 2002. — 192 с.
  42. *Доти Д.* Паблсити и паблик рилейшнз. — М. : Филинь, 1988. — 283 с.
  43. *Левинсон Д. К.* Партизанское паблсити: Сотни беспроигрышных тактик / Д. К. Левинсон, Р. Фришман, Дж. Люблин. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. — 320 с.
  44. *Кошелюк М. Е.* Эффективное PR-мышление: Мастер-класс для начинающих и профессионалов. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. — 216 с.

Шедяков В. Місце феноменів культури в процесах антропосоціогенезу та здійснення соціальних трансформацій.

Розглянуто особливості, можливості та обмеження дії різних факторів соціогенезу під тиском традиційного, модерного та постмодерного становища культури. Проаналізовано формування під впливом базових ціннісно-сміслових комплексів співвідношень між

суб'єктивними і об'єктивними, раціональними та ірраціональними чинниками здійснення окремими культурно-цивілізаційними світами історичних Виборів. Духовні та матеріальні цінності цивілізації розглянуті як основний зміст культури. Їх розвиток проаналізовано як показник стану культурно-цивілізаційного світу; а місце людини (насамперед, якість і тривалість життя, права і можливості творчої реалізації кожного), з одного боку, збереження і нарощування ознак цивілізованості, з іншого, – як основні критерії прогресу. У контексті рис активної меншини соціуму вивчено характеристики суб'єктності суспільних трансформацій. З цих позицій розглянуто зміст регулятивних впливів управлінської еліти, її відповідності завданням, що постають перед суспільством.

Ключові слова: ціннісно-сміслові комплекси, культура, соціогенез.

Shedyakov V. The place of culture's phenomena in processes of antroposociogenesis and social transformations realizing.

The features, capabilities and limitations of various factors sociogenesis under the pressure of traditional, modern and postmodern culture status are examined. The forming correlations between subjective and objective, rational and irrational factors of the cultural and civilizational world's historic election under the influence of the base value and meaning systems is analysed. Spiritual and material values of civilization are considered as the main content of culture. Their development is analysed as an indicator of the state of culture and civilization of the world; and man's place (especially the quality and length of life, rights and opportunities for the creative implementation of each), on the one hand, maintaining and increasing signs of civilization, on another one, – as the main criteria for progress. With regard to the features of an active minority of society studied characteristics subjectivity of social transformations. From this perspective, consider the content of the regulatory impact of the managerial elite, its adequacy to the tasks facing society.

Keywords: value-semantic systems, culture, social genesis.

Voronkova V., Maksimenyuk M., Nikitenko V.

**HUMANISTIC MANAGEMENT
IN THE CONTEXT OF PHYLOSOFIC ANTHROPOLOGY:
HUMAN DIMENSION**

The subject of research is the perception of human dimension as the anthropological aspect of humanistic management, based on the interrelations between man, government, society. The paper describes the evolution of views on man in the context of anthropological foundations of humanistic management; it is noted that the development trends of the philosophical and

---

anthropological knowledge of humanistic management are based on human perception in the projection of anthropological dimensions of man, which is fundamental in European philosophy. The paper analyzes the essence of human dimension as anthropological paradigm of humanistic management, in which man is not only economic, or political, but also the spiritual and cultural member of society; gives the analysis of human dimension as anthropological paradigm of European philosophy that investigates the anthropological foundations of economic, political and social spheres, interprets conditions of creating a humane society, in which the imperatives of a just society should be implemented. Characteristics and features, as well as the conditions for achieving human dimension as the anthropological foundation of European humanistic management are disclosed. The acquired knowledge can be useful for solving anthropological problems of humanistic management.

Keywords: human dimension, anthropological dimension, philosophical anthropology, humanistic management, man as the measure of all things, anthropological paradigm.

The relevance of the reception of the human dimension as an anthropological dimension of humanistic management takes place in terms of relationships "man-society" since man is central in the whole European philosophy, which demonstrates not only general-theoretical, general-philosophical, but praxiological sense as well. In the complex and contradictory development conditions of European philosophy, model of anthropocentrism, which includes features that are the foundation for analyzing the most deep and diverse relationships in the system "man-socium-nature" is formed. A model of a man in European philosophy is functional-basic and is the foundation for studying a number of universal patterns in the relationship of "man and society", "man and government", "man and management". Anthropological approach to the new format of receptions of man in the projection of anthropological dimensions of humanistic management in European Philosophy format lead to the three-level model, which is similar to a three-level model of the social world: 1) European society as a socium; 2) European society as a system-structural world; 3) European society as sociomicro- and sociomacrocism of everyday life.

Philosophical receptions of human dimension as an anthropological dimension of humanistic management are aimed at understanding man's place in the hierarchy of things. This problem of philosophical anthropology is defined not only systematically, but historically as well: by the first works from philosophical anthropology of Max Scheler (1874-1928) "The Place of Man in the Universe" (1928), Arnold Gehlen (1904-1976) "Man. His Nature and Place in the World" (1940). Fundamentals of philosophical anthropology were laid by L. Feyerbahom, F. Nietzsche, W. Dilthey,

E. Husserl, H. Driesch. In its formation, it has incorporated problems of the works of Uexkull, A. Portman, but was finally defined in the works of M. Scheler, H. H. Plessner, A. Gehlen, M. Buber. Philosophical anthropology identifies the sphere of the human being, human nature, human individuality, the sphere of the anthropocultural socium in whole as the object of its study.

Problems of man were interpreted by Ukrainian scientists V. Bech, Yu. Bekh, V. Shynkaruk, M. Zlotin, V. Ivanov, M. Tarasenko, V. Tabachkovskiy, H. Zaichenko, I. Bychko, V. Voronkova, M. Popovich, S. Krymskiy, V. Andruschenko, Y. Bystrytsky, S. Proleyev, M. Kultayeva, I.S tepanenko, Y. Andros, O. Kyrylyuk, V. Yatchenko, H. Shalashenko, M. Zaytsev. As a result of interpreting the anthropological studies, modern view on the human world is based on the provisions of "Renaissance Humanism", which deduces its understanding of the man and the surrounding reality from the human being itself and, through it, is based on anthropological principles of humanistic management. In our opinion, the representatives of Kyiv-anthropological school interpreted problems of man in terms of his being and ontological foundations of human existence, values and philosophical orientations. According to Ye. Andros, "Philosophical anthropology focuses on invariant (in this case universal), stable natural, anthropo-cultural and personal human qualities, taken in the social and historical flow, specificity in relation to a particular era. Then – on philosophical reflection and knowledge in a certain culture and anthropological parameters of the human image in the infinity of life and self-perfection" [1, 5].

In the context of philosophical and anthropological dimensions, emphasis is shifted to human ontology, in which doctrine of the meaning of human life and the possibilities of its comprehension, in particular by examining the conflictness of human world-attitude and self-creation is central. Through the anthropological principle, an attempt to explain the man himself and the surrounding world, comprehend the man and the surrounding world, understand the man as a unique phenomenon, as the creator of history and culture is made. Fundamental questions of philosophical and anthropological discourse – the attitude of man to the world and the world to man: what is the world we live in? what is man's place in this world? What is the man himself and what is the nature of his consciousness?

The purpose of the paper is to form the theoretical bases of reception of human dimension as an anthropological dimension of humanistic management, which is important for the reflection of the human dimension of humanistic management.

This purpose is realized in the following tasks:

- to identify development trends of philosophical and anthropological knowledge relative to humanistic management, based on the human reception of the projection of the anthropological dimensions of human existence, which is fundamental in European philosophy;
- to disclose the essence of human dimension as an anthropological paradigm of humanistic management, in which man is not only an economic or political member of society, but spiritual and cultural as well;
- to give analysis of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy that studies the anthropological principles and imperatives of human society.

Philosophical and anthropological aspect of humanistic management is fundamental in European philosophy, so we turn to the reception of man in the projection of anthropological dimensions of human being, which are reduced to the following trends, existing in the world today.

Trend one: a) the attitude of man to the world of social life shows the attitude of man to socium and is characterized as specific self-creation of man, self-realization in this world, and in this sense - the dominance of man as "the measure of all things" (Protagoras); b) man acts not so much as the creator of society, not so much as a substance that is embodied in a society that holds to a certain extent the existence and functioning of society in this sense, so it conforms to its needs and laws, and therefore acts as a force, in some respects conformable to society; c) man acts as creator of his own sociomicrocosm of everyday life. These three trends – the attitude of man to the world of social existence – lead to forming a certain triad: 1) man within the first set of relations dominates the world; 2) within the second - conforms to it; 3) within the third – shows a peculiar synthesis – the creation of the world by man and, depending on it, conformity to it. All these three groups of interdependencies of relations appear together, concurrently and are inseparable from each other, they form a single trend, based on the law of negation. In the context of this diversity of relationships, moment of integral attitude of man to the world of his social being is formed, and this integrity is inseparable and makes the connection of all components inseparable. A man both dominates the world of his social life, and conforms to it, therefore, it is basically impossible to break this inconsistency of human relationships [2, 28].

Trend two can be described as a trend of isolating phenomenon of man. Thus, at the first level of relations, human nature in the abstract-substantial sense is presented weakly, vaguely in the overall substantiality of man. In the second system of relations, it appears more clearly in the mass-functional existence, in its being reduced to sociality, its serving role.

However, at the third level of relations, human nature reveals most vividly, in its directly-pure form, suggesting that human nature at different levels of relations appears from different sides, which are inextricably interconnected and create the whole integrity of both exchange, and distribution of socially significant work, through the states of the loss of subjectivity, emergence of senses of independence and depression. Man relative to the world acts as a holistic and multifaceted subject, whose multidimensionality is an extremely difficult problem.

Anthropological analysis of the levels of man allows to show the complexity of this versatility, abundance of differences, even contradictions of approaches to analyzing man as a complex social being, despite the great diversity of approaches to man. Multidimensionality of man has a lot of individual dimensions since man has cosmic, physical, biological, social, psychological and cultural components. The man is a historical and creative being, who, in the process of reformative activity, transforms nature, society, himself, developing his physical and spiritual potentials. Creative, reformative human activity indicates highly-complex, multi-dimensional system. In general, multi-dimensional man is a man, who possesses the creative thinking and tries to actualize himself as a personality. Modern anthropological space on a global scale in certain tendencies becomes harmful to the personality, humanism, spiritual values, it is a narrative structure, hyperreality because it contains the same impersonal particle «man». That is why, modern man has become not the goal, but a means to achieve (by power - formal and informal - structures) any purposes (political, ideological, economic, philosophical).

Receptions of man in the projection of anthropological dimensions of human existence in European philosophy deepen relations of humanizing the surrounding world of nature and society from the standpoint of developing human needs. This means that the criterion of social progress and its ultimate goal is the human personality, the possibility and the prospect of its comprehensive development and its universalization within culture, socium and nature. Problems of modern secular humanism in fact combine these two vectors of social sciences and the humanities. It integrates political and historical aspects of the analysis, giving a truly global perspective to humanism [3, 54].

Methodological and general scientific significance of receptions of anthropological dimensions of human existence in European philosophy creates conditions for forming a new format of European philosophy, which can be defined as a system of worldviews, based on the true foundations of human freedom. Receptions of anthropological dimensions of human existence necessitate overcoming entropic processes that interpret the

---

conditions of creating human society, in which imperatives of human society must be implemented, and the conditions for forming a strategy of social progress must be created.

Analysis of the patterns of forming the anthropological paradigm of human dimension as the basis of European philosophy is oriented toward humanistic factor: a) increasing the level of economic development in the context of building a social-democratic state with a mixed economy; b) development of the constitutional state; c) the systematic improvement of legislation and forms of its presentation; d) formation of civil society and its institutions; e) formation and development of social responsibility in the sphere of public administration. Anthropological doctrine deduces its understanding of man and the surrounding reality from the human being and through it [6, 262].

Essence of human dimension as an anthropological paradigm of humanistic management focuses on the fact that man is not only an economic or political member of society, but also a sociocultural phenomenon that incorporates all the rational, cognitive-creative, cognitive-informative, which intertwine with emotional-volitional, traditionalist, national-historical, national-psychological elements. But being a reality, which takes certain place in the given space-time limits, does not make the individual historical. Democratic transformations of modern Ukrainian society determine the social formation of such values of anthropology, which are caused by specific historical circumstances. It is the question of forming such type of welfare state, which would focus on a man, his high social purpose, the orientation of the welfare state on the man, his well-being, happiness. In addition, there is no other way to make politics really humane and human, to combine it with morality and man. Philosophical anthropology covers the full range of issues that make up the essence of human problem in the coordinates of the universal laws of life and universal principles of human activity. The humanistic basis of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy is giving the humanistic connotation to social life, focusing on realizing human interests and values, when each man discovers the way to personal substantiality [4, 96].

Human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy explores the anthropological bases of economic, political and social spheres; interprets the conditions of creating humane society, in which imperatives of a just society must be implemented, notions such as "humane society", "humane relationships", "humane person", "humanistic management" must be rehabilitated. In anthropological paradigm as a matrix of anthropocentrism, a total approach to the study of man as socio-

---

cultural being is used, the focus is placed on forming a society that is based on the ideals of justice, solidarity, social consensus, based on anthropological mode of man, i.e. forming the anthropological foundations of the welfare state, stable social development, overcoming lag of Ukraine from highly developed countries.

The object of human dimension as an anthropological paradigm of European anthropological philosophy is a set of ideas, principles, concepts of humanism that constitute a paradigm of political anthropology, accumulated by Western political and economic doctrines that ensure the regulation of relations in sociums with a focus on anthropological paradigm of culture and management. It is the anthropological paradigm as a paradigm of European philosophy that is seen as a culture, which is able to support the practical-political implementation of general democratic values, which would contribute to the development of individual completeness and integrity of the personality. It is primarily about a constitutive significance of the human personality and his experience to find new forms of social, political and religious relations, in which man is considered as the limiting form of realizing the idea of civil society, dialogue (polyphony of voices), possibility to initiate transformative processes in a changing and contradictory political life. These problems become especially relevant in view of the fact that as a result of human insecurity in conditions of crisis socium, overcoming the destruction of the personality, non-self-identity, non-integrity of the personality, dissociation of consciousness, man becomes alienated from the whole world of society, nature, himself. After all, man enters a social world not as an abstract being, but as a concrete social integrity, hence political anthropology should form an environment that would be worthy of a complete image of personality, and therefore civilized lifestyle.

Receptions of human dimension as anthropological paradigm of European philosophy are based on domestic and foreign experience in theory and practice, science, culture and education, includes the principles of humanism as a system of beliefs that define the disclosure of human capabilities as a criterion for evaluating the effectiveness of the state and maturity of social institutions, and the inherent right of everyone to free development of personality and realization of all his capabilities. Post-industrial era as the sociocultural context of modern activity paradigm creates new sociocultural trends, associated with forming a new paradigm of human dimensional foundations of management. Human dimension management is based on the following principles: 1) the principle of anthropological reduction as explanation of objective formations of politics, government and culture through their relatedness to man; 2) the principle of

authority as a holistic perception of human nature, based on created objective forms of culture; principle of anthropological interpretation of certain phenomena of human life, based on human dimension, anthropologism, humanism; 3) anthropological principles, based on "man as the measure of all things"; 4) development and the fullest use of the national cultural heritage in the multifaceted relations with other national cultures, openness to cultural interaction to ensure proper place for Ukraine in the European and global humanitarian space; 5) interaction between the state and civil society, business and government to create the necessary social and economic conditions for improving the quality of life, comprehensive harmonious development of man, protection of his rights and freedoms [5, 25-29].

Reception of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy is the basis of the anthropological paradigm of management, it is a human dimension of economics and politics, economic ethics, dialogue and tolerance as imperatives of human relations, social pragmatism and focus on the real needs of "earthly man", which provide a broad social base, possibility to survive in a crisis society. The essential feature of anthropological principles of management is that they focus on combining individual and group valuable institutions, social, national and general civilizational interests. The civilization of the XXI century with its vast technological progress and equally impressive tragedies, on one hand, has created opportunities for implementing projects of true human dimension, and on the other hand has caused deepening effect of crisis factors, which "totally" threaten humanity. As a result of these processes, mankind faces a choice, the crucial role of which belongs to human dimension and human dimensional European values. In these conditions, following anthropological standards should become the main criterion of public management. In this regard, it should be noted that in order to purposefully solve strategic programs of human development, developed by the government, they are aimed at implementing the concepts of human dimensional development. It is post-industrial era that interdetermines evolution of humanitarian sociocultural processes, allows to fix the substitution of technicist society paradigm by sociocultural development paradigm, directed to forming "symbolic man", created by the information epoch (Castells); forming post-industrial humanitarian market; inquiring for searching new meanings and forming new types of activity and professionalization systems, oriented on humanitarian production (human production).

Reception of human dimension as an anthropological paradigm of European philosophy is a new type of management activities, aimed at

---

achieving positive qualitative changes in all spheres of society by means of humanism, anthropocentrism, use of humanitarian resources and technologies. The human dimension is based on the concepts of communication, professional self-determination, cultural and symbolic capital, cultural policy. The human dimension is conceptualized as a sociocultural and anthropological phenomenon, introduced in the context of post-industrial scale of values, based on the activity theories of both the individual, and the government. Human centrism as type of politics is formed on the basis of the system model, which includes the evaluative, descriptive and instrumental clusters: 1) evaluative cluster includes the values of strategic thinking and cooperation, effective communication and productive reflection, responsibility and development, improving quality of life; 2) descriptive cluster is defined by objects of anthropological dimension of public management, such as symbols, institutions, communities, territories, spaces, sociocultural processes, and includes professional communities of humanitarian managers as subjects of sociocultural space; 3) instrumental cluster forms the types of resources, such as symbolic (the space of communication and language of profession), competence (communicativeness, reflexivity, creativity and projectivity) [6, 24].

The anthropological principles of human dimension of European philosophy are based on the possibility of forming the elements of universal culture, which are determined by: 1) the needs of social practice that necessitate reflection of phenomenon of humanistic management in a global transformation; 2) the need for a comprehensive understanding of the nature, meaning, functions, development areas of humanistic management in the socialization of the economy by features of humanistic management as an integrated social system, determining the place and role of the main sub-structures of humanistic management; 3) the importance of effective management of economic and social systems in transitive societies, maintaining political, social, economic and cultural stability, associated with effective mechanisms of ensuring humanistic management; 4) the need to provide all levels of management mechanism with humanistic scientific knowledge about the nature and character of the interrelation of objective conditions of ensuring human dimensional management in organizations, peculiarities of its functioning in conditions of transformation processes (transitive, transient, and modernization). The main area of anthropological development of Ukraine is the purposeful formation of a new quality of life, which consists in creating conditions for proper realization of opportunities of each person and guarantee of a decent living standard.

In modern conditions of development of the state, for elaborating and implementing human dimension as the basis of management practice, it is necessary to: 1) analyze the objective need for developing humanization of the socium as an integrated social and economic social system, in the context of which feedbacks work harmoniously; 2) identify "fundamental economic and managerial constants", which are stable basis of management system operation in the marketplace; 3) develop areas of optimizing the mechanism of effective ensurance of humanistic management to prepare absolutely new managerial elite of the XXI century; 4) develop and implement socioantropological paradigm of human dimensional European humanistic management, based on self-organizational and system processes.

Human dimension as humanistic principle of management is aimed at forming human dimensional European humanistic management as a management paradigm of the XXI century, which is a multiparadigm sphere of knowledge, based on several independent paradigms that are determined by the following factors: 1) practical: humanistic management is a practical field of activity that is related to solving practical problems, arising in different spheres of society; 2) institutional: humanistic management is a set of institutions that conduct humanistic management activity; 3) activity: humanistic management is the activity, related to the state management; 4) regulatory and legal: humanistic management serves as a legal and regulatory system that governs the state management; 5) scientific: humanistic management is an area of scientific knowledge, which is implemented in the state activity; 6) system: humanistic management should be formed as a system that requires a system regulation and self-regulation; 7) instrumental: humanistic management is a set of instruments for state management and influence on society; 8) innovative: humanistic management serves as an important mechanism for implementing innovations and renewing all spheres of society; 9) liberal: humanistic management is a way of regulating the relations between subjects of politics, government, management, centered around the "man as the measure of all things".

1. To fulfill all tasks of concept of human dimension as the anthropological basis of humanistic management, it is necessary to form the elite of humanitarian managers, exercise social and humanitarian policy by forming the key objectives of humanitarian management activity in human dimensional direction: a) notional (semiotic); b) personal growth and activity self-determination (anthropological); c) spatial; d) strategic thinking and political action.

2. Promote development of human dimensional outlook of humanitarian managers and development of human dimensional technologies, which are a

set of scientifically grounded methods and special techniques of indirect impact on society through the management of social human behavior.

3. Promote modernization of human dimensional European space of Ukraine, which requires: establishing a modern human dimensional culture of public management; full integration of Ukraine into the information space; strengthening the Ukraine's presence in the global humanitarian space.

Human dimension comes from the fact that reserves of humanistic development of economics, politics and culture are to be found in man himself, the development of his consciousness and spiritual capital. Without the development of anthropological capital, further development and improvement of society become impossible. The most important resource of human dimension appears intensification of anthropological capital and human existence. Anthropological principles of human dimension are terms of saving human, natural, social and political resources. In its substantive characteristics, concept of human dimension includes theoretical and conceptual grounding of "typical" tasks of humanization of politics, economy, ecology, social policy, science, education and culture.

The acquired knowledge may be useful for solving anthropological problems of humanistic management.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Бех В. П.* Философия социального мира: гносеологический анализ. – Запорожье : Тандем-У, 1999. – 284 с.
2. *Бех Ю. В.* Філософія управління соціальними системами: монографія. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 623 с.
3. *Воронкова В. Г.* Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : Монографія [Текст]. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – 254 с.
4. *Кастельс М.* Информационная эпоха : экономика, общество, культура / [пер. с англ. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
5. *Лазаревич А. А.* Становление информационного общества : коммуникационно-эпистемологические и культурно-цивилизационные основания [Текст] : монография / науч. ред. И.Я. Левяш. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 537 с.
6. *Соснін О. В.* Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних з інформаційно-комунікаційною сферою / О.В. Соснін, О.П. Дзьобань // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : [зб.наук.пр.]. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2015. – № 61. – С.24-34.

Воронкова В., Максименюк М., Нікітенко В. Гуманістичний менеджмент в контексті філософської антропології: людський вимір.

Предметом дослідження є аналіз людського виміру як антропологічного напрямку гуманістичного менеджменту, що формується на основі взаємовідносин між людиною, урядом, суспільством. У статті описується еволюція поглядів на людину у контексті антропологічних засад гуманістичного менеджменту; відзначено, що тенденції розвитку філософського та антропологічного знання гуманістичного менеджменту базуються на основі людського чинника. В основі гуманістичного менеджменту антропологічні виміри людини, яка відіграє важливу роль у європейській філософії. У статті проаналізовано сутність людського виміру як антропологічної парадигми гуманістичного менеджменту, в якому людина є не тільки економічною або політичною, але духовною та культурною константою суспільства; дається аналіз людського виміру як антропологічної парадигми європейської філософії, в основі якої антропологічні основи економічної, політичної і соціальної сфери, умови створення гуманного суспільства. Представлено характеристики та функції, а також умови досягнення людського виміру як антропологічної основи європейських цінностей гуманістичного менеджменту. Отримані знання можуть бути корисними для вирішення проблем антропологічних засад гуманістичного менеджменту.

Ключові слова: людський вимір, антропологічні засади, філософська антропологія, гуманістичний менеджмент, людина як міра всіх речей, антропологічна парадигма.

Воронкова В., Максименюк М., Никитенко В. Гуманистический менеджмент в контексте философской антропологии: человеческое измерение.

Предметом исследования является анализ человеческого измерения как антропологического направления гуманистического менеджмента, формируется на основе взаимоотношений между человеком, правительством, обществом. В статье описывается эволюция взглядов на человека в контексте антропологические основ гуманистического менеджмента; отмечено, что тенденции развития философского и антропологического знания гуманистического менеджмента базируются на основе человеческого фактора. В основе гуманистического менеджмента антропологични измерения человека, играет важную роль в европейской философии. В статье проанализированы сущность человеческого измерения как антропологической парадигмы гуманистического менеджмента, в котором человек является не только экономической или политической, но духовной и культурной константой общества; даётся анализ человеческого измерения как антропологической парадигмы европейской философии, в основе которой антропологические основы экономической, политической и социальной сферы, условия создания гуманного общества. Представлены характеристики и функции, а также условия достижения человеческого измерения как антропологической основы европейских ценностей гуманистического

менеджмента. Полученные знания могут быть полезными для решения проблем антропологических основ гуманистического менеджмента.

Ключевые слова: человеческое измерение, антропологические основы, философская антропология, гуманистический менеджмент, человек как мера всех вещей, антропологическая парадигма.

Бех Ю.

СТАН ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

В статті розкрито ступінь розробки проблеми дослідження ролі інтелектуального капіталу у конкурентоспроможності організації. Представлено базові поняття, що складають проблемне поле дослідження та їх зміст. Проаналізовано сукупність праць вітчизняних та іноземних науковців, що розкривають стан проблеми дослідження. Виявлено підходи щодо побудови систем управління знаннями. Обґрунтовано підвищення ролі інтелектуальних здібностей людини щодо формування конкурентних переваг організації.

Ключові слова: конкурентна боротьба, конкурентний потенціал, конкурентоспроможність організації, управління знаннями, інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал.

Визначальним процесом третього тисячоліття є глобалізація. Глобалізаційні процеси підсилюють конкурентну боротьбу, причинами якої виступають поява нових конкурентів на ринках. Конкуренція є важливою передумовою для функціонування і повного розкриття потенціалу ринкових відносин. Конкурентоспроможність організації в значній мірі залежить від такої характеристики працівників організації, як здатність швидко адаптуватися до нових умов виробництва, яка обумовлена наявністю у працівників організації професійно-кваліфікаційного потенціалу і знань, що за певних умов надасть можливість сформувавши інтелектуальний капітал організації.

Вважається, що термін «інтелектуальний капітал» уперше було використано Дж. Гелбрейтом який у 1969 р. вживає даний термін у листі до М. Калецькі у значенні інтелектуальної діяльності. Проте ще у 1829 р. Ш. Фур'є у своїй праці «Новий господарський соціетарний світ» до основних чинників виробництва, окрім праці й матеріально-речовинного капіталу, додав ще один вагомий нематеріальний чинник – талант, який, по суті, є інтелектуальним активом. Пізніше могутнім

поштовхом до вивчення сутності та економічної ролі інтелектуальних ресурсів в економічних трансформаціях послужили роботи Й. Шумпетера, Д. Белла і Дж. Гелбрейта, що показали, хай і без чіткого категоріального виразу, значущість даних ресурсів у майбутньому суспільно-економічному розвитку. Із методологічних позицій як наукова категорія інтелектуальний капітал почав досліджуватися порівняно недавно – із 90-х років ХХ ст. Першим досліджував природу інтелектуального капіталу Т. Стюарт, лауреат багатьох премій, член редколегії журналу *Fortune* в тому числі у статті «Сила інтелекту: як інтелектуальний капітал стає найбільш ціннішим активом Америки».

Мета статті – дослідити ступінь розробленості проблеми обґрунтування ролі інтелектуального капіталу у конкурентоспроможності організації.

Отже, проблематика роботи охоплює дві центральні позиції – конкурентоспроможність організації, як об'єкт дослідження та інтелектуальний капітал, як його предмет. Одному і іншому присвячено достатньо наукових праць теоретиків та практиків галузі економічних наук, управління, навіть, філософських. І якщо конкурентоспроможність як наукова категорія вже встановилась, то інтелектуальний капітал тільки входить у науковий обіг, хоч і достатньо активно.

Тож розпочнемо з визначення проблематики конкуренції, дотичних до неї або похідних категорій (конкурентне середовище, конкурентна боротьба, конкурентні стратегії, з рештою, конкурентоспроможності), яким присвячено значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних авторів. Причому більшість з них зорієнтована на рівень держави (макрорівень) або суб'єкта господарювання (мікрорівень) і розглядає питання суті конкуренції, факторів впливу, ринкових особливостей, оцінки конкурентоспроможності (рейтингу) та ін. [7].

Так, конкуренція є загальновідомою та досліджуваною, в першу чергу, економічною категорією, яка тим не менш стає предметом дослідження й інших галузей. Адже можна зустріти розуміння конкуренції у політиці, менеджменті, психології, культурі, природничих науках тощо. Словникова й енциклопедична література пояснює конкуренцію як: суперництво в будь-якій галузі, боротьбу за досягнення кращих результатів; боротьбу між суб'єктами за вигідніші умови; економічне суперництво та боротьбу між приватними й колективними товаровиробниками та продавцями товарів і послуг за якнайвигідніші умови їх виробництва і збуту, за привласнення найбільших прибутків, у процесі якого стихійно регулюються

пропорції суспільного виробництва [22]. Науково-теоретичні аспекти конкуренції були започатковані та узагальнені А. Смітом. Подальше дослідження «конкуренції», як економічної категорії, та розробка фундаментальних теоретичних положень проводили такі відомі зарубіжні дослідники, як: Д. Рікардо, Дж. Робінзон, Й. Шумпетер, Ф. Хайек, К. Макконел та С. Брю, М. Портер, А. Олівьє, А. Дайян, Р. Урсе, М. Кастенс, Е. Аткинсон, В. Кіп Вескузі, К. Макконнелл, П. Семюелсон, Р. Піндайк, Г. Шрьотер.

Як відзначають І. Бернар, Ж.-К. Коллі, «...наскільки поняття й термін «конкуренція» є першоосновою для ринкових економік, настільки ж важко дати їм визначення, яке було б точним і реалістичним» [6]. Аналізуючи визначення поняття «конкуренція», здійснене різними економістами, було з'ясовано, що воно, як наукове поняття, багатоаспектне і в кожному випадку її зміст визначається залежно від цілей, у зв'язку з якими вона сформована.

У сучасній науковій літературі досить ґрунтовно висвітлені питання, що стосуються розвитку теорій конкуренції. Зокрема це праці таких відомих економістів як Т. Мен, Дж. Міль, Е. Хекшер, Б. Олін, П. Самуельсон, В. Леонтьєв та ін. Дослідженню ролі економічної конкуренції присвячено праці російських та вітчизняних дослідників: В. Андрійчука, В. Базилевича, З. Борисенко, В. Вітвицького, І. Герчикова, Т. Горькової, П. Гайдучького, М. Малика, В. Мессель-Веселяка, С. Мочерного, Б. Пасхавера, П. Саблука, Г. Шаповалова, Л. Цигичко. Проблеми конкуренції на галузевих ринках досліджували відомі зарубіжні та вітчизняні вчені: Д. Аакер, І. Ансофф, П. Друкер, Г. Багієв, А. Градов, Р. Фатхутдінов, А. Юданов, І. Білецька, Л. Довгань, В. Немцов, І. Парасій-Вергуненко, С. Савчук, З. Шершньова та ін.

В літературі розрізняють види конкуренції [10, 224-226]: внутрішньогалузеву (між окремими підприємствами всередині кожної галузі щодо одержання прибутку) і міжгалузеву (специфічна форма конкуренції капіталів у боротьбі за більш прибуткове застосування капіталу). В умовах ринкової економіки залежно від кількості конкурентів, обсягу продукції, яка пропонується покупцям, методів конкурентної боротьби існують ще такі види конкуренції, як чиста, монополістична і олігополістична.

Визначають рівні суб'єктів конкурентної боротьби: мікрорівень (певні види продукції підприємства); мезорівень (галузі, корпоративні об'єднання підприємств та організації конгломеративного рівня); макрорівень (народногосподарські комплекси). З огляду на характеристику конкуренції можна зробити висновок, що конкурентні

відносини, які існують при конкурентній боротьбі, передбачають складні зв'язки між учасниками ринку. У випадку інтегрованих структур, яким притаманне володіння значною часткою ринку, такі конкурентні відносини перетворюються на монополізацію ринку, яка виникає в разі захоплення суб'єктом господарювання монопольного чи домінуючого становища, підтримання чи посилення його.

Аналіз літературних джерел дав можливість сформулювати систему таких основних понять, що описують ринкову позицію підприємства стосовно конкурентів: «конкурентна позиція», «конкурентний статус», «конкурентний потенціал», «конкурентна перевага» та «конкурентоспроможність». Так, під «конкурентною позицією» розуміють «позицію, яку компанія займає у певній галузі відповідно до результатів своєї діяльності та зі своїми перевагами й недоліками порівняно з конкурентами» [1], чи «місце підприємства в конкретних сегментах ринку зовнішнього середовища серед конкурентів» [23].

Поняття «конкурентного статусу» І. Ансофф практично отожднює з попереднім поняттям, описуючи його як позицію фірми в конкуренції [4]. Натомість В. Шинкаренко [26], А. Градов [277] вважають таке трактування хибним, оскільки, на їх думку, конкурентний статус є ширшим поняттям і охоплює не лише позицію підприємства, а й ступінь володіння ним певними конкурентними перевагами. «Конкурентний статус фірми повинен характеризувати засади досягнення фірмою певного рівня конкурентної переваги» [27], при цьому він «зумовлюється конкурентною позицією підприємства, виступаючи в свою чергу підґрунтям для досягнення ним конкурентних переваг» [23].

«Конкурентний потенціал» визначають як потенційну можливість зберігати і збільшувати КСП в довгостроковому періоді. Він формується сукупністю параметрів, що зумовлюють можливість і здатність організації ефективно функціонувати на ринку (утримувати чи збільшувати свою ринкову частку, високий рівень рентабельності) в перспективі [12]. Також під ним розуміють «сукупність виробничо-фінансових, інтелектуальних, трудових і екологічних можливостей підприємства, що забезпечують йому стійкі конкурентні позиції на ринку» [3] чи «сукупність наявних ресурсів та можливостей для розробки і реалізації стратегії підприємства, чи як сукупність обмеження наявних ресурсів та компетенцій підприємства з досягнення глобальних і стратегічних цілей в майбутньому з урахуванням відповідних умов зовнішнього середовища» [5]. В. Шинкаренко відзначає, що конкурентний потенціал також визначають як засади конкурентних переваг, але тоді як конкурентний

статус відображає умови досягнення конкурентних переваг, то конкурентний потенціал – умови збереження і збільшення переваг [26].

Вивченню конкурентних переваг присвячені численні дослідження вітчизняних вчених: Азоева Г., Войчак А., Зозульова О., Пошлавської Є., Харченко Т., Шкардун В., Чупик Г., Коломієць І., Войчак А., Камишніков Р. та ін. В свою чергу, «конкурентну перевагу» М. Портер визначає як «перевагу фірми в якійсь сфері діяльності чи випуску товарів порівняно з конкуруючими фірмами» [19], В. Петруня як «наявність у підприємства певних найкращих засобів та можливостей щодо конкурентів, які є важливими для ринку» [18], Р. Фатхутдинов як «будь-яку ексклюзивну цінність, якою володіє об'єкт, і яка дає йому перевагу над конкурентами» [24], а Ж.-Ж. Ламбен як «такі характеристики й властивості товару чи фірми, які формують певну перевагу над їх прямими конкурентами» [17].

Основними ознаками класифікації конкурентних переваг є: фінансово-ринкові показники (рівень рентабельності, собівартість, ціна реалізації), ринково-регулятивні характеристики (частка ринку, кон'юнктура ринку, локалізація), товарно-ринкові переваги (якість, ексклюзивність, ноу-хау), комунікаційно-ринкові переваги (визнання торгової марки, імідж товару, компанії) [20].

Питанням розробки методології управління конкурентними перевагами різних об'єктів присвячені роботи як закордонних вчених-економістів – Ф. Котлера, М. Портера, А. Томпсона, І. Ансоффа, Г. Асселя, так і вітчизняних дослідників – В. Герасимчука, І. Решетникової, Е. Азаряна, А. Воронкової, Ю. Ярошенка.

Питання вивчення проблем конкурентоспроможності знайшли відображення в наукових працях з економічної теорії, політичної економії, менеджменту організацій та маркетингу таких вітчизняних вчених, як [11] Г. Азоев, Л. Антонюк, Г. Багієв, Я. Базилюк, З. Варналій, О. Зозульов, В. Герасимчук, О. Канищенко, С. Кваша, Ю. Лисенков, А. Мазаракі, М. Малік, Н. Мазур, Н. Місюк, С. Нікіфоров, Р. Ноздрьов, О. Олексюк, Б. Пасхавер, П. Пуцентайло, І. Репіна, П. Саблук, І. Сіваченко, Б. Синицький, І. Спиридонов, С. Соколенко., А. Старостин, Л. Стрий, В. Трегобчук, Р. Фатхутдинов, О. Федонін, Т. Циганков, П. Черномаз, О. Шнирко, О. Шнирков, А. Юданов.

А також закордонних – насамперед: В. Олдерсона, Дж. Бемі, Ч. Гіпа, Г. Дея, К. Койна, Ж. Ламбена, Х. Олівера, М. Питераффа, М. Портера, У. Хенсон, Н. Хофманн, Д. Шелбі та інші.

Питання конкурентоспроможності підприємств в контексті стратегічного менеджменту досліджувались такими вченими як І. Багрова, П. Забелін, Л. Калініченко, Н. Мойсеева. Дослідження питань конкурентоспроможності, які пов'язані з розробкою та впровадженням інновацій, управлінням знаннями, включають праці таких вчених як: Вечорковські Р., Геєць В. Аналіз економічної літератури з досліджуваного питання свідчить про те, що й до сих пір не існує загальноприйнятого визначення поняття «конкурентоспроможність» [20]. Загалом розбіжності та різноманітність авторських позицій стосовно конкурентоспроможності пов'язані з: а) ототожненням конкурентоспроможності підприємства та конкурентоспроможності продукції або послуг; б) масштабами розгляду конкурентоспроможності на регіональному, національному або світовому ринку (підприємство, галузь, країна); в) заміною одного поняття іншим (конкурентний статус, конкурентний рівень); г) характеристикою будь-якої складової конкурентоспроможності підприємства – конкурентоспроможність виробничого, трудового потенціалу.

Вивчаючи різні методологічні підходи до дослідження сутності конкурентоспроможності, можемо зробити висновок, що методологічний підхід А. Вайсмана до цього питання має певні переваги і відзначається системністю та комплексністю. Він пропонує в основу розподілу (класифікації) наукових підходів до вивчення поняття «конкурентоспроможність» покласти багаторівневий об'єктно-суб'єктний методологічний підхід, що ґрунтується на принципі чіткого розмежування між сутністю конкурентоспроможності суб'єкта економічних відносин (підприємство, галузь, країна) та конкурентоспроможності об'єкта цих відносин (товар, послуга). А. Вайсман наголошує, що сутність конкурентоспроможності суб'єкта полягає в його здатності створювати та реалізовувати переваги, за допомогою яких можна конкурувати та перемагати на відповідному ринку в певний проміжок часу, а сутність конкурентоспроможності об'єкта – це сукупність його переваг перед іншими об'єктами [9].

Проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємств досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними авторами. Цій темі присвячені публікації таких вітчизняних вчених, як: Антонюк Л., Бондаренко Г., Воронкова Л., Горбатов В., Дикань В., Іванов Ю., Павлова В., Реутов В., Футало Т. та ін. Вони розкривають питання сутності конкурентоспроможності, її видів, факторів, що впливають на

неї, наводять критерії та методи оцінки. Певні вчені створюють концепції конкурентоспроможності підприємств [13, 158].

З розвитком ринкових відносин у світі, за умов заострення конкурентної боротьби, питанням оцінки конкурентоспроможності приділяється значна увага. Вагомий теоретичний внесок було зроблено такими відомими науковцями, як А. Сміт, М. Портер, Й. Шумпетер, Дж. Робінзон та ін. Наукові аспекти аналізу та оцінки конкурентоспроможності підприємства висвітлені в роботах багатьох відомих як вітчизняних, так і закордонних вчених як минулої, так і сучасної наукової думки (Ансофф І., Апопія В., Азоев Г., Бланка І., Градова А., Томпсона А., Качмарика Я., Мазаракі А., Маркіної І., Фатхутдінов Р., Юданов А. та ін.). Відмінні аспекти оцінки конкурентоспроможності підприємства розглянуто в роботах представників різних течій: Рожок В., Покропивний С., Мочерний С., Зозульов О., Кіт А., Хріпач В., Суша Г., Онопрієнко Г., Косянчук Т., Лук'янова В., Майорова Н., Швид В., Денисенко М., Гречан А., Шилова К. та ін.

Деякі автори займаються розробкою методичного інструментарію оцінки конкурентоспроможності підприємства різних галузей економіки з урахуванням їх особливостей (Г. Бондаренко, В. Захарченко, І. Зулкарнаєв, А. Шепіцен та ін.). Важливе значення для розв'язання даного питання мали роботи щодо стратегічного управління підприємством в умовах конкурентного середовища І. Ансоффа, Ф. Котлера, М. Портера, А. Томпсона. Безпосередньо дослідженнями конкурентостійкості підприємства, її оцінки та забезпечення в сучасних умовах розвитку української економіки займаються В. Дикань, Т. Надтонка, О. Тридід та інші.

Оскільки досі не розроблено єдиної методологічної бази дослідження, чим пояснюється наявність великої кількості трактувань категорійного апарату, то логічно, як зазначає В. Бурчевський [8, с. 178], що у світі немає загальноприйнятої методики визначення, оцінки, інструментарію та системи показників вимірювання конкурентоспроможності організації. Проте аналіз сучасних наукових розробок дав змогу зауважити, що представниками різних течій, залежно від об'єкта дослідження, пропонується різна кількість показників, вибір яких значною мірою залежить від поставленої мети та завдань, які висувають вимоги часу [13, 159].

Отже, як бачимо, за результатами аналізу наукової літератури, проблемне поле об'єкту даного дослідження достатньо розкрито. Однак повною мірою не узгоджено його категоріальний апарат. Як зазначає С. Клепко [16], більшість сучасної наукової, філософської і

педагогічної літератури базується на тезі про швидкісну трансформацію нинішньої цивілізації в нову, так звану постіндустріальну, або інформаційну цивілізацію, яка приходить на зміну індустріальній. Вважається, що «наблизитись до високого рівня розвитку суспільства і ефективно функціонувати в ньому можна лише за умови, що отримання знань впродовж життя і функціонування людини на знаннєвій основі в усіх сферах стане визначальною рисою способу життя людини». Таке наближення описується і концептуалізується в численних проектах знаннєвих суспільств (англ. – Knowledge society), відображаючи факт, що у даний час інвестиції в знання ростуть швидше, ніж інвестиції в основні фонди. У цьому вбачаються найбільш явні ознаки переходу від економіки, що базується на використанні природних ресурсів, до економіки, заснованої на знаннях. Знання, що змінюють якість життя людини, стають високоприбутковим товаром. Індекс розвитку людського потенціалу, який щорічно визначає ООН, серед багатьох різних факторів розвитку країни враховує передусім рівень доступу людини до знань та створення нового знання. Розвиток усіх видів виробництва, матеріального і нематеріального, свідчить про зростання частки вартості знань у всіх економічних категоріях: у ціні окремого товару – націнка за новизну, стиль, торговельну марку, професійний дизайн, гарантії якості, страховки у вартості компанії – оцінка її інтелектуальних активів (вкладення в людський капітал і дослідження та конструкторські розробки, патенти, ліцензії, ноу-хау) і управлінського потенціалу кваліфікація менеджменту, відносини зі споживачами і постачальниками) [16, 17].

Для опису нового сприйняття соціально-політичної, економічної та інтелектуальної реальності використовують різні терміни: «високотехнологічна цивілізація», «економіка знань» або «знаннєва економіка», «інноваційна економіка», «інформаційне суспільство» (Й. Масуда), «капіталізм знань», «нова економіка», «постіндустріальний капіталізм» (Р. Хелбронер), «суспільство знань», «суспільство інформатики та високих технологій» (Дж. Неебіт), «суспільство послуг» (Ж. Фурастьє), «суспільство, що навчається», «технотронне суспільство» (З. Бжезінський), «цивілізація третьої хвилі» (О. Тоффлер). Тут не місце конкретизувати відмінності між цими поняттями. Усі вони базуються на переконанні, що у сучасному суспільстві основним економічним ресурсом стають знання та інформація і саме вони є основою успішного розвитку [16, 18].

Так, термін «економіка знань» був уведений австро-американським ученим Ф. Махлупом (1962) стосовно одного із

секторів економіки. Тепер цей термін, поряд із терміном «економіка, що базується на знаннях», використовується для визначення типу економіки, у якій знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво є джерелом росту. Концепції знанневих суспільств, відображаючи реальні особливості зростання ролі знання в суспільстві, все ж залишаються ідеалом або проектом, за яким встановлюється, що суспільству треба знати, аби в ньому утвердився всезагальний добробут. Ризиком для втілення такої гіпотези є пересторога, яку висловив свого часу Конфуцій: суспільство можна змусити до послуху, але не можна змусити до знання. Здається, цією характеристикою об'єктивного опору суспільства і визначається важкість розбудови знанневих суспільств.

Дослідження і розробки в галузі систем управління знаннями беруть свій початок з другої половини 90-х років. І якщо перше десятиліття кількість публікацій з даного напрямку не перевищувало декількох десятків на рік, то починаючи з 1997 року спостерігається їх кратне збільшення. У 2000 році їх число перевищило тисячу, а в 2002 – мільйон.

Значимо, що аби управляти знанням, обирати певні стратегії знання, тобто порядок розгортання, збереження й трансформації знання у суспільстві, важливо знати, власне, що є знанням. Оскільки поняття знання відображає нескінченні прояви людського інтелекту, існує величезне різноманіття його трактувань. Знання є результатом інтелектуальної діяльності, яку здійснює певна «інтелектуальна сутність» (людина чи група фахівців, чи взагалі у якійсь формі штучний інтелект). Розрізняють поняття «дані», «інформація» і «знання». Дані – це недовго живучі новини, тимчасові записи тощо, не призначені для тривалого використання. Інформація – мало структуровані дані, що є, наприклад, опорою для періодичного ухвалення яких-небудь рішень. Знання – результат переробки інформації, вони мають досить тривалий цикл життя, несуть визначену ідею і обумовлені контекстом, що визначає галузь його ефективного застосування в даному місці і часі [16, 20].

Глобалізація економіки зумовила появу нового наукового і практичного напрямку – управління знаннями. Розвинуті країни протягом останніх років активно розвивають і використовують інформаційні технології управління знаннями. У другій половині 1990-х рр. концепція управління знаннями вийшла за рамки бізнесу і стала освоюватися бібліотечним співтовариством, наукою й освітою, а також покладена в основу урядових програм реформування окремих галузей економіки. Фахівці проводять міжнародні форуми, конференції і

виставки, присвячені результатам розвитку і використання технологій знань.

Управління знаннями — як і сама концепція, і породжувані нею технології — достатньо складний предмет. Ідея управління знаннями не є новою — різні його способи з'являються протягом усієї історії людства (усна передача традицій і секретів, писемність, виникнення бібліотек і навчальних закладів, друкарство, списки заборонених книг, правила, стандарти, закони, цензура, форми управління наукою). Засоби управління розвитком знання умовно поділяють на економічні (пов'язані, насамперед, із фінансуванням пріоритетних напрямків у науці) і неекономічні (інформаційно-бібліографічні). Економічні засоби — планування наукових досліджень, система грантового фінансування, оголошення спеціальних наукових програм, засоби індивідуального заохочення вчених, створення наукоградів і технопарків.

Але тільки в другій половині ХХ ст., завдяки розвитку ІКТ з'явилася можливість відійти від стихійного продукування і поширення знань і зробити цей процес більш цілеспрямованим, регульованим і масштабним. Це і привело до розроблення концепції управління знаннями, яку можна інтерпретувати так: управління знаннями — це створення інформаційного середовища, у якому відбувається інтегрований процес виявлення й одержання явних і прихованих знань, необхідних для творчого розумового процесу, їх якісної оцінки, перетворення і збереження для поширення і спільного використання з метою створення і формування нового знання, необхідного фахівцям для ухвалення рішень з конкретного питання. У цілому, управління знаннями — це управління складним процесом переходу прихованих знань у явні [16, 23].

У розвитку досліджень проблем управління знаннями найбільших успіхів досягли зарубіжні вчені та практики менеджменту, в т.ч.: Брукінг Е., Букович У., Вільямс Р., Воул Ф., Давенпорт Т., Едвінссон Л., Коллісон К., Коулопоулос Т., Нонака І., Парселл Д., Пруссак Л., Румізен М.К., Свейбі К.Е., Стюарт Т., Такеучи Х., Уїллер Е., Фраппаоло К., Харрінгтон Дж., Чавел Д.

Українські та російські вчені почали проявляти активний інтерес до проблеми управління знаннями та працювати над цим питанням в 90-х роках минулого століття. Значний вклад у розробку методологічних засад внесли Л. Абалкін, О. Амосов, Д. Богиня, О. Бутнік-Сіверський, В. Врублевський, Н. Гавкалова, В. Геєць, М. Долішний, О. Дацій, М. Дороніна, О.В. Кендюхов, А. Колот, В. Куценко, О. Крисальний, Н. Лук'янченко, В. Онікієнко,

О. Онищенко, Л. Прусак, П. Саблук, В. Ситник, А. Чухно, П. Цибульов.

Аналіз літературних джерел з проблематики управління знаннями виявляє два значно відрізняються один від одного підходу в побудові систем управління знаннями.

Перший базується на використанні різних комбінацій вже зарекомендували себе інформаційних технологій, що реалізують окремі функції і процеси роботи зі знаннями. До них відносяться стандартні ІТ-технології, такі як, E-mail, дошки оголошень, дискусійні форуми, web-портали, а також технології, що використовуються при побудові експертних систем (розпізнавання образів і ситуацій, автоматичне анотування та класифікація, і тощо). Очевидно, що даний підхід, що його класичним, є певним розвитком інформаційних систем компаній в частині роботи з неявними знаннями.

Другий підхід базується на використанні семантичних технологій, тобто на методах роботи зі змістом і семантикою даних, на онтологічних описах предметних областей людської діяльності, на використанні метаописів, семантичного пошуку і логічного висновку. Даний підхід, який можна визначити як онтолого-семантичний, є більш новим, селищем великі перспективи в навчанні сучасних комп'ютерних систем роботі зі змістом даних та інформації, у витягу на цій основі нових знань, у створенні більш ефективних засобів і середовищ для співпраці фахівців і обміну знаннями. Природно, що новий онтолого-семантичний підхід стикається з певним дефіцитом методів, засобів і технологій, не тільки в частині їх розробки, але і в частині додатка до конкретних предметних областях і особливостям конкретних компаній.

Однією з ключових проблем залучення в бізнес-процеси компанії значних ресурсів неявних знань є проблема виявлення профілів компетентності фахівців, їх формалізованого опису та формування на цій основі відповідної бази знань. Незважаючи на наявність в науковому середовищі консенсусу в частині актуальності даної проблеми, методики та алгоритми опису та виявлення профілів компетентності фахівців до теперішнього часу в достатній мірі не розроблені, а опубліковані ідеї в цьому напрямку не достатньо апробовані. Зберігають високу актуальність і такі питання розвитку корпоративного ринку знань, як стимулювання фахівців до обміну знаннями, розробки та впровадження системи їх морального та матеріального заохочення, як елемента корпоративної культури. Важливість стимулювання і необхідність використання такого роду систем заохочення, усвідомлена багатьма фахівцями. Однак публікації

на цю тему страждають загальними міркуваннями і не містять конструктивних пропозицій. У той же час слід зазначити, що сьогодні все ще недостатньо повно опрацьовані теоретичні та практичні питання розробки і впровадження механізмів управління неформалізованими знаннями в щоденну діяльність суб'єкта економіки.

Важлива роль у розробці теоретичних засад інтелектуального капіталу належить таким відомим вченим, як К. Беккер, Д. Белл, Т. Давенпорт, Д. Даффі, Х. Ігамі, М. Кастельс, Х. Макдональд, М. Мелоун, Р. Райх, І. Роос, Т. Сакайя, І. Нонака, П. Пільцер, К. Тейлор, Х. Текеучі, О. Тоффлер, Л. Туроу, С. Хантінгтон, Т. Шульц, Ф. Фукуяма та ін., які зробили значний внесок щодо уточнення змісту поняття «інтелектуальний капітал», а також його структурних елементів. Дослідження сутності, структури інтелектуального капіталу, механізму управління інтелектуальним капіталом виконувалось в дослідженнях таких фахівців, як Л. Едвісон, М. Мелоун, К. Свейбі, В. Глухов, У. Буковіч, А. Козирев, Р. Булига, О. Кендюхов та інших.

Особливий внесок у розроблення і визначення ефективності застосування поняття інтелектуального капіталу внесли дослідники А. Василик, Т. Гаврилова, А. Гапоненко, В. Гойло, Л. Городянський, Дж. Гелбрейт, С. Дятлова, Т. Ємшанов, А. Жарінова, С. Ілляшенко, В. Іноземцев, С. Клімов, В. Кравецький, В. Лабозький, Б. Лев, Б. Леонт'єв, Л. Лукічев, М. Мареничів, Б. Мільнер, Л. Мельник, В. Подсолонко, В. Пономаренко, Е. Попов, В. Рач, Д. Стеченко, А. Тузовский, С. Чугувець, В. Ямпільський та ін. Вони розкрили основний зміст і дослідили структуру понять інтелектуальний капітал, економіка знань, пояснили вплив цих категорій та визначили їх роль у розвитку сучасних організаційних структур.

Автори, які у своїх наукових працях розкрили методичні підходи до визначення та оцінки інтелектуального капіталу, класифікації його ознак і видів, а також управління ним: Л. Бенювська, Н. Білоус, Г. Возняк, А. Головка, Г. Ступнікер, В. Шевчук, Н. Шпак та ін. Теоретико-методологічні основи формування інтелектуального капіталу досліджувались в дисертаційних роботах Маркової Н., Бервено О., Стрижак О.

У процесі еволюції теорії інтелектуального капіталу сформувались багато концепцій щодо розуміння його сутності та різні підходи до його структурування. В цілому, основою відтворення і розвитку інтелектуального капіталу є наукова діяльність. А. Чухно, зауважуючи про значущість науки в сучасних суспільно-економічних

трансформаціях, підкреслює, що «постіндустріальне суспільство виникає в результаті науково-технічної революції, яка забезпечує високе зростання продуктивності праці в матеріальному виробництві, відносно, а потім і абсолютне зменшення зайнятих у ньому і прискорений розвиток сфери послуг, тобто науки, інформації, освіти, культури, що перетворюється в пануючу і визначальну сферу економіки. Інформація, наука, знання стають основними джерелами зростання її ефективності» [25]. Тут же він акцентує: «...розвиток інформації, науки, освіти, культури людської особистості, її соціокультурних і духовних потреб визначає нарощування інтелектуального потенціалу постіндустріального суспільства, який визначає розвиток економіки та суспільства. Нагромадження інтелектуального капіталу супроводжується удосконаленням умов і механізмів для ефективного його використання, посилення його впливу на економічний і соціальний розвиток».

Інтелектуальний капітал, таким чином, набуває ролі домінуючого фактора в генезисі інтелектуальної економіки. В такому випадку збільшення ролі інтелектуального капіталу перетворює фінанси із головного джерела ринкової сили на її наслідок. Гроші втрачають значення, а конкурентоспроможність усе більше визначається технологіями та знаннями, передача і використання яких набагато складніше за передачу і використання грошей.

Таким чином, розвиток інтелектуального капіталу має здійснюватися за допомогою двох рівнобіжних процесів: з одного боку, розвиток машинного інтелекту, який дозволяє задовольняти інформаційні потреби практично будь-якого користувача, з іншого – розвиток людського інтелекту[15]. Як впливає із праць О. Амоші, саме інтелектуальні ресурси визначають можливості інноваційного розвитку як на загальнонаціональному рівні, так і на регіональному [2; 3]. Як відзначають Л. Мельник, Л. Федуллова та Н. Пашута у [15], вони створюють основу науково-інноваційного забезпечення стійкого економічного розвитку України, що підтверджується дослідженнями О. Василика та І. Лютого, А. Захожая, І. Калюжного, М. Комісової та О. Черноіванової, І. Кукурудзи, О. Лапко, В. Маєвського та Б. Кузика, А. Ревви, О. Сталінської.

Вплив інтелектуального капіталу на інноваційний розвиток був предметом дискусій цілого ряду міжнародних конференцій і продовжує залишатися актуальною проблемою як в Україні, так і у інших країнах. Як впливає з праці В. Каткова [14], збалансованість ефективного використання інтелектуального та виробничого потенціалів забезпечує підвищення конкурентоспроможності сучасної

організації. Зростання ролі інтелектуального капіталу чітко простежується в особливостях розвитку як великих промислових корпорацій, так і в забезпеченні конкурентоспроможності малих підприємств [15]. Українська та зарубіжна наука достатньо добре розробила питання, які стосуються інноваційних аспектів управління техніко-технологічним інтелектуальним капіталом, що знайшло відображення в роботах Л. Белаковського, О. Бутник-Сіверського, І. Бойка, О. Бичкової, В. Ландика, А. Савчука.

Отже ми розкрили, що питаннями конкурентоспроможності займалися достатня кількість вітчизняних та зарубіжних науковців, які розкривали зміст та напрямки конкурентних переваг, а також умови та фактори при яких можливе її підвищення. В свою чергу питання змісту інтелектуального капіталу та його активне використання в управлінні організацією стало предметом дослідження науковців тільки у ХХ ст. і пов'язано з глобалізацією економіки. Однак вже швидко набирає обертів теоретичне дослідження та практичне використання напрацювань у галузі управління знаннями.

Проаналізувавши наявну літературу з даної проблематики логічно доходимо висновку, що головним у створенні інтелектуального капіталу як конкурентної переваги організації є людина, оскільки тільки вона володіє інтелектуальним потенціалом – невичерпним джерелом формування творчих новацій, потужний чинник розвитку й удосконалення бізнес-діяльності, ефективний засіб завоювання ринку товарів і послуг, а також лідерства в конкурентному середовищі. Таким чином, можна констатувати, що актуальність та важливість проблематики управління знаннями усвідомлюється більшістю фахівців, що займаються корпоративним управлінням та ІТ-технологіями для цілей управління. Концептуальна єдність поширюється і на процес управління знаннями, найважливішими елементами (етапами) якого визнається створення, зберігання, пошук, передача (поширення) і використання знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Азоев Г.Л.* Конкуренция: анализ, стратегия и тактика. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
2. *Амоша О.І.* Концепція інноваційного розвитку регіону / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2002. – 172 с.
3. *Амоша О.І.* Проблеми та шляхи поліпшення інвестиційної діяльності у промисловості України. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1999. – 29 с.
4. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 416 с.

5. *Ахтеров А.В.* Управление знаниями в организации: Учебное пособие для студентов специальности 080505 «Управление персоналом» / А.В. Ахтеров, О.В. Лезина, И.В. Федоров. – М. : МАДИ, 2010. – 143 с.
6. *Бернар И., Колли Ж.К.* Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2 т. / пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 1994. – Т. 1. – 784 с.
7. *Беленький П.* Дослідження проблем конкурентоспроможності // Вісник НАН України. – 2007. – № 5. – С. 9-18.
8. *Бурчевський В.З.* Конкурентоспроможність страхової компанії як об'єкт стратегічного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Foa/2009_13/13_23.pdf.
9. *Вайсман А.* Стратегия маркетинга: 10 шагов к успеху. Стратегия менеджмента: 5 факторов успеха. – М. : Экономика, Интерэксперт, 1995. – 343 с.
10. *Гальчинський А.С.* Основи економічних знань. Навч. посіб. / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К. : Вища школа, 1998. – 544 с.
11. *Журило Р.М.* Аналіз теоретичних підходів до визначення конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekpr/2009_28/Statti/35PDF.pdf.
12. *Забелин П.В., Моисеева И.К.* Основы стратегического управления. – М. : Информ.-внедр. центр «Маркетинг», 1998. – 195 с.
13. *Калініченко Л.Л.* Розробка концепції конкурентоспроможності підприємств // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 28. – С. 156-160.
14. *Катков В.В.* Двухединный процесс повышения конкурентоспособности организации // Инновации. – 2002. – № 7. – С. 66-69.
15. *Кендюхов О.В.* Эффективное управление интеллектуальным капиталом: Монография / НАН Украины. Институт економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк: ДонУЕП, 2008. – 359 с.
16. *Клепко С.Ф.* Наукова робота і управління знаннями: Навчальний посібник. – Полтава : ПОППО, 2005. – 201 с.
17. *Ламбен Ж.Ж.* Стратегический маркетинг: Европейская перспектива. – СПб. : Наука, 1996. – 381 с.
18. *Петруня В.Ю.* Екологічний менеджмент в системі ринкової конкурентоспроможності підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 8.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». – Дніпропетровськ, 2008. – 21 с.
19. *Портер М.Э.* Конкуренция : пер. с англ. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2003. – 496 с.

20. *Рибаківа О.В.* Конкуренція і конкурентоспроможність: економічна суть та фактори підвищення [Електронний ресурс] // Науковий вісник академії муніципального управління. – Режим доступу : http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/09rovai f.pdf.
21. *Семененко С.В.* Роль інтелектуального капіталу в розвитку конкурентоспособности організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://be5.biz/ekonomika1/r2012/3332.htm>. – Заголовок з екрану.
22. *Слободчикова Ю.В.* Теоретичні аспекти формування конкурентного середовища [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2009_6/files/ekon_06_09_40_Slobodchikova.pdf.
23. *Тридід О.М.* Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». – Донецьк, 2003. – 24 с.
24. *Фатхутдінов Р.А.* Стратегический маркетинг. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во «Питер», 2002. – 448 с.
25. *Чухно А.А.* Новые подходы в экономической теории // Экономика Украины. – 2006. – № 5. – С. 89-91.
26. *Шинкаренко В.Г.* Управление конкурентоспособностью предприятия / В.Г. Шинкаренко, А.С. Бондаренко. – Харьков : Изд-во ХНАДУ, 2003. – 186 с.
27. Экономическая стратегия фирмы / под. ред. проф. А.П. Градова. – СПб. : спец. лит-ра, 1995. – 415 с.

Бех Ю. Состояние проблемы исследования роли интеллектуального капитала в конкурентоспособности организации.

В статье раскрыта степень разработки проблемы исследования роли интеллектуального капитала в конкурентоспособности организации. Представлены базовые понятия, которые составляют проблемное поле исследования и их содержание. Проанализирована совокупность трудов отечественных и зарубежных ученых, раскрывающие состояние проблемы исследования. Выявлено подходы к построению систем управления знаниями. Обосновано повышение роли интеллектуальных способностей человека по формированию конкурентных преимуществ организации.

Ключевые слова: конкурентная борьба, конкурентный потенциал, конкурентоспособность организации, управления знаниями, интеллектуальные ресурсы, интеллектуальный капитал.

Bekh Y. State of research on the role of intellectual capital in the competitiveness of the organization.

The article considers the degree of development problems of the study of the role of intellectual capital in the competitiveness of the organization.

Presents the basic concepts that make up the problem field studies and their contents. Analyzed a set of works by Russian and foreign scientists, presenting the state of the research problem. Identified approaches to the development of knowledge management systems. Substantiated the role of intellectual abilities of the person on the formation of competitive advantages of the organization.

Keywords: competition, competitive potential, competitiveness of the organization, knowledge management, intellectual resources, intellectual capital.

Аверіна О.

СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано вплив сучасних світових тенденцій на зміни в структурі маркетингової діяльності. Розглянуто такі суттєві для маркетингу тренди, як зміна структури ринків, зміна споживацької поведінки, що спонукають до переосмислення ролі сучасного маркетингу як для окремих компаній, так і для соціуму в цілому. Результатом дослідження є рекомендації щодо орієнтації маркетингу компаній на сучасному ринку.

Ключові слова: роль маркетингу, світові тенденції, структура ринку, модель споживацької поведінки, теорія поколінь.

Актуальність обраної теми пояснюється певною дезорієнтованістю сучасної теорії і практики маркетингу в ринковому середовищі. З погляду теоретичних засад маркетингу, на сьогодні вони представлені пластом класичних теорій маркетингу (Ф. Котлер, Л. Армстрон, Т. Левіт, І. Ансоф, М. Портер), де прописані базисні компоненти, принципи і підходи, і величезною кількістю практично-орієнтованої літератури з сучасних відгалужень маркетингу, як-то «теорія продажу», «маркетинг послуг», «бенч-маркетинг», «be-to-be», «мерчандайзинг», «нейро-маркетинг» тощо.

Проте проблемна ситуація полягає в тому, що більшість з набутих протягом історії розвитку маркетингової діяльності методів, технологій і прийомів сьогодні на практиці є недовіреними. Це пояснюється, по-перше, тим, що «світ» змінився, змінились споживачі, їх смаки, звички і моделі поведінки. По-друге, лівова частка маркетингових зусиль українських компаній гуртується біля двох напрямків – продажі та просування. Це резонує з новітніми викликами ринку, де актуальності набувають ефективні комунікації, унікальність і доступність продукту, інтегрований брендинг.

Тема ринкових тенденцій завжди цікавила як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників з маркетингу та менеджменту. Так, універсальні маркетингові формули намагались віднайти І. Адісес, Т. Траут, С. Стенлі, К. Чан, Р. Моборн та ін. [2, 3, 4]. Вітчизняні теоретики, а, більше того, практики маркетингу, спрямовані на дослідження внутрішнього ринку і пошуки антикризових маркетингових пропозицій. Проте уваги заслуговують дослідження Н. Писаренко, де йдеться про глобальні зміни і провідні маркетингові тренди на світовому ринку.

Отже, мета цієї статті – обґрунтувати сучасні маркетингові тенденції, що є актуальними для нашого вітчизняного бізнесу.

Перш ніж розглядати зміни в сучасній практиці маркетингу, хочеться звернутись все ж таки до основ, а саме: до розуміння триєдиної ролі маркетингу, і відповіді на основне питання, для чого потрібен маркетинг бізнесовим і небізнесовим організаціям, кожній людині зокрема і суспільству в цілому [4]. Узагальнивши існуючі визначення маркетингу і підходи до розуміння його функцій, можна дати наступні пояснення:

- для організацій маркетинг є інструментом розуміння потреб споживачів. Основне поняття маркетингу – це «потреба», чим краще виробник чи продавець розуміє потребу споживача, тим більше шансів створити привабливий продукт і легко його запропонувати;

- для кожного окремого споживача маркетинг дає існуюче розмаїття товарів і послуг і можливість вибору. Залежно від потреб, уподобань і можливостей ми обираємо те чи інше. У домаркетингову «епоху» вибір був обмежений;

- на рівні соціуму маркетинг намагається регулювати попит і пропозицію, узгоджує суспільні потреби з виробництвом, а останнім часом сприяє зменшенню тиску на природне середовище.

Сьогодні відбуваються зміни з трьома об'єктами маркетингової діяльності: «потреби», «споживачі», «суспільна думка», і це пов'язано з глобальними ринковими тенденціями.

Тенденція перша – світ глобалізується, тобто стає меншим і ближчим. Це пов'язано з такими факторами, як швидкість пересування, доступність комунікацій, легкість пошуку інформації. Завдяки налагодженій логістиці авіаперевезень ми можемо купити один квиток і здійснити три пересадки в різних місцях земної кулі, щоб за декілька годин дістатись до віддаленого пункту призначення. Це можливо завдяки існуванню компаній-агрегаторів, єдиних баз даних та інтернет-зв'язку, що дозволяє придбати квиток у далеку

країну, забронювати готелі в місцях перебування і оплатити всі послуги за лічені хвилини, не виходячи з дому.

А можна взагалі не їхати у довготривале відрядження, а провести зустріч, ділову нараду через конференц-зв'язок. Придбати бажаний товар з будь-якої країни світу, знову ж таки не ідучи до магазину, а прямо від віддаленого виробника. Якщо не впевнені в покупці, завжди є можливість досить швидко знайти масу інформації про товар або фірму, почитати відгуки і враження інших людей, порівняти ціну і промоніторити аналогічні товари. На перший план виходять вимоги «легко», «швидко», «доступно». Учасники ринку мають тісно взаємодіяти для формування комплексної ринкової пропозиції. Значення і ринкову силу набувають компанії-агрегатори, що замикають на собі тисячі розрізаних компаній зі своїми продуктами і послугами. Прикладом того може бути відомий ресурс Booking.com, що об'єднує більш ніж 600 000 готелів по всьому світу, пропонуючи їх послуги, даючи клієнтам вичерпну інформацію. З цим не може конкурувати жоден готель, вихід – тільки приєднуватись до мережі.

Така тенденція має свої переваги: для споживача – це, як вже було сказано, легко, швидко, доступно; для виробника – скорочення витрат (реклама і просування, утримання філій, відділень, персоналу тощо).

З цього витікає друга тенденція – розмиття меж ринків виробників. У класичній теорії ми маємо маркетингову схему [1; 2]:

виробник – посередник (продавець) – споживач.

Наразі маємо наступну схему: агрегатори і консолідатори – он-лайн ринки (продавці) – фасилітатори – споживач.

Ринкову силу мають не стільки виробники, скільки компанії-агрегатори і консолідатори, оскільки саме вони керують потоком клієнтів. Величезна кількість клієнтів іде до мережових роздрібних магазинів. У всьому світі сьогодні невпинно розвивається мережева роздрібна торгівля (Ashan, Metro, Ikea, Brokard тощо). Саме там потік клієнтів може добігати до 15 000 осіб на день. Раніше такі магазини звалися універсами, потім супермаркетами, на зміну їм приходять мегамаркети і величезні торгівельно-розважальні центри. Мета таких конгломератів – поєднати в собі задоволення відразу декількох потреб людини: придбати їжу і товари повсякденної потреби, оновити гардероб, розважитись, перекусити, поспілкуватись. Все це можна зробити, перебуваючи цілий день в одному з величезних торгових центрів, де представлені майже всі категорії товарів, послуг, розваг. А, відповідно, залишити в цьому самому центрі і свої гроші. Останнім часом так звані привати поглинають багатьох виробників, які працюють тільки для мережі під її торговою маркою. Фахівці

стверджують, що в недалекому майбутньому на ринку залишаться дві категорії гравців – товари категорії А, тобто відомі бренди і великі торговельні мережі.

Ця тенденція має як свої переваги, так і загрози. Серед переваг для споживачів варто зазначити скорочення часу, зусиль на пошуки і вибір товарів і послуг. Для виробників привабливим є те, що повз їх товари щоденно проходить 3000-10000 осіб, тобто вони, так би мовити, «сіли на клієнтський потік», при цьому витрачаючи фінанси лише на оренду торговельних площ. Але зазначена реструктуризація ринку має суттєві недоліки. Головним чином, ми маємо справу із скороченням долі індивідуальних виробників, зменшенням розміття товарів і послуг, зміною структури сільськогосподарського комплексу. Великі привати не будуть купувати потрошку різних видів томатів на фермерських господарствах, вони будуть купувати багато одного чи двох видів томатів. Відповідно, фермеру не вигідно підтримувати розміття сортів, вигідніше залишити один сорт, але у великій кількості. Багатьом індивідуальним виробникам доведеться піти з ринку взагалі, оскільки конкурувати з мас-маркетом практично неможливо.

Ще одним недоліком такої структури ринку є те, що масова торгівля спричиняє масову поведінку і стереотипні моделі споживання.

Третя тенденція – це зміна споживацької поведінки. Сьогодні більшість споживачів хочуть мати хороший товар за помірні гроші, швидко і не витрачаючи зусиль на його пошуки, вибір та придбання. Як змінилися споживацькі смаки і звички, пропонуємо розглянути на основі «Теорії Поколінь».

«Теорію Поколінь» розробили американські вчені Нейл Хоув і Вільям Штраус у 1991 році. Адаптацію Теорії Поколінь для пострадянського простору у 2003-2004 році здійснила група дослідників під керівництвом Євгенії Шаміс. Отже, у рамках цієї теорії покоління розуміється як група людей, народжених у певний історичний період, що відчули вплив однакових подій і особливостей виховання зі схожими цінностями. Ці цінності діють непомітно, проте багато в чому визначають поведінку людей, їх манеру спілкування, споживчі звички і мотивацію.

1. Мовчазне покоління (роки народження 1923-1943). Нинішні пенсіонери, люди похилого віку. Їх цінності сформували сталінські репресії, Друга світова війна, голод, розруха і винахід антибіотиків. Саме вони готують ситні обіди з декількох страв. Вони консервативні в харчуванні і вважають корисним тільки те, що добре знайоме. Їдять багато хлібобулочних виробів і картоплі. Купують і зберігають

продукти про запас. Свято вірять у лікарів. Спорт для них – це фізична праця на дачі. Для Мовчазного покоління гроші – це частина життя, вони потрібні для вирішення життєвих проблем. Їм важливо завжди мати їх «на чорний день».

2. Покоління Бебі-Бумерів (роки народження 1943-1963) «Бумерів» назвали на честь буму народжуваності, який спостерігався в повоенні роки. Менталітет цього покоління сформували такі події: радянська «відлига», підкорення космосу, СРСР – світова супердержава, єдині стандарти освіти в школах, гарантоване медичне обслуговування, гарантоване працевлаштування, що надавали відчуття стабільності і порядку. Як наслідок з'явилося покоління з психологією переможців [5].

«Бумери» – оптимісти, зацікавлені в особистому рості і винагородах. Їх приваблюють колективні спортивні ігри (дає про себе знати піонертабір). Відпочивати воліють не «на грядках», а в пансіонатах, їм властивий культ молодості. Заради цього відвідують фітнес-клуби, дотримуються дієти, березуть здоров'я. Для покоління бумерів ліки існують для того, щоб вилікувати хворобу. Бумери готові довго лікуватися, займатися профілактикою, пити несмачні пігулки.

Візит до магазину для Бебі-Бумерів – це необхідність, вони рідко цікавляться покупкою через мережу. Якщо їм потрібен товар, для «бумерів» немає перешкод. Вони дуже люблять спеціалізовані магазини, тому що одна з глибинних цінностей цього покоління – експертність. «Бумери» довго вибирають потрібний їм товар, їм це цікаво. Приймаючи рішення про покупку, вони шукають відповідь на питання: який це товар / послуга може підвищити статус, чому його потрібно купити. Для Бебі-Бумера гроші – це підтвердження своєї успішності, значимість статусу, спосіб володіти деякими атрибутами успішного, в їх розумінні, члена суспільства (телевізор, машина, квартира-будинок, дача і т.ін.).

3. Покоління Х (роки народження 1963-1983) Події, які сформували цінності: перебудова, СНІД, наркотики, війна в Афганістані. Покоління Х – це «діти з ключем на шії». Їхні батьки працювали на виробництві позмінно, від дзвінка до дзвінка, тому вони рано привчалися до самостійності: самі робили уроки, самі розігрівали собі обід. Звідси й особливості їхнього менталітету. Вони пробують все і намагаються робити висновки з власного досвіду (але при цьому сильно орієнтовані на думку друзів та ЗМІ). Вони люблять індивідуальні, а деколи – екстремальні види спорту, намагаються скоротити час на приготування їжі, тому дуже «поважають» напівфабрикати [5].

При придбанні товарів і послуг покоління X демонструє вибагливість і знає ціну речам, звертає увагу на унікальність та індивідуальність продукту.

Покоління X – споживачі ліків, які швидко знімають симптоми. Їм важливо постійно бути працездатними. Для них випускаються всілякі суспензії – зручно і можна прийняти прямо за кермом автомобіля. До лікарів звертаються у крайньому випадку. Для покоління X – гроші потрібні для забезпечення себе і своєї сім'ї, вони дають можливість реалізувати свої мрії, можливість подорожувати, свободу робити те, що хочеться [5].

4. Покоління Y (також назване поколінням Мережі та поколінням Міленіум, так як його представники закінчили школу в новому тисячолітті) Роки народження 1983-2003. Події, що сформували цінності: розпад СРСР, теракти і військові конфлікти, атипова пневмонія, розвиток цифрових технологій. Мобільні телефони та Інтернет – їх звична дійсність. Епоха брендів [5].

Представники цього покоління знають, що наркотики і тютюн – це погано, але досить рано пробують алкоголь. Майже всі вони звикли «не пити сиру воду з-під крана». Вони не знають, з чого створюються продукти, але звертають увагу на кількість білків, жирів і вуглеводів. Кредо молодих – мода. Вони захоплюються модними видами спорту: велосипедом, роликами, баскетболом, стрітболом, але не стільки для досягнення «результату», скільки для задоволення. Вони додержуються модних течій у харчуванні. Якщо у них виникнуть проблеми зі здоров'ям, вони виберуть брендові, широко розрекламовані ліки.

Люблять здобувати досвід у нових сферах. Емоційні, прагнуть задоволень і розваг. Процес купівлі для них – це швидше розвага, ніж процес вибору і прийняття рішення. Для покоління Міленіум (Y) – гроші – це можливість використовувати численні блага світу, припускаючи, що якщо є гроші, то все інше доступно [5].

Наступні – це покоління Z і покоління Індіго, базові цінності яких продовжують формуватись. З огляду на вік, ми не розглядаємо їх як активних споживачів на ринку, як і Мовчазне покоління – людей похилого віку.

Виходячи з описаної теорії, на сьогоднішній день споживацький ринок активно представляють три групи поколінь: Бебі-Бумери, покоління X, покоління Y, які різняться моделями поведінки при виборі та купівлі товарів. Результати аналізу цих відмінностей подані в таблиці 1. Для класифікації моделей поведінки ми використали наступні критерії:

1. Потреба, що спонукає до купівлі – лейт-мотив, що пояснює, навіщо нам потрібен той чи інший товар або послуга. Важливо зрозуміти, чому людина виявить бажання щось купити: тому що їй це дійсно необхідно чи щоб не відставати від інших.

2. Характеристики пошуку товару – що важливо для споживача, коли він шукає інформацію про товар, щоб було багато відгуків у Інтернеті чи щоб споживач міг особисто «піддержати» всі можливі варіанти товару і обрати.

3. Основна цінність товару – це очікування споживача від самого продукту, що купується.

4. Фактори вибору – хто чи що найбільше впливає на споживача в момент вибору.

5. Тип поведінки – те, як споживач себе поводить, приймаючи рішення про купівлю: купує те, що і завжди; купує, побачивши знижку; довго обирає, обмірковуючи варіанти тощо.

Таблиця 1.

Класифікації моделей поведінки за типами поколінь

	«Бєбі Бумєри»	«Покоління Х»	«Покоління Y»
Потреба, що спонукає до купівлі	Реальна потреба (відчуваю нестачу чогось)	Потреба у новизні (те, що є, вже застаріло, треба оновити)	Потреба не відставати від оточення (всі вже це придбали, варто і мені)
Характеристики пошуку товару / послуги	Поінформованість (треба про все дізнатись, перш ніж купувати)	Швидкість (варто подивитись на можливі варіанти, бажано в одному місці)	Легкість і доступність (почитаю відгуки про це і подивлюсь проморолик)
Основна цінність товару / послуги	Якість, статусність (ми не такі багаті, щоб купувати дешеві речі)	Унікальність, індивідуальність (така річ буде тільки у мене)	Модність, відомість (я волю купувати тільки брендів речі)
Фактори вибору	Думка оточення (в моєму колі мати це престижно)	Переконаливість продавця, ЗМІ (здивуйте мене, і я куплю)	Контактні групи (що рекомендує «народ» із соцмереж та друзі)
Тип поведінки	Консервативний (я про компанію все знаю і довіряю їм)	Виважений (я знаю ціну речам і грошам)	Спонтанність (яка несподівано приваблива пропозиція)

Аналіз «Теорії поколінь» і здійснена типологізація моделей споживацької поведінки дають змогу окреслити основні тенденції споживацького ринку, важливі для сучасного маркетингу:

- вибагливість споживачів. Сьогодні ми маємо дефіцит попиту через високу конкуренцію на ринку споживчих товарів. У людей стрімко розширився ореол вибору (обирати і купувати товари можна по всьому світу), тому вони вимагають найкращого і за помірні кошти;

- культ молодості. Раніше вважалось, що люди після 50 років не є активними споживачами багатьох товарів і послуг. Нині девіз: «Після 50 життя тільки починається». Тому сфера здоров'я, спорту і краси має велике розширення ринку за рахунок людей передпенсійного і пенсійного віку;

- горизонтальне зростання. Люди воліють постійно отримувати досвід у нових сферах, навчатись протягом життя. Саме тому сьогодні збільшується попит на освітні і навчальні програми (курси, майстер-класи, тренінги, ретрити з різної тематики), актуальності набувають «клуби за інтересами», «студії» і т.ін. Лейтмотив: просто розважатись уже нецікаво, цікаво навчатись новому;

- основні переваги пошуку і вибору товарів: швидко, зручно, вигідно. У людей маса справ, і вони не бажають витратити дорожочітний час на пошуки і придбання чогось, тому надалі активно розвиватимуться он-лайніві ринки, компаніи-агрегатори/консолідатори;

- недовіра до реклами. Будь-яка активна реклама сьогодні сприймається просто як загальне тло, тому є недієвою. Більшість людей не довіряє ЗМІ і рекламі, проте довіряє суспільній думці в соціальних мережах. Через це активізується вірусний маркетинг і «сарафанне радіо».

Отже, у сучасних компаній на ринку нині два шляхи: або піти шляхом подальшої глобалізації, уніфікувати товари, ціни, ринкову пропозицію і збільшувати «потік клієнтів»; або піти шляхом індивідуалізації, удосконалювати товар, формувати інтегрований брендинг, максимізувати долю клієнтів, тобто шукати свій «Блакитний океан». Для сучасного маркетингу актуалізуються дві основні задачі: перша – зрозуміти потреби клієнта і втілити їх в продукт, друга – привернути і утримувати увагу споживача (лояльні клієнти не ті, хто купує нас часто, а ті хто купує нас усвідомлено, бо ми найкращі).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лилик І., Сайчук І.* Мегатренди суспільного розвитку і маркетинг // Економічний часопис ХХІ: наук. журнал. – 2010. – № 9/10. – С. 12-15.
2. *Пилипчук В., Даниїков О.* Сучасні бізнес-тенденції та розвиток маркетингу вітчизняних компаній // Маркетинг в Україні / ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [гол. ред. А. Павленко]. – 2011. – № 2 (48). – С. 61-67.
3. *Соломянюк Н. М.* Еволюція маркетингу як науки // Проблеми і перспективи розвитку фінансів, обліку і маркетингу в сучасному середовищі : програма і матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів, м. Київ, 25-26 жовтня 2012 р. – К.: НУХТ, 2012. – С. 100-101.
4. *Чан Ким У., Моборн Рене.* Стратегія голубого океана / пер. с англ. – М.: НІРРО, 2005. – 272 с.
5. Основы теории поколений [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rugenations.su/основные-положения-теории-поколений>. – Заголовок з екрану.

Аверина О. Современные маркетинговые тенденции.

В представленной статье автор анализирует влияние современных мировых тенденций на изменения в структуре маркетинговой деятельности. Рассматриваются существенные для маркетинга тренды, такие как изменение структуры рынка, изменение моделей потребительского поведения, что влечет переосмысление роли современного маркетинга как для отдельных компаний, так и для социума в целом. Результатом исследования являются рекомендации относительно маркетинговой ориентации современных компаний.

Ключевые слова: роль маркетинга, мировые тенденции, структура рынка, модель потребительского поведения, теория поколений.

Averina O. Modern marketing trends.

Influence of modern world tendencies for changes in marketing activity are analyses in this article. To observe marketing trends, such as changes in marketing structure, in models of consumers behavior. So, author to reevaluate the role of marketing activity for private company's and for society in general. The result of this research is recommendations for marketing's orientations in modern company's.

Keywords. Marketing role, world tendencies, markets structure, model of consumer's behavior, theory of generations.

Бондар Я.

ШЛЯХИ ОСМИСЛЕННЯ ОСНОВНИХ ВИМОГ ДО МЕНЕДЖЕРА ЗНАНЬ

У статті автор обґрунтовує необхідність посилення уваги до вимог щодо сучасного менеджера. Наведено основні теоретичні та практичні навички, якими має володіти сучасний менеджер підприємства. Сучасні тенденції розвитку управління породжують і нові вимоги до менеджера. У минулому для керівників було досить характерним прагнення до чіткого виконання, а тепер хорошим керівником вважається людина, яка вміє виконувати розпорядження вищих інструкцій та нормативів і відповідає типам ділової поведінки.

Ключові слова: менеджер, вимоги, менеджер знань, професійна компетенція менеджера.

В умовах XXI століття особистість менеджера знань – один з головних факторів забезпечення ефективного розвитку підприємства. Еволюція ролі менеджерів зумовлена, у тому числі особливостями нового етапу розвитку економіки та ролі маркетингу. Не буде перебільшенням, якщо скажемо, що одна з найсерйозніших, найгостріших проблем організації та управління – це проблема підготовки, розстановки та використання управлінських кадрів. Ця проблема є надзвичайно важкою та продовжує ускладнюватися тому, що в умовах науково-технічного прогресу постійно ускладнюється характер управлінської роботи, а у зв'язку з цим ускладнюється процес пошуку відповідних управлінських кадрів.

На сучасному етапі професійна компетентність менеджера знань складається з управлінських, педагогічних, комунікативних, діагностичних і дослідницьких компонентів діяльності і визначається рівнем професійних знань і умінь, ступенем розвитку професійно значущих особистісних якостей, які необхідні для оптимальної реалізації управлінських функцій щодо досягнення цільових установок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити про великий багаж вимог до особистості менеджера, в тому числі, найчастіше названі вимоги не відображають достатньою мірою особливості сучасного етапу розвитку економіки.

Важлива роль у розробці теоретичних засад сучасного менеджера знань належить таким відомим вченим, як Л. Балабанова, В. Володько, Л. Мельник, Л.Скібіцька, Г. Чайка, Г. Щекин, Л. Янковська, які

зробили значний внесок щодо уточнення основних вимог та професійних якостей щодо менеджера знань.

Метою статті є розгляд і аналіз основних вимог до менеджера, а саме: обґрунтування необхідності наявності у менеджера певних професійних і особистих якостей в його професійній діяльності.

Виконуючи свої обов'язки, менеджер виступає у певній соціальній ролі, характер якої змінюється з розвитком суспільства.

У період, коли виконавці були в більшості своїй сірою безликою масою, мали низький рівень освіти й універсальні навички, весь час перебуваючи під страхом звільнення і в той же час у постійній готовності до бунту через нестерпні умови праці та життя, керівник мав бути безжалісним диктатором, який управляє персоналом за допомогою примусу.

З підвищенням культурного рівня працівників, усвідомленням ними себе як особистостей роль диктатора перестала відповідати реальним потребам практики управління. У цих умовах виникла нова роль – батька родини, який не тільки віддає розпорядження, карає чи винагороджує, а й створює сприятливий морально-психологічний клімат, вирішує міжособистісні конфлікти, підтримує своїх підлеглих.

Сучасні технологічні і соціальні процеси надзвичайно ускладнились, а знання і кваліфікація виконавців, їх незалежність настільки зросли, що диктаторські замашки і патерналізм практично виключені, неприпустимі, нині домінує ділове співробітництво і консультування. Менеджер стає організатором самостійної роботи підлеглих, об'єднаних у команди.

Досить цікавою є еволюція вимог до керівників. Так, Ф. Тейлор, один із фундаторів науки управління, найважливішими рисами вважав розум, освіту, спеціальні і технічні знання, фізичну спритність чи силу, такт, енергію, рішучість, чесність, розсудливість і здоровий глузд, міцне здоров'я.

А. Файоль так визначає вимоги до керівника: «Перша вимога, якій повинен задовольняти керівник великого підприємства, – бути хоршим адміністратором, тобто бути здатним передбачувати, організовувати, узгоджувати і контролювати. Друга умова полягає в тому, щоб він був компетентним у спеціальній технічній функції, властивій цьому підприємству».

Інші якості і знання, які бажано мати керівникам:

- 1) здоров'я і фізична сила;
- 2) інтелігентність і розумова сила;

3) моральні якості: розсудливість, наполеглива енергія, сміливість, почуття відповідальності, обов'язку і піклування про загальний інтерес;

4) високий рівень загальної культури;

5) загальне уявлення про всі найбільш суттєві функції фірми [3, 477–484].

У процесі виконання своїх функцій менеджери взаємодіють із широким колом осіб: колегами, підлеглими, керівниками, вищими адміністраторами, акціонерами, споживачами, постачальниками й іншими людьми в організації, прямо або опосередковано пов'язаними з діяльністю цієї організації. Ці люди істотно відрізняються за статусом та інтересами, і менеджерам необхідно мати специфічні риси, які сприяють підвищенню довіри і поваги з боку тих, з ким вони вступають у відносини. Це насамперед: високе почуття обов'язку та відданості справі; чесність у відносинах з людьми і довіра до партнерів; уміння чітко висловлювати свої думки й переконання; повага і турбота про людей незалежно від їхнього становища в ієрархії організації; здатність швидко поповнювати свої фізичні й духовні сили і критично оцінювати власну діяльність.

У Радянському Союзі при доборі управлінських кадрів керувалися чотирма основними вимогами: політична грамотність, моральна стійкість, компетентність, організаторські здібності [5, 50-54].

Для порівняння наведемо кваліфікаційні вимоги до особи менеджера у Великій Британії:

- розуміння природи управлінських процесів, знання основних видів організаційних структур управління, функціональних особливостей і стилів роботи, володіння засобами підвищення ефективності управління;
- здатність розібратися в сучасній інформаційній технології і засобах комунікації, необхідних для управлінського персоналу;
- ораторські здібності та уміння висловлювати думки;
- володіння мистецтвом управління людьми, добору і підготовки кадрів, регулювання стосунків серед підлеглих;
- здатність налагоджувати стосунки фірми з її клієнтами, керувати ресурсами, планувати і прогнозувати діяльність фірми;
- здатність до самооцінки власної діяльності, уміння робити правильні висновки і підвищувати кваліфікацію.

Інститут діагностики менеджменту (Гамбург, Німеччина) пропонує такий перелік вимог до менеджера:

1. Розумові здібності: здатність давати оцінки, творче, комплексне, системне, аналітичне мислення.

2. Ставлення до навколишніх людей: контактність, комунікабельність, сила переконання, наполегливість, співробітництво, здатність працювати у команді.

3. Особисті риси: інтереси, мотивація, прагнення до успіху, гнучкість, товаришність, надійність.

4. Ставлення до праці: сприймання навантаження, ініціатива під час прийняття рішень, здатність до планування, організованість.

У США (Інститут Геллапа) виділяють п'ять основних вимог: знання справи; здоровий глузд; впевненість у власних силах; високий загальний рівень розвитку; здатність доводити розпочате до кінця.

Певний інтерес у зв'язку з цим викликає концепція обмежень. Ідея полягає у тому, що всі менеджери мають можливість розвивати і підвищувати ефективність своєї роботи. Але їх компетентність у різних напрямках дещо різна, певною мірою обмежена. Виявивши такі обмеження, можна зосередити увагу на тих факторах, які заважають повній реалізації всіх особистих можливостей менеджера [4, 360].

У період становлення суспільства знань та економіки знань підвищується увага до галузі управління знаннями. А тому виникає проблема підготовки спеціалістів такого профілю, визначення вимог до його кваліфікації, кола його завдань і професійних якостей. Таким чином, основним ресурсом сьогодишнього етапу економіки виступають знання як специфічний ресурс та з'являється новий напрямок – управління знаннями.

Управління знаннями (англ. knowledge management), також використовується термін «менеджмент знань», – це систематичні процеси, завдяки яким знання, необхідні для успіху організації, створюються, зберігаються, розподіляються і застосовуються [2, 465].

Сьогодні знання – це найважливіший актив сучасної організації.

У літературі можна знайти найрізноманітніші визначення поняття управління знаннями. Відповідно до В. Р. Буковіца та Р. Л. Уільямса «менеджмент управління знаннями є процесом, за допомогою якого організація накопичує багатство, опираючись на свої інтелектуальні чи засновані на знаннях організаційні активи». Відповідно до Д. Ж. Скірме, управління знаннями – це «чітко окреслене і систематичне управління важливими для організації знаннями і пов'язаними з ними процесами управління, збирання, організації, дифузії, застосування і експлуатації з метою досягнення цілей організації». Р. Руглес стверджував, що «управління знаннями може бути визначене як підхід до збільшення або створення цінності

шляхом активнішої підтримки досвіду, пов'язаного з ноу-хау та знанням, що і як робити, які існують однаковою мірою як у межах організації, так і поза нею». Із наведених визначень випливає, що управління знаннями охоплює широке коло напрямків діяльності, пов'язаних водночас як і з мудрістю чи розумом окремих осіб, так і з різноманітною інформацією, яку ми використовуємо у нашій діяльності [8, 400].

Для яскравішої ілюстрації алгоритму управління знаннями наведемо декілька прикладів. Наприклад, за однією з версій [12] алгоритм управління знаннями має такий порядок.

Таблиця 1.

Алгоритм управління знаннями

Етап алгоритму	Сутність етапу (основна мета)
Знаходження	Виявити де знаходяться і які знання необхідні
Узагальнення	Систематизувати і класифікувати знання по науково-практичним напрямленням
Селекціонування	Відібрати необхідні для вирішення цієї проблеми знання
Використання	Знайти оптимальний спосіб застосування нових даних, відомостей для рішень тієї чи іншої проблеми
Зберігання	Забезпечити можливість використання отриманих знань для подальшої управлінської діяльності
Мультиплікація	На основі наявних баз даних підвищити їх якість, розширити кількість користувачів і отримати максимально можливий соціальний ефект

Інший варіант алгоритму управління знаннями знаходимо в [11]: 1) нагромадження знань; 2) оцінка знань; 3) поширення знань; 4) зберігання знань; 5) створення архіву знань; 6) організація спільної роботи співробітників зі створення нових знань; 7) генерація нових знань.

Литвин В.В пропонує такий алгоритм управління знаннями [10, 25], що включає наступні позиції: 1) Знаходження знань; 2) Структурування знань; 3) Якість знань; 4) Типи знань; 5) Технології

виявлення, зберігання та передачі знань; б) Засоби комунікації; 7) Оцінка ефективності знань.

При появі нового напрямку «управління знаннями» з'явилися центри знань – підрозділи, співробітники яких виконують функції, пов'язані з управлінням знаннями: структурування і кастомізацію джерел знань, розробку «карт знань», формування умов для виявлення експертів, створення нових знань і т.д. Іноді вони ж здійснюють інформаційну підтримку бізнесу (дослідження запитів внутрішніх клієнтів, пошуки оптимальних ресурсів інформації і знань, моніторинг використання наявних джерел, навчання співробітників користуванню ресурсами).

Суб'єктами управління знаннями є працівники – менеджери знань, діяльність яких спрямована на постановку цілей та розробку завдань, визначення критичних для підприємства знань та пов'язаних з їх рухом процесів, координацію переходу від одного етапу трансформації знання до іншого, спрямування та корегування цього процесу. Тобто це ті співробітники підприємства, які безпосередньо здійснюють діяльність щодо управління знаннями [9, 201].

Таким чином, можемо згрупувати вимоги, які висуваються до менеджера знань.

Група морально-психологічних якостей: високі життєві ідеали, чесність і правдивість, справедливість і об'єктивність, воля і мужність, розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, інтелігентність і толерантність тощо.

Група організаційних здібностей та ділових якостей: висока ерудиція і професійна компетентність, схильність до лідерства в колективі, підприємництва і здатність ефективно діяти в умовах економічного ризику, практичний розум і здоровий глузд, комунікабельність, заповзятливість, ініціативність і енергійність, вимогливість і дисциплінованість, висока працездатність, воля, цілеспрямованість тощо.

Група управлінських умінь, які менеджер знань розвиває у процесі професійної діяльності і постійного самовдосконалення. Так ефективний менеджер знань повинен вміти:

- працювати з знаннями підприємства. Оволодіння мистецтвом управління знаннями;
- використовувати сучасні знання, що необхідні для здійснення управлінського процесу;
- володіти технологіями виявлення, передавання та зберігання знань;

- використовувати нові знання для вирішення тієї чи іншої проблеми;
- ефективно управляти знаннями, планувати і прогнозувати знання, оволодіння засобами підвищення знань;
- забезпечувати можливість використання знань для управлінської діяльності;
- підвищувати якість, розширювати кількість знань на основі отриманих знань.

Передача знань відбувається тільки під час взаємодії між конкретними людьми, формування співтовариства як середовища людей, об'єднаних загальним професійним інтересом чи загальною метою, що дозволяє установити контакт між тими, хто шукає знання і джерелом знань в умовах довіри і з використанням сформованих особистих зв'язків один з одним є найважливішою метою.

Зважаючи на стратегічні аспекти можна виокремити у процесі управління знаннями такі підпроцеси:

- ідентифікація стратегічної потреби у певному типі знань;
- ідентифікація нестачі знань, тобто кількісної та якісної різниці між необхідним обсягом знань та обсягом, доступним на підприємстві;
- редукція нестачі знань через усунення застарілих та неактуальних знань, створення нових знань, вдосконалення знань наявних, пошук знань поза підприємством;
- поширення та застосування доступних знань.

Для ідентифікації нестачі знань необхідно проаналізувати інформацію, наявну на підприємстві, в цьому допомагають технології управління знаннями, а саме:

Технології управління знаннями [1, 5-9]:

- традиційні системи автоматизації й інформаційно-пошукові системи;
- електронну пошту, корпоративні мережі та Інтернет-сервіси;
- бази і сховища даних (data warehouse);
- системи електронного документообігу;
- спеціалізовані програми обробки даних (наприклад, статистичного аналізу);
- експертні системи і бази знань.

Сьогодні навчання для підприємств є не тільки засобом передачі нових навиків співробітникам, а й чинником збільшення інтелектуального потенціалу компанії. Тому не можна не погодитись з тим, що управління знаннями – це стратегічно значуща діяльність підприємства, мета якої – виявити та обернути на користь

підприємству всю наявну у нього інформацію, досвід і кваліфікацію працівників з тим, щоб покращити якість обслуговування клієнтів та прискорити реагування на зміни ринкових умов. Внаслідок реалізації такої стратегії підприємство набуває стратегічних та ключових компетенцій, які забезпечують йому неповторність у спільноті подібних економічних суб'єктів.

Вважаємо, що подальшими розвідками у визначеному темою напрямку є обґрунтування ефективного управління знаннями для сучасної організації як одного з ресурсів для підвищення власної конкурентоспроможності, способів оптимізувати організацію внутрішніх процесів. Оскільки цей ресурс потрібно вміти виміряти, оцінити та ефективно використовувати, потрібно впроваджувати посаду «менеджер знань» на підприємстві, оскільки саме ця людина підвищує якість, розширює кількість знань і намагається отримати максимально можливий ефект. Сформульовано стратегічні завдання, які полягають у такому:

- 1) стимулювання ініціативи працівників, що володіють знаннями та вміннями;
- 2) поширення знань у колективі;
- 3) створення організаційних умов, що стимулюють бажання вчитися, активізують самостійне мислення та діяльність, успішність та ініціативу у виявленні проблем та їх вирішенні;
- 4) трактування працівників як партнерів та ставлення до них як до інших інвесторів, оскільки тепер працівники виступають «інвесторами своїх талантів». Тому керівництво повинно розвивати ці таланти та використовувати у системному підході для реалізації цілей підприємства;
- 5) пошук та відбір працівників на певне робоче місце, навчання працівників та використання набутих ними знань для вирішення стратегічних завдань підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прохоров А. Технології управління знаннями і документообіг // Компьютерпрес. – 2002 – № 1. – С. 5-9
2. Мильнер Б. З. Управление знаниями. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 465с.
3. Яковська Л. А. Підготовка менеджера: основні риси і вимоги // Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2005. – № 526. – С. 477–484.
4. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера: навчальний посібник. – К. : ЦУЛ, 2010. – 360 с.

5. Мельников О. Н., Ларионов В. Г. Качества современного менеджера // Российское предпринимательство. – 2001. – № 6 (18). – с. 50-54.
6. Чайка Г. Організація праці менеджера : навчальний посібник / Галина Чайка. – К. : Знання, 2007. – 420 с.
7. Зеленцова, М. Г. Семантичний простір концепту «менеджмент знань» [Електронний ресурс] // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: «Мовознавство». – 2011. – Вип. 17, Т. 3. – Режим доступу: [http:// archive.nbu.gov.ua](http://archive.nbu.gov.ua).
8. Гапоненко А. Л. Управление знаниями. Как превратить знания в капитал [Текст] / А. Л. Гапоненко, Т. М. Орлова. – М., : Эксмо, 2008. – 400 с.
9. Буковиц У. О. Управление знаниями: руководство к действию [Текст] / У. О. Буковиц, Р. В. Уильяме. – М., : Инфра-М, 2002. – 201 с.
10. Литвин В. Менеджмент знань : навчальний посібник / В.Литвин. – К. – 25 с.
11. Герасименко О. О. Управління знаннями на підприємстві: концептуальні засади та механізми [Електронний документ] // Вчені записки. – Вип. 11. – С. 148-153. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5910/1/148%20-%20153.pdf>.
12. Алгоритм управления знаниями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/5-114254.html>. – Заголовок з екрана.

Бондар Я. Пути осмысления основных требований к менеджеру знаний.

Обосновывается необходимость усиления внимания к требованиям о современном менеджера. Приводятся основные теоретические и практические навыки, которыми должен обладать современный менеджер предприятия. Современные тенденции развития управления рождают и новые требования к менеджеру. В прошлом для руководителей было весьма характерным стремление к четкому выполнению, а теперь хорошим руководителем считается человек, который умеет выполнять распоряжения вышестоящих инструкций и нормативов и соответствует типам делового поведения.

Ключевые слова: менеджер, требования, менеджер знаний, профессиональная компетенция менеджера.

Bondar Y. Ways of understanding the basic requirements Knowledge Manager.

Argues the case for increased attention to the requirements of the modern manager. The basic theoretical and practical skills that should have the current manager of the company. Modern trends in birth control and new requirements for the manager. In the past, for the leaders was very characteristic desire for

accurate performance, and now a good leader is a person who is able to carry out orders and instructions of higher standards and responsible business behavior types.

Keywords: manager, claims, manager knowledge, professional competence manager.

Содомора П.

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕРМІНИ: ПОЗНАЧЕННЯ І СЕМАНТИКА В ПЕРЕКЛАДІ ТА ПОЯСНЕННІ

Досліджено проблеми відтворення та контекстуального тлумачення деяких синонімічних пар термінів. Переглянуто можливі способи відтворення та виділено найефективніші з погляду збереження семантики слова. Акцентовано увагу на неунікних несумісностях між первинним та вторинним текстом. Розглянуто та систематизовано ряд новітніх концепцій відтворення термінів.

Ключові слова: моно- полілексемний термін, власне термін, прихований термін, транслітерація, калькування.

Переклад давнього тексту (і насамперед це стосується філософських праць) пов'язаний з різними проблемами. Виникають вони подібно до ланцюгової реакції: кожен розв'язок тягне за собою нову трудність. Тож застосування окремих підходів до відтворення термінів може спровокувати семантичну перестановку із погляду мови-джерела чи навіть цільової мови. Тому часто виникає необхідність застосовувати різноманітні компенсаторні засоби, як-от додавання нового слова задля пояснення значення періоду тексту. Також зрозумілим є те, що певні пасажі таких текстів, як «Сума теології» потребують додаткового позатекстового пояснення. До того ж слід зауважити, що складність перекладу з давніх мов не можна прирівнювати до складності перекладу з мов сучасних: переклад з давніх мов є свого роду науковим дослідженням, що передбачає велику підготовчу роботу, а також коментарі та пояснення.

Головна проблема полягає у тому, що більшість термінів можна перекладати по-різному. Найуживанішим способом є транслітерація, тобто записування слова відповідно до правил цільової мови; наступним є калькування, тобто відтворення морфологічної структури слова; часом перекладачі застосовують метод аналогії, тобто використовують слово із подібним семантичним наповненням.

Переважно більшість використаних у дослідженні праць складають праці іноземних авторів, що присвячені філософії томізму та його трансформаціям у модерну та постмодерну філософії, зокрема французької школи неотомізму, особливо Е. Жильсона [1], Ж. Маритена [2], Дж. Ділі [3; 4] та інших філософів і дослідників історії філософії. У цих працях докладно викладено концепції Св. Томи та проведено їх аналіз. Роботи дали змогу випрацювати концепцію та стратегію дослідження, зокрема переглянути основні принципи подальшої рецепції та розвитку тих чи інших аристотелівських концепцій.

Сучасний етап розвитку української філософської думки також визначається зростанням інтересу до схоластики загалом та до творчості Св. Томи зокрема. Це насамперед пов'язано із відсутністю реальної можливості опрацювати спадщину Аквіната у радянський період. Саме тому в українській філософській літературі лише нещодавно з'явилися перші праці з історії схоластики [5; 6], у яких докладно описано передумови виникнення вчення Св. Томи та його наслідки, подано періодизацію схоластики. Докладно ці питання описує А. Пашук у праці «Нариси з історії філософії середніх віків» [6].

Оскільки питання історії схоластики достатньо опрацьовані, тому їх торкатимемося у дослідженні лише побіжно. Визначною вузькоспеціалізованою працею в цій галузі є книга А. Баумейстера «Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання» [7]. На сьогоднішній день праця А. Баумейстера є унікальною у цій сфері, оскільки докладно розглядає концепції Св. Томи, до того ж, праця обмежена концепцією буття, оскільки охопити усе вчення Св. Томи однією працею неможливо. Наше дослідження стосується проблем, що виникають під час напрацювання україномовної філософської терміносистеми та її рецепції у європейському культурному контексті.

За мету в цій статті ставимо віднайти шляхи передачі тих термінів, які мають амбівалентне значення в тексті оригіналу. Такі терміни створюють значний вплив на певні періоди тексту, що подекуди виливається у спотворення чи навіть підміну значення періодів тексту. Зрозуміло, що однією статтею ми не розв'яжемо усіх складних питань: спробуємо лише розв'язати широку наукову дискусію.

Властиво, перекладне слово прагне функціонувати як аналог перекладачового сприйняття контексту. Відповідно, перекладач повинен передбачати неунікні несумісності між первинним (латинським) та вторинним (англійським, українським і т.д.) значенням слова. Такі різниці, хоча й вони часами неунікні, слід

якомога більше вирівнювати, адже текст є структурою, що несе ідеї у широкому семіотичному значенні слова, тобто має за собою приховану інформацію.

Згодом після Бекона, сучасника Томи з Аквіну, схоластична латинська мова стає все насиченішою та, якщо так можна сказати, «твердішою». Головною причиною цього було те, що тогочасна латина, по суті, розвинула термінологію головних філософських течій, і нею послуговувалися представники усіх філософських шкіл. Термінологія була усталеною, починаючи із XIII століття, тобто від часів Томи з Аквіну. Як результат, ця термінологія робиться дуже важкою для сприйняття для усіх тих, що приходять зі сторони, тобто для пересічного читача, нашого сучасника. Гуманісти періоду Відродження висміювали цю «задерев'янілість» середньовічної латини, однак це було тільки риторичним знаком того, що усі вони не були зацікавлені у тих тонкощах термінології, яку випрацював період середньовіччя.

Правдивим є те, що схоластична латина є суто науковою мовою. Вона далека від латини класичного періоду, від літературної латини. І з цим пов'язані нарікання гуманістів. Однак те саме, через що вони висміювали середньовічну латину, стало для Чарльза Пірса базою, на якій він сформував систему термінології для філософії постмодерну. Власне цей мислитель остаточно випрацював дефініцію поняття «знак», і навіть найкращі філософи двадцятого століття не змогли проникнути у саму суть цього поняття, задовольнившись оглядом похідних та другорядних питань. Тож зрозуміло, що для того, аби отримати повноцінний огляд основних термінів, слід переглянути не один десяток наукових праць. Ця тема є предметом довгої дискусії, яку піднімаємо сьогодні.

Поряд із досвідом у царині перекладу та досліджень проблематики відтворення термінів попередньою працею, спробуємо розвинути нову стратегію дослідження цієї проблематики, водночас й адаптації нового матеріалу. Нещодавно завершивши працю над частиною «Суми теології» Томи з Аквіну (на цьому матеріалі проводитиметься дослідження), маємо намір продовжити переклад цього твору. Матеріалом для нового дослідження слугують також переклади деяких латинських та грецьких філософів: Августина, Діонісія, Атанасія, Орігена.

Усі терміни можна умовно класифікувати на групи: 1) формальна структура (моно/полілексемна); 2) синонімічні стосунки (повні / неповні синоніми); синтаксична структура (широка/вузька). Групування і структуризація термінів покликані випрацювати та

виокремити певні методи перекладу та позатекстового пояснення певних термінів. У «Сумі» є ряд термінів, які видаються простими і зрозумілими на перший погляд, однак їх простота зникає, або ж навіть переростає у складність при першій спробі перекладу. Такі терміни умовно названі напівтермінами.

Нажаль, й досі в Україні перекладено лише незначну частину творів Св. Томи [8]. Зовсім не такий стан речей спостерігаємо в інших країнах: в інших країнах існує навіть по кілька перекладів «Суми теології». Маємо різночасові переклади «Суми теології» польською, німецькою, англійською мовами. Наявність різних перекладів одного і того ж твору однією мовою є дуже цікавим явищем і вказує на різноманітність підходів до проблем перекладу.

Однією з багатьох проблем, що виникають у процесі перекладу, є проблема синонімів. Згідно із визначенням, синонімами є слова, що можуть навзаєм замінятися у тексті. Однак у процесі перекладу було виявлено, що Тома часто використовує різні синоніми поряд. Так, слова *scientia* і *doctrina* вжито як синоніми у 1-му питанні, незважаючи на те, що ці слова не з взаємозамінними. Складність можна подолати кількома шляхами, як-от передати слова транслітерацією, але у цьому випадку два слова в одному контексті матимуть одне значення; можна прийняти, що слова є синонімами і застосувати одне слово для їх передачі; можна додати слово в текст перекладу задля розрізнення цих двох знаків. Кожен з методів має свої переваги та недоліки. Властиво, два терміни – *doctrina* і *scientia* мали різні значення в класичний період: перше слово мало значно вужче значення. В англійському перекладі «Суми» Т. Гілбі ця проблема вирішена по-іншому. Перекладач вносить у переклад додаткову фразу: *of sacred doctrine*, однак це – двоякий хід. З одного боку, це допомагає вловити, що Св. Тома, використовуючи два слова, розуміє одну й ту ж річ (однак лише в цьому дискурсі), і це допомагає вирівняти різницю між цими словами. Однак, з іншого боку, надвикористання зайвих слів у перекладі може змінити структуру перекладеного тексту. До того ж, означення *sacra* у «Сумі» використовується лише з іменником *doctrina*, і ніколи із *scientia*. Це доводить, що терміни не є синонімами. До того ж, *scientia* і *doctrina* не були синонімами і в класичний період, і Св. Тома переважно використовує їх із несинонімічним значенням. Ці два терміни розрізняють і сучасні науковці [4, 261].

Цікаво також дослідити, як перекладачі поводяться із синонімами в інших випадках. У наступному прикладі наведено приклад використання перекладачем одного слова для передачі двох слів: “*beatitudo*” і “*felicitas*” передано як “*happiness*”, або ж як “*beatitudo*”.

Св. Тома говорить про *felicitas contemplativa*, однак Т. Гілбі подає цей вираз як “*contemplative beatitude*”, що є деякою підміною поняття, оскільки “*felicitas*”, за Томою, стосується земного щастя (Сума, I) [8]. Тож очевидно, що два терміни, *beatitudo* і *felicitas* не є синонімами, відповідно, перекладач повинен приділяти більшу увагу до відтворення цих понять, оскільки вони позначають різні поняття. Докладне значення цих концептів втрачається, коли відтворювати їх одним і тим самим словом.

Ось ще один приклад термінологічної несумісності з точки зору українсько-латинського контрастивного аналізу. У пасажах тексту «Суми» виникає необхідність визначити стосунки між термінами *tempus – aevum – aeternitas* та їх українськими (чи навіть англійськими) відповідниками. Перший і останній мають прямі англійські відповідники, і як це видно з тексту «Суми», перший позначає земний час, а останній – вічність Бога. Однак середнє слово, *aevum*, не має прямого відповідника. Тому Альфред Фреддосо, перекладач «Суми», використовує новотвір у перекладі, *aeviternity*, пояснюючи його значення латинським словом у дужках. Робить це перекладач через так звану «недостатність позначення» цього новотвору. Відповідно, перекладач у такий спосіб пояснює слово та показує, що воно не має англійського еквівалента. Подібні ситуації виникали і в часі праці над українським перекладом «Суми». Це дослідження покликане висвітлити саме такі місця тексту, покладаючись на великий досвід сучасних (і насамперед американських) перекладачів і дослідників. Це – необхідна умова створення адекватного перекладу «Суми» українською мовою.

Почнімо з того, що у 510 р. Боецій переклав «Категорії» Аристотеля та зробив докладні коментарі. У цій праці філософ встановив латинську термінологію належним чином, і саме з цієї праці розпочалася довготривала і складна дискусія щодо багатьох термінів. Одним з таких термінів був термін *relatio*, стосунок. Властиво, саме від Боеція отримали існування поняття стосунку відповідно до того, як він виявляється у дискурсі (*relatio secundum dici*), та поняття стосунку відповідно до того, як він виявляється у бутті (*relatio secundum esse*). Тобто, були введені у філософію поняття трансцендентного та онтологічного стосунку. Трансцендентним стосунком у латинській філософії згодом почали називати всілякі стосунки, що стосуються більше ніж однієї категорії.

На відміну до трансцендентного стосунку, існує стосунок, що прикладається лише до однієї категорії – категорії стосунку, і його Боецій називає предикаментним, тобто категорійним стосунком.

Властиво, поняття «предикаментний» стосується як категорій буття, так і предиката у реченні: тут філософи латинського періоду вбачали лінгвістичні підстави в античній схемі категорій значно більше, ніж сам Аристотель.

Стагірит зараховував стосунок до припадковостей і включив стосунок до списку категорій, створивши для нього визначення: стосунок як окрема категорія містить ті ознаки буття, які є необхідними для існування цього буття стосовно іншого. І хоча розмір можна оцінювати без огляду на те, що міряємо, все ж стосунок у значенні категорійному не існує без існування речі, яку міряємо. Тож за середньовічним визначенням, стосунок є тим, чие буття полягає у відношенні чи стосунку до чогось іншого.

На основі теорії про стосунки виникла дискусія про різницю між фізичним буттям, чи буттям, що існує незалежно від мислення, тобто *ens reale*, та логічним буттям, що залежить від мислення, тобто *ens rationis*. Справа в тому, що уявна особа з певними уявними характеристиками не є тим самим, що й фізично існуюча особа, тобто така, що має власне існування: однак стосунок, незалежно від того, чи він стосується фізичної особи, чи уявної, має існування щодо свого предметного підґрунтя, і тому є стосунком в обох випадках [3, 230]. Однак зрозуміло, що усі концепції, такі, як-от Августинова концепція про знак, є лише стосунком, що залежить від мислення. Однак середньовічні філософи не випрацювали монолексемного синоніма для *secundum esse*, на противагу до поняття «трансцендентний», що використовувався як встановлений синонім до *secundum dici*. Лише згодом як синонім до *secundum esse* почали використовувати термін «онтологічний».

Дискусія про стосунки була однією з останніх перед так званім «темним» періодом, що розпочався, по суті, з часу страти Боеція (524 р.) і тривав аж до одинадцятого століття, до праць Ансельма, Абеяра і Петра Ломбардського. Це був період, коли вже розпалися традиції античної філософії, а монастирі, в яких мали виникнути нові, лише зароджувалися. Наступний період філософії вносить ще більше питань щодо відтворення синонімічних термінів. Відповіді можна знайти, лише опрацювуючи великий матеріал наукових праць та оригіналів творів.

Встановлено, що для проведення аналізу системи схоластичних термінів дуже вдячним матеріалом є твори Св. Томи з Аквіну, у яких представлено широкий спектр філософських термінів доби схоластики. У переважній більшості випадків терміносистема Св. Томи є чіткою і структурованою, що вимагає відповідного ставлення при перекладі. З

одного боку, це уможливорює систематизацію термінів, а з другого – вимагає дотримання певних правил при перекладі. Однак, незважаючи на чітку, з першого погляду, систему, Св. Тома подекуди вдається до заміни термінів їх частковими синонімами, що потрібно тлумачити як перехрещення семантичних полів термінів: очевидно, автор сприймав ці лексеми як синоніми. Тут зустрічаємо певні несумісності, які доводиться тим чи іншим чином пояснювати при дослідженні тексту.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Gilson E.* Elements of Christian Philosophy. – Westport : Greenwood Press, 1978. – 358 p.
2. *Maritain, J.* An Introduction to Philosophy. – London : Continuum, 2005. – 178 p.
3. *Deely J.* Basics of Semiotics. – Toronto, 1990. – 149 p.
4. *Deely J.* Four Ages of Understanding. – Toronto, 2001. – 1020 p.
5. *Кондзьолка В. В.* Історія середньовічної філософії. – Львів : Світ, 2000. – 326 с.
6. *Пащук А. І.* Нариси з історії філософії середніх віків. – Львів, 2007. – 646 с.
7. *Баумейстер А. О.* Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. – К. : Дух і літера, 2012. – 408 с.
8. Святий Тома з Аквіну. Сума Теології. / Переклад П. Содомори. – Львів : Сполом, 2010. – 520 с.
9. *Summa Theologiae / S. Thomae Aquinatis Doctoris Angeli. Opera Omnia.* [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.corpusthomaticum.org>. – Заголовок з екрану.

Содомора П. Философские термины: обозначение и семантика в переводе и толковании.

Исследовано проблемы отображения и контекстуального истолкования некоторых синонимических пар терминов. Рассмотрено возможные способы отображения и выделено наиболее эффективные с точки зрения сохранения семантики слова. Акцентировано внимание на непреодолимых несовпадениях между первичным и вторичным текстом. Рассмотрено и систематизировано ряд новых концепций воспроизведения терминов.

Ключевые слова: моно- полилексемный термин, собственно термин, скрытый термин, транслитерация, калькирование.

Sodomora P. Philosophical Terms: Signification and Semantics in Translation and Explanation.

Certain problems of reproduction and textual explanation of some synonymical pairs of terms are researched. All possible methods of their

reproduction are reviewed and most effective from the scope of reproduction of their semantics are emphasized. The main attention is paid to unavoidable differences in between primary and secondary texts. The new concepts of reproduction of terms are reviewed and systematized.

Keywords: mono- polylexeme term, exact term, hidden term, transliteration, calc.

Лещенко А.

ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО ХРИСТІЯНСЬКОГО СЕНСУ У САКРАЛІЗАЦІЇ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

У статті проаналізовано значення та роль символічного сенсу в процесі сакралізації творів мистецтва, які використовуються християнством. Доведено, що саме сенс, який закладений у символах, що відображаються у творах християнського сакрального мистецтва, транлюється у свідомість та підсвідомість людини, обумовлюючи сумісний коеволюційний процес системи «християнство-людина-суспільство».

Ключові слова: символ, символічний сенс, сакралізація, християнське сакральне мистецтво.

Сучасне суспільство, як і тисячі років тому, постійно звертається до сакрального мистецтва, створюючи та шукаючи у ньому різні символічні сенси. Такі сенси виражають певну мету чи призначення того чи іншого символу, який відображений у певному творі сакрального мистецтва, і не втрачають свого значення для віруючої людини протягом майже усього періоду функціонування християнства. Маючи колосальний вплив на внутрішній світ вірянина, сакральне мистецтво сприяє більш глибокому його «вживанню» у контекст самого християнського віровчення.

Актуальність зазначеної проблематики полягає у тому, що інтерес до символу, який є поліфонічним у своїй суті, не втрачається, як у наукових колах, так і серед широкого загалу, особливо актуальним є питання щодо його значення та місця у християнському сакральному мистецтві.

Тому, завданням дослідження є висвітлення значення саме суті символічного сенсу, який закладається у творах християнського сакрального мистецтва і транлюється через них у свідомість та підсвідомість людини.

Вивчення символу починається ще з досліджень Платона, Аристотеля, Августина, Е. Канта та інших. З ХХ ст. дослідженням символу займалися А. Білий, О. Лосев, А. Фліер, В. Горський, В. Біблер, Е. Фромм, С. Кримський та інші; епістемілогічний підхід до проблеми символу розробляли Е. Кассіерер, С. Лангер, Е. Хайдеггер, М. Гадамер, Е. Гуссерль, К. Леві-Стросс, К.-Г. Юнг інші; з точки зору психології вивчався Дж. Серльом, Р. Солсом, Л. Вигодським та іншими; місце символу в культурі відшукували П.Флоренський, М. Бердяєв, М. Бахтін, Ю. Лотман, Б. Успенський, К. Свасьян та інші; соціальні аспекти аналізували Ю. Левада, М. Новіков, Дж. Фрейм, Х. Дитмар.

Важливим аспектом у вивченні значеної проблематики є висвітлення значення саме мистецького фактору у християнському релігійному культі. Так, М.С. Мельничук зазначає, що цей елемент, виступаючи носієм сакрального сенсу, забезпечує процесу богослужіння образність та динаміку, а також вплив на людину сугестивного походження, який зумовлюється «внутрішньо-особистісними особливостями існування людини в умовах «життєвого пограниччя», її переживаннями й емоціями у процесі естетичного освоєння світу» [4, 9]. Така образність та динаміка процесу богослужіння зумовлюється символікою культових творів мистецтва завдяки актуалізації їх енергетичного потенціалу на основі процесу інтеріоризації, що має ознаки екстраполярності, психологічного «вживання» людини в їх релігійний сенс трансцендентного значення. Відповідно, саме ці механізми і сприяють процесам пристосування людини до ідей християнської релігії. Крім того, твори мистецтва це матеріальні об'єкти, процес сприйняття сутності яких вимагає від людини активізації її рецепторної системи, в першу чергу зорових та слухових аналізаторів, при домінуванні саме зорових. Загальновідомим є науковий факт, що кількість інформації, яку людина сприймає завдяки зоровим аналізаторам, приблизно в тридцять разів перебільшує кількість інформації, що сприймається завдяки слуховим аналізаторам [7, 93].

Відповідно, щодо символічної сутності творів культового походження, О. Лосев доводить, що ікона не є звичним художнім твором, вона є для християнської релігії класичним предметом культу, тобто предметом сакрального значення, який за своїм сенсом відповідає основним життєво значущим прагненням людини. Також він пояснює, що мистецькі іконописні твори релігійного змісту, які активно почали з'являтися в епоху Відродження, та на яких зображувались обличчя звичайних людей, перестають бути іконами

культової спрямованості, перетворюючись просто на художні картини світського типу [3]. На нашу думку, ці висновки є не безпідставними, оскільки релігійна тематика такого роду художніх картин не містить у собі символічного сенсу, а тому спрямована лише на суто естетичне задоволення глядача та психологічне утримання його в межах земного існування, тобто за П. Флоренським, «дольного».

Вчені відрізняють функціональну спрямованість художніх образів культового мистецтва від спрямованості образів класичного мистецтва, зокрема в цьому напрямку відомі роботи ряду дослідників, а саме Д. Белова, В. Бичкова, Ш. Шукурова, В. Шелютто, Т. Буркхардта та інших.

Для творів сакрального мистецтва беззаперечною є обов'язковість втілення та відображення базових релігійних ідей християнства з тим, щоб забезпечити та донести до людства їх сакральну значущість. Так, наприклад, образ Божої матері, відображений у творах культового християнського мистецтва, репрезентує людству еталон абсолютної Краси земного та неземного походження. Найкращі риси божественного та людського начала віддзеркалюються у світлому образі Христа, зокрема в предметах сакрального мистецтва знаходить себе тема його страждань, високого рівня моральності, щирості та людяності. Між тим, треба зазначити, що існують певні відмінності у трактуванні цих образів у православ'ї та католицизмі. Наприклад, католицька церква підкреслює значення у образі Діви Марії її материнської сутності, акцентуючи увагу та факт її вознесіння. У православ'ї же набуває значущість тема, що пов'язана з її «ходіннями по муках», а в іконописному варіанті вона зображується в образі Оранти та Одигітрії, але, разом з тим, це не зменшує сакрального значення цього образу.

Сенс творів християнського сакрального мистецтва складають також і образи святих з їх високоморальними рисами відданості ідеям християнської релігії, святості, Боголюдства та людинолюбства. Зображення на іконі святого дає вірянину можливість звертатися до нього за допомогою у вирішенні проблем земного буття. Втілення певного образу святого у скульптурному вигляді, що є характерним для католицької церкви, надає особливий ефект безпосередньої присутності святого поряд з людиною [1].

Непересічне символічне значення релігійного художнього образу розкриває в своїх роботах Кіпріан Шахбазян, який доводить, що, втілений у творі сакрального мистецтва образ Спасителя, не створює умов для відображення ні суті Його Божества, ні суті Його людяності, а лише суті Його Іпостасі, «монолітно та нероздільно охоплює у собі

ці дві ознаки» [8]. Відносно суті та призначення ікони як предмету сакрального християнського мистецтва, він акцентує увагу на зв'язок ікони з релігійним першообразом, який зображується, оскільки саме цей фактор, тобто зображення конкретного обличчя святого та його імені, і виступає діючою силою, що зумовлює процес спілкування віруючого з цим святим образом [8].

Таким чином, важливими є висновки автора щодо суті та значення Іпостасі, яка одночасно призначена поєднувати у собі два різних начала – невидиме, як Божественне, та видиме, як суто людське. Саме тому, на думку К. Шахбазяна, ікона Христа Спасителя поєднує у собі два його образи – людський та Божественний, а разом з цим, поєднує енергії тварної та нетварної природи. Таке взаємопроникнення «двох образів» Христа в іконописі має величезне значення для кожного віруючого, оскільки, згідно слів Христа, «Той, що бачив Мене, бачив Отця». К. Шахбазян уточнює, що «не сказано Бога, але Отця, бо Син є образ Отця і, завдяки цьому, – вираження Трійці; таким чином, єдина Іпостась має єдиний Образ – Ікону під двома видами: як її бачить Бог і як її бачить людина» [8]. Тому, з точки зору дослідження, безумовно важливими психологічними механізмами формування в уяві людини образу Божої Іпостасі виступають її індивідуальна художня рецепція, однополярність, монологічність та безальтернативність символіки релігійного образу, а також емпатія і емоційне зараження, що зумовлюють фактор психологічного уподобання людиною цього образу.

Аналогічне і більш детальне тлумачення значення символіки іконописного образу Христа надає К. Шенборн [9]. Автор звертає увагу на необхідність точного та істинного сприйняття образу Отця, тобто Сина, який завдяки спасінню грішних вирішив, навіть, прийняти на себе страшне приниження та ще більш страшну смерть: «Бо, якщо зведемо очі нашого духу до Його (Сина) рис, то в Ньому побачимо образ Отця: Бог-Отець за природою благий; такий же й Син. Як Він може не бути благим, якщо, прийшов у світ грішних врятувати, заради нас прийняв на Себе велике приниження і віддав за нас життя? Всемогутній Отець, і такий же Син ... Батько є саме життя, такий же Син, животворящий відданих смерті, який зруйнував владу смерті і воскресив мертвих. По праву сказав він Пилипові: «Той, що бачив Мене, бачив Отця (Ин. 14, 9). Бо, каже Він, в Мені і через Мене ти можеш бачити Отця. Далі автор підкреслює, що Христос проявляється в образі Отця «у своєму «Учоловіченні», у своїй спокутувальній справі, у своїй жертвовності. .... Розіп'ятий на хресті – це «образ невидимого Бога (Кол. 1, 15)» [9], підкреслюючи, що Христос

демонстрував слухняність до самого його розп'яття, та взагалі став людиною із слухняності до Отця та любові до людей. Специфіка впливу символіки сакральних образів християнського сакрального мистецтва виражається у тому, що за допомогою механізмів емпатії та емоційного зараження дозволяють людині «проникнути у символічну реальність і переживати абсолютне як своє інше. У момент просвітлення і осяяння Відносне «Я» наділяється характеристиками абсолютного «Над-Я» і зливається з Ним. Тотожність людського «Я» і Абсолюту є антиномічна ситуація, коли два стають одним (третім), зберігаючи у ньому самостійне буття у формах різноманітних інтерпретацій символу» [2, 12].

Таким чином, можемо зробити висновки, що саме такі дії Христа за своєю суттю є аналогічними механізму зсуву мети на мотив, а тому виступають для віруючої людини безпосереднім прикладом щодо пристосування своєї особистої земної поведінки до високоморальних норм християнства. Також є доцільним акцентувати увагу на ідеї слухняності, яка екстраполюється віруючій людині через механізм інтеріоризації художніх образів творів сакрального мистецтва. Тому, приходимо до висновку, що саме ідея слухняності, яка наскрізь пронизує християнську мораль, відповідає коеволюційним принципам та стимулює людину, в її реальному земному житті, орієнтуватися на дії Христа з тим, щоб колись і самій наблизитись до вічного життя, щастя та любові. Фактично, весь сенс християнського релігійного вчення «провокує» віруючого до сприйняття його основних канонічно визначених ідей, що в символічно-концентрованої формі віддзеркалюються у творах сакрального мистецтва. При цьому, механізм інтеріоризації дозволяє людині здійснити процес розкодування та копіювання суті християнських ідей з тим, щоб пристосувати власне життя до канонічних вимог християнства шляхом зміни своєї життєво важливої мети на мотив.

Разом з тим, поряд із головними релігійними християнськими образами, серед художніх сакральних образів, виступають і такі, що презентують темні сили, тобто сили зла, смерті, диявола, безладдя та Хаосу. З точки зору християнської моралі та сучасної наукової естетики, вони, відповідно, є явищами потворного, оскільки відповідають усім їх основним характеристикам, зокрема дисгармонії, диспропорції, асиметрії, дисбалансу, тощо, та викликають лише страх та негативне почуття огиди. Сутність цих явищ характеризує деструкція їх форм, тобто вони вважаються «без-форменими», а також і «без-образними», а тому потворними. Контрастність явищ потворного, символіка їх образів, яка також цілеспрямовано

втілюється у твори християнського сакрального мистецтва, стимулює людину на більш глибоке проникнення у суть ідеї християнської релігії, як релігії Боголюдства, яка може забезпечити людині щастя через страждання. Такий контраст символіки дозволяє релігійним художнім образам набувати певної динаміки, руху, об'єму та, відповідно, просторовості. Це дозволяє вірянину більше цінувати свої позитивні почуття релігійного піднесення.

У науковій літературі проблема «образного» та «без-образного» розглядається в органічній єдності цих понять, оскільки це дозволяє транслювати факт їх існування у світі людського буття та через забезпечення принципу єдності та боротьби протилежностей, сприяти збереженню системності та єдності світів [5].

Введення у символіку творів християнського сакрального мистецтва ідеї щодо протистояння та єдності «образних» та «без-образних» явищ дозволяє віруючому досягти не лише більш глибокого психологічного злиття з суттю ідеї Боголюдства, але і на добровільних началах самовизначатись з необхідністю особистого подальшого морального самовдосконалення, самостійної зміни своїх негативних рис характеру на кращі, зокрема, у відповідності з вимогами християнського канону, шукати та знаходити у собі риси Вищого порядку та пристосовувати своє життя, згідно норм християнської моралі, у вектор Добра, Любові, Віри тощо. Такий ефект реалізовується через значення та активізацію художньої рецепції вірян, розкодування змісту сакральних художніх творів у процесі сприйняття їх сенсу, його психологічного уподобання, досягненні ефекту «кристалізації» на основі психологічного консонантного резонансу як психофізичного механізму більш вищого порядку. Адже, саме цей ефект «кристалізації» стимулює людину на добровільне прийняття нею ідеї християнства через природний психологічний механізм заміщення мети життєдіяльності на мотив. На основі дії коеволюційних принципів, а саме принципу парадоксального контрасту, людина, підкоряючись вимогам релігійного канону, добровільно, на основі слухняності, стриманості, гуманності, любові до ближнього тощо, вирішує змінити свою особисту поведінку у земному житті. А це, відповідно, сприяє упорядкованості особистого суспільного життя та попереджує виникнення, у майбутньому, фаз бифуркаційного характеру.

Таку, закономірність аналізує В. Полікарпов в своїй роботі «Час і культура». Він виходить з того, що все, що існує поза сакральним світом, є світ «Хаосу», для якого є характерним наявність безладу та непередбаченість подій. Автор пояснює, що у глобальному масштабі

земний світ презентований у вигляді «Космосу», який для людства є найбільш упорядкованим. Тому, згідно міфопоетичному світогляду, участь людини та людства у діях ритуального характеру дозволяє їй вводити своє життя в певну системність та ритм, а тому і гарантувати собі спокій та добробут [6].

Але, важливим є те, що з посиланням на інших авторів, В. Полікарпов відмічає специфіку народження художніх образів, які з'являються за натхненням митця при ігноруванні явища «час». У зв'язку з цією обставиною, як він вважає, художні образи мистецтва починають існувати у достатньо специфічному просторі – просторі, що функціонує лише в уяві людини чи, навіть, і всього людства, будучи прямо пов'язаними з перцептивним апаратом людини. І саме ці фактори, за обґрунтуванням вченого, дають людству можливість моделювати своє суспільне та індивідуальне життя. При цьому, художній образ, будучи за своєю сутністю символічним, у процесі сприйняття людиною його символічного сенсу, дозволяє їй емоційно переживати ситуацію, якої на цей конкретний момент у світі ще не існує.

Таким чином, можна зробити висновки про закономірне існування підґрунтя для прояву ефектів коеволюційного значення, реалізуються у таких коеволюційних принципах: принцип актуалізації релігійного образу, принцип подвійної перспективи, принцип парадоксального контрасту та принцип емоційної релігійної розрядки. Так, принцип актуалізації релігійного образу зумовлює сакральну сутність християнського мистецтва шляхом дотримання, з боку митців, канонічних вимог щодо обов'язковості відображення у художньому творі лише релігійних образів. Принцип подвійної перспективи пов'язаний з закономірностями сприйняття людиною об'єктів, які знаходяться у просторі на не значній відстані, але мають значний психологічний вплив. Важливим принципом коеволюційної значущості є принцип парадоксального контрасту, який пов'язується з необхідністю символічного втілення у творах християнського сакрального мистецтва радикально протилежних між собою та важливих для кожної людини ідей, зокрема життя та смерті, добра та зла, щастя та страждань тощо. Його значимість зумовлює об'єктивна закономірність, яка виявляється у прагненні людини до задоволення базових цінностей: життя, блага, милосердя тощо. Принцип емоційної релігійної розрядки дозволяє попереджувати входження емоційного стану людини у точки біфуркації, які можуть призводити до некерованості подальшої поведінки. Крім того, він створює умови для пошуку та використання відповідного шляху щодо цілеспрямованого

психологічного розвантаження віруючого через емоційне переживання релігійного катарсису, як емоційно насиченого стану психологічного розвантаження з подальшим чуттєвим «просвітленням».

Разом з тим, беззаперечним є значення художньої перцепції і художньої рефлексії як автора у процесі створення сакрального твору мистецтва, так і людини, що сприймає його сенс, та сприяє зміцненню зв'язків у функціонуючій системі «автор сакрального культового твору мистецтва – твір сакрального мистецтва – людина – твір сакрального мистецтва» правдивість, за характером переживань, релігійних почуттів віруючої людини, яка сприймає ідеї християнства через твір культового мистецтва, приймає їх та формує, на основі уяви, можливий для неї взірець щасливого майбутнього; реальність створення образу теургічного поля та його елементів, яке, за нашими висновками, має трансвіртуальне походження; значення уяви у процесі кодування та розкодування людиною сенсу сакрального твору мистецтва, що втілюється в його зміст через художній образ та реалізацію інтеріоризації, тощо. Такий складний механізм інтеріоризації забезпечується завдяки переживанню людиною сакрального сенсу, закладеного в художній образ твору християнського сакрального мистецтва «вже не як просто зовнішнє сприйняття знаків священних книг і священнодійства, а як «бачення» структури знаків у чистому вигляді, у формі уявних картин небесних сил і чудотворення [2, 12].

Отже, зроблені перші кроки щодо визначення ролі та значення символічного християнського сенсу у сакралізації творів мистецтва. У перспективі є необхідність у більш детальному вивченні механізмів, які сприяють активізації означеного процесу, а також аналізу функціональності символічного християнського сенсу та його вияву у різних жанрах творів християнського сакрального мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бельтинг Х.* Образ и культ. История образа до эпохи искусства [пер. с англ.]. – М.: Прогресс-традиция, 2002. – 752 с.]
2. *Захарян Т. Б.* Сакральный символ в языке религии: автореферат на соискание ученой степени кандидата философских наук: 09.00.13. – Екатеринбург, 2006. – 25 с
3. *Лосев А. Ф.* Проблема символа и реалистическое искусство [Электронный ресурс]. – 2-е изд., испр. – М.: Искусство, 1995. – 320 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Los_PrSimv/index.php.

4. Мельничук М. С. Особливості трансформації ролі мистецтва в християнському культі: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук: 09.00.11 – Житомир, 2011. – 198 с.
5. Образ и Без-образное: феноменология виртуальных свойств [Электронный ресурс]: электрон. данные. – Минск : Белорусская цифровая библиотека LIBRARY.BY, 14 февраля 2005. – Режим доступа: http://library.by/portalus/modules/philosophy/readme.php?subaction=showfull&id=1108378970&archive=0216&start_from=&ucat=& (свободный доступ).
6. Поликарпов В. Время и культура. – Харьков : Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа». – 1987. – 68 с.
7. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. – М., Политиздат, 1972. – 303 с.
8. Шахбазян К. Ипостась и образ. Христологические основания догмата иконопочитания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/shakhbazyan2.htm>. – Заголовок с экрана.
9. Шенборн К. Икона Христа [Электронный ресурс]. – Милан, Москва: Христианская Россия, 1999. – Режим доступа: <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/shonborn>. – Заголовок с экрана.

Лещенко А. Значение символического христианского смысла в сакрализации произведений искусства.

В статье анализируются значения и роль символического смысла в процессе сакрализации произведений искусства, которые используются христианством. Доказывается, что именно смысл, который заложен в символах, отображаемых в произведениях христианского сакрального искусства, транслируется в сознание и подсознание человека, обуславливая совместный коэволюционный процесс системы «христианство человек-общество».

Ключевые слова: символ, символический смысл, сакрализация, христианское сакральное искусство.

Leshchenko A. Value of symbolic Christian Meaning in Sacralization of Art Works.

The article analyzes the value and role of symbolic meaning in sacralization of art works used by Christianity. It is proved that it is the meaning expressed by symbols featured in works of the sacred art and transmitted into the consciousness and sub-consciousness of a person that provides joint co-evolutionary process of the system «Christianity – a person-society».

Keywords: symbol, symbolic meaning, Christian sacred art.

РЕЦЕПЦИЯ КАТЕХИЗАТОРСКИХ ТРАДИЦИЙ III-IV ВЕКА В СОХРАНЕНИИ ЭККЛЕЗИОЛОГИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ОБЩИНЫ

В статье проводится анализ катехизаторских традиций бытовавших в христианстве III – IV вв. во взаимосвязи с экклезиологическими признаками поместных общин. Рассматривая неотъемлемые атрибуты Вселенской Церкви, отражающиеся в поместных конгрегациях, делается вывод об обязательности наличия такой характеристики как святость церкви в жизни и поведении ее членов. Показано значение экзистенциального изменения неопита после покаяния и важность катехизической традиции на основании свидетельств Климента Римского, Этерии Аквитанской и Оригена в формировании общин патристического периода. Ставятся острые вопросы о необходимости переосмысления и утверждения практики формирования общины (парикши) на основе испытания и подготовки членов сообщества как в евангельском христианстве, так и в любой иной христианской конфессии.

Ключевые слова: катехизаторство, экклезиология, патристика, святость церкви, община веры, Климент Римский, Этерия Аквитанская, Ориген, евангельское христианство.

Современные позднепротестанские общины на постсоветском пространстве все чаще ищут объяснения и осмысления своей экклезиологической сущности. Свидетельством этого могут стать многочисленные встречи, семинары и конференции, посвященные экклезиологии. Например, 6-7 декабря 2007 г., в Киеве прошел симпозиум «Взаимоотношения церкви и союза» по материалам которого издан сборник «Автономия поместной церкви», в 2013 г. в Одесской богословской семинарии прошла конференция посвященная экклезиологии с последующим изданием материалов в спецвыпуске журнала «Богословские размышления» и др.

Во многом эти объяснения и осмысления связаны с тенденциями выхода этих общин из закрытого, полумаргинального состояния, в котором они находились многие годы царствующего атеизма и столкновения с одной стороны с обществом, а с другой стороны с богословием исторических церквей. Такое соприкосновение неизбежно приводит к попытке узнать себя в другом и определить граничащие признаки собственной самоидентификации. В это же время за последние несколько десятилетий в евангельском сообществе выросли молодые, интересные богословы и общий уровень пасторов и служителей церквей достиг определенной зрелости, позволяющей

поставить многие вопросы, касающиеся сущности и природы церкви с евангельской перспективы. Об этом свидетельствуют попытки создать евангельское богословское общество; также важно заметить, что в учебных заведениях, входящих в состав Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации, процент национальных преподавателей уже составляет более 50; обращают на себя внимания публикации национальных авторов – с 1991г. выходит журнал евроазиатского богословия «Богословские размышления»; в нескольких издательствах выходят серии книг национальных евангельских авторов.

Также надо учитывать нарастающую институализацию евангельского сообщества (О растущей институализации евангельских общин см. статью М. Мокленко «Вітчизняний п'ятидесятницький рух на перехресті: місіональний чи єпископальний?» [16, 99-108].), которая, как реакция, вызывает с одной стороны всплеск свободных харизматических общин, а с другой стороны, в качестве богословского ответа пробуждает потребность более глубокого осмысления экклезиологических вопросов.

Расширение экклезиологического горизонта в евангельском сообществе началось с конца восьмидесятых годов прошлого столетия. До этого времени учение о Церкви существовало в основном в устном виде и сформировалось как под влиянием плимутских братьев (плимутское богословское влияние шло через Санкт-Петербургское крыло евангельского пробуждения и наиболее явственно проявлялось в работах И. Каргеля и И. Проханова), так и под влиянием традиционного европейского баптизма через кавказские общины. Однако ни то, ни другое богословие не имело глубоко разработанного учения о Церкви.

Анализ последних исследований и публикаций. В учебнике «Догматика» [6], который использовался с начала 70-х годов во ВСЕХБ, учение о Церкви освещалось в основном через библейские образы – Тело Христа, Его Невеста, Народ Божий и др. Такое представление было глубоко библейским, но не всегда давало ответы на многие практические вопросы домостроительства и управления общинами. С падение «железного занавеса» и наплыва богословской литературы с Запада, положение серьезно не изменилось. В книгах по систематическому богословию [24] раздел по экклезиологии также обычно не слишком развит и также чаще всего построен на анализе библейских метафор. Так, в одном из наиболее популярных изданий систематического богословия М. Эриксон, который используется на магистерском уровне обучения, раздел «Учение о церкви» занимает всего около 50 страниц из 1088.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Специальной литературы в этой области вышло достаточно много, но она носит скорее практический, чем теоретический характер. Поэтому не случайно в евангельских кругах возрос интерес к патристической литературе и наследию раннего христианства, которое, по общепринятому в позднепротестантской традиции мнению, имеет больший авторитет, чем богословские наработки позднего периода. Вероятно, это связано с распространенным в евангельских кругах мнением, что в раннем христианстве все было правильно, а позднее люди внесли в него искажения и добавления, а богословская работа сегодня заключается в очищении всего наносного в христианстве.

Однако, патристическое возрождение в евангельском сообществе имеет совершенно иные особенности и другую направленность, чем современный интерес к патристике в православных кругах. Если у Г. Флоровского и В. Лосского неопатристический синтез рассматривается как выход из богословского застоя и сопровождается оригинальным девизом «Вперед к отцам», то евангельский интерес к патристике можно сформулировать девизом «Вперед с отцами».

Г. Флоровский писал в своей статье «Утрата библейского мышления»: «Когда я читаю древних классиков христианского богословия, отцов Церкви, я нахожу, что они более актуальны для моего времени с его бедствиями и проблемами, чем продукция современных богословов. Отцы боролись с жизненными проблемами, с теми проявлениями вечных вопросов, которые описаны и изложены в Священном Писании. Я бы рискнул сказать, что св. Афанасий и бл. Августин гораздо более современны, чем многие из наших теперешних богословов. Причина здесь простая: они говорили о реальных вещах, а не о картах, были озабочены не столько тем, во что человек может поверить, сколько тем, что Бог сделал для человека. Нам, «в такое время, как наше,» следует расширить свою перспективу, признать древних учителей и попытаться создать для нашего времени жизненный синтез христианского опыта» [23].

То есть, если Г. Флоровский видел у ранних богословах наследие, которые способны одухотворить церковную жизнь, то в евангельских кругах опыт, практика и богосмыслие патристического периода видится скорее зеркалом, в котором можно оценить библейское богословие и апостольскую практику с переосмыслением современной церковного домостроительства для развития и формирования будущего церкви. Патристика в таком случае используется скорее как трамплин для прыжка в будущее и осмысления настоящего.

Именно с этой точки зрения следует рассматривать *цель настоящей статьи*, в которой хотелось бы проанализировать катехизаторские традиции патристического периода и указать – как они необходимым образом связаны с эkkлeзиологическими признаками общины, т.е. с признаками, которые делают группу людей эkkлeсией или паpикией (поместной церковью). Уточним, что В. Болотов в своих «Лекциях по истории древней церкви», ссылаясь на письмо Феодорита Кирского папе Льву Великому (СХІІІ. То Leo, Bishop of Rome), уравнивает понятие эkkлeсии и паpикии (прихода), говоря «Παροκία = εκκλήσια в смысле «прихода»» [4]. А потому указанный анализ видется крайне необходимым для осмысления путей развития современных церквей.

Христианская община, которая является манифестацией Вселенского Тела-Церкви Иисуса Христа, по замыслу Учителя отличается от иудейских общин (синагог) или от этнических общин (арабских, русских, украинских) или от виртуальных общин по интересам (сообщества в Фэйсбуке) некоторыми важными системообразующими признаками. Чтобы выделить их, очевидно, следует начать с понимания Вселенской Церкви и с ее взаимосвязи с местными общинами веры.

Говоря языком аристотелевской метафизики, субстанция или сущность Церкви – это мистическое Тело Христа, которое существует независимо от состояния или качеств поместных общин: святы они или не святы, распространены по всей Вселенной (универсальны) или нет, используют музыку и пение или только читают Писание и т.д. Но проявляется эта субстанция только через видимые поместные сообщества веры, обладающие акцидентальными признаками. Это могут быть такие признаки как место собраний, форма проведения богослужений, религиозная регистрация и другие видимые атрибуты. Некоторые из этих акциденций могут быть существенными, неотъемлемыми, а некоторые случайными. Какие же атрибуты делают сообщество, кайнонию или паpикию церковью?

Исторически сложилось представление, что таким признаком является наличие епископа. В. Болотов отмечает: «С точки зрения древних церковных отношений и для «прихода» необходим особый «епископ», ибо «церковь без епископа не бывает»» [4]. Однако, в настоящее время, судя по всему, акцент в определении церковности смещается с епископа на общину. По мнению М. Вольфа: «Необходимым условием церковности являются люди, собравшиеся во имя Христа», – но понимая важность выявления не только необходимого, но и достаточного признака, он продолжает: «...но в

контексте определения церкви как общины, собранной во имя Христа, на первый план выходят два критерия церковности. Первый – это «вера собравшихся», второй критерий – «готовность собравшихся позволить Иисусу Христу управлять их жизнью» [7, 179-187]. У других авторов также можно найти подтверждение перемещения акцентов с епископа на общину. Так митр. Иоанн (Зизиулас) пишет: «Основной экклезиологический принцип, применяемый к понятию местной Церкви в православной традиции, есть принцип отождествления Церкви с евхаристической общиной» [15, 253], а Г. Кюнг в своей замечательной книге «Церковь» пишет: «Разумеется, истинная церковь – это церковь верующих, существующая для верующих. Иначе, чем верой истинную церковь распознать невозможно» [14, 358]. Но и он ищет видимые проявления веры, т.е. признаки церкви, и с неизбежностью приходит к древним формулировкам акциденции невидимой церкви. Эти формулировки, в конечном счете, были просуммированы и законодательно провозглашены на первых Вселенских соборах в виде Никео-Цареградского исповедания веры, где в девятом пункте было сказано: «Верую в Единую, Святую, Соборную и Апостольскую Церковь» (Εἰς μίαν, Ἀγίαν, Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν).

Данная обобщенная формулировка, основа которой была заложена на Первом Вселенском соборе 325 г., а развитие сделано на Втором Вселенском соборе в 381 г., была ответом на вопрос – по каким признакам найти истинную церковь? Современный вид этот символ веры принял к концу V в., а окончательное утверждение произошло на VI Вселенском соборе в 680 г.. Таким образом, к концу VII в. окончательно сформировался и был повсеместно признан канон церковности. То, что эта формулировка принимается как в православной, католической, так и в протестантской традиции, говорит о ее универсальности и очевидности, ибо разные группы христиан распознают в ней свою веру, хотя и вкладывают в нее разный смысл и прочтение¹. Причем, как верно замечает Г. Кюнг в отличие от многих других католических, православных и протестантских авторов, эти признаки надо использовать, прежде всего, не в апологетических

---

¹ Интерпретацию церкви, с точки зрения девятого члена Символа веры, дали следующие авторы: в православной традиции – В. Лосский «Толкование на символ веры», в католической традиции Г. Кюнг «Церковь» [14], в протестантской традиции Ч. Ван Энген [26], И. Кобяковский «Признаки церкви по Никео-Цареградскому символу веры» [13].

целях, а в поиске зримых знаков, по которым можно отделить истинную церковь от религиозного сообщества. Так многие авторы пытаются использовать эти классические признаки истинной церкви для доказательства истинности своей конфессии. Например, В. Сарычев в своих лекциях по догматическому богословию указывает, что эти признаки относятся только к православной церкви. Аналогично поступают многие протестантские авторы.

«Что пользы церкви, если ее единство, святость, соборность и апостольское преемство прочно обосновываются на институциональном уровне, и становятся зримы, однако сами эти институты лишены жизни? Итак, решающее значение имеет не формальное наличие определенных качеств, а их использование и претворение в жизнь» [16, 365].

Это глубоко верное замечание заставляет задуматься о практической реализации этих обязательных атрибутов церкви и с точки зрения изучаемой темы посмотреть на практический опыт их реализации в первые века христианства и его рефлексию в современном контексте.

В настоящей статье мы не можем говорить о всех четырех измерениях экклезиологического пространства церкви, а остановимся только на способе реализации такого признака, как святость через институт катехизации. Что значит на практике «святая церковь»?

В классическом богословии святость церкви доказывали либо по святости отдельных выдающихся подвижников той или иной религиозной группы, либо по святости Христа, но уж никак не по святости рядовых членов общины. Это привело к представлению о существовании некоего класса удалившихся от мира святых, которые связали себя многочисленными ограничениями и определенными установлениями, и только они могут претендовать на звание святых. Для рядовых прихожан святость в практическом и этическом смысле часто вообще не признавалась как отличительная характеристика церковности. Католическое и православное богословие усиленно подчеркивает недостижимость святости простыми людьми, из которых состоит церковь. Так, О. Давыденков в официальном православном Катехизисе пишет: «Церковь – это собрание не святых, но освящаемых и поэтому признает своими членами не только праведников, но и грешников. Эта мысль настойчиво подчеркивается в притчах Спасителя о пшенице и плевелах (Мф. 13, 24-30), о неводе (Мф. 13, 47-50) и др.» [11]. На это же указывает протоиерей Сергей Булгаков: «Противопоставлять же самих себя в качестве святых всему греховному христианскому миру, как это делают сектанты, значит

плодить фарисейство» [5]. Таким образом, взгляд на святость церкви через призму личной святости каждого члена в настоящее время почти не практикуется.

Такому подходу немало способствовало пуританское представление о святости, которое почти всегда связывалось с показной благопристойностью, общественно признанной нравственностью и внешней религиозностью. Во многих протестантских кругах такая форма поведения считалась обязательной для каждого члена сообщества независимо от того, исходило ли оно естественно, изнутри христианина, или было только атрибутом общественного признания.

Справедливая боязнь фарисейства и лицемерия привела к тому, что не только в исторических церквях и в классическом протестантизме, но и в евангельских кругах все настойчивее звучит мысль об открытости церкви и затушевываются отличия между церковью и миром. Так, известный евангельский богослов М. Вольф в своей популярной книге, призванной сформулировать евангельскую экклезиологию, с некоторой обреченностью пишет: «И все же церковь самопровозглашенных святых неизбежно вырождается в собрание самодовольных лицемеров» и далее продолжает: «Не стоит проводить слишком резкую границу между теми, кто принадлежит к церкви, и теми, кто находится за ее пределами» [7, 182]. Фактически Вольф переходит на точку зрения исторических церквей, заявляя: «Хотя *sancta ecclesia* должна жить без пятна и порока (Еф. 5:27), церковность зависит не от святости ее членов, а исключительно от присутствия Христа, освящающего их, иными словами от присутствия Христа, который обещал быть везде, где люди собираются во имя его, верят в него как в *Спасителя* и признают его своим Господом, чтобы жить в силе Духа» [7, 183]. Таким образом, святость, как достаточный признак церкви, переносится на святость самого Христа и позиционную святость верующих, а не на реальные плоды святости в жизни членов церкви.

Как реализовывался в первые века христианства признак святости церкви, которая в практическом аспекте должна проявляться в инаковости и отделенности от окружающего мира? Раннехристианские общины, которые по сути были, по выражению Р. Хейса, контркультурными общинами, решали проблему радикальной инаковости через практику катехизации и процедуру избирательного приема в общину веры. Как это было и когда началось?

Не все исследователи одинаково оценивают время начала и причины появления катехизации в ранней церкви. Я. Зозуляк в своей

книге «Катехетическая миссия Церкви» [12] указывает, что вся учебно-просветительская деятельность иерусалимского христианства первой половины первого века была катехизаторской или как он называет «катехической», а не благовестнической. Он пишет: «Апостол Павел советует: «Наставляемый словом, делись всяким добром с наставляющим» (Гал. 6:6). Поскольку он считал своей первостепенной обязанностью учить истинам Евангелия, он говорит: «Христос послал меня не крестить, а благовествовать» (1 Кор. 1:17), т.е. возвещать христианское учение катехуменам, готовящихся к принятию Святого Крещения (См. 1 Кор. 14:19; Деян. 18:25 и т. д.)» [12, 42].

Т.е. Зозуляк истолковывает указанные выше тексты как свидетельство катехизации или научения, которое было обращено к уже пришедшим в церковь, а не как проповедь к необращенным грешникам. Такого же мнения придерживается О. Ярошевская, считая, что проповеди или личные беседы, описанные в Новом Завете, носят катехизаторское значение. Она пишет, что «заклучение об отсутствии всякой подготовки к крещению, сделанное на основании свидетельств книг Нового завета, было бы не вполне корректным, поскольку «Деяния апостолов» нельзя рассматривать в полном смысле слова как исторический источник» [25, 99].

С такой интерпретацией трудно согласиться. Контекст этих текстов ясно указывает, что апостольская керигма была обращена к неверующим иудеям или язычникам, возвещая спасение в силе Духа Святого для преобразования их жизни, ставя их перед выбором пути, т.е. она носила сотериологический смысл, а не катехетический. Библейское повествование показывает иерусалимское христианство первой половины первого века как активное миссионерское движение, использующее любую возможность для провозглашения вести о спасающем Мессии. В качестве примера можно привести поведение Петра и Иоанна при встрече с хромым, сидящим у Красных ворот храма (Деян. 3.11-26). Учитывая отсутствие ясного документального подтверждения катехизаторской деятельности в строгом смысле этого слова, можно уверенно сказать, что до выхода христианства в среду греко-римского мира целенаправленная подготовка к крещению не велась, хотя изучению Священных Писаний и их истолкованию придавалось очень большое значение. «Пребывание в учении» для членов общины в Иерусалиме было одной из важнейших практик. Деесписатель пишет, что все члены общины: «...постоянно пребывали в учении Апостолов, в общении и преломлении хлеба и в молитвах» (Деян. 2:42). Такое понимание соответствует мнению Н. Афанасьева,

который писал: «В апостольское время крещение следовало непосредственно за исповеданием веры во Христа без предварительной подготовки» [3]. Также Д. Гзгзян настаивает на необходимости четкого разграничения миссии и катехизации [9, 11-28].

Афанасьев говорит: «Когда прошло исключительное в истории Церкви время апостольской проповеди, от желающих вступить в Церковь стало требоваться предварительное обучение. Это обучение имело в виду не только научить желающих вступить в Церковь основным истинам веры, но и убедиться в искренности их веры и в действительности их покаяния» [3]. Замечание Афанасьева о том, что целью обучения была не только передача информации, но и практика испытания неопитов, является очень важным для понимания инструментального подхода к святости общины.

Членом христианской общины считался человек, который не просто регулярно посещал христианские собрания или делал какие-либо пожертвования, а только тот, кто принимал водное крещение и очевидно жил нормами Евангелия. С богословской стороны крещение, как пропуск в общину, означало омытие грехов (Деян. 22:16) и соединение с Христом через смерть с Ним и воскресение (Рим. 6:3-4). Пока христианство развивалось как мессианская группа в иудаизме, значительного временного промежутка между покаянием и крещением практически не было, но с его выходом из узкой иудейской резервации ситуация изменилась. Если в иудаизме существовала серьезная и всеохватывающая практика изучения Священных Писаний и приходящих в мессианские общины I в. не нужно было просвещать основными истинами монотеизма, то в греко-римской среде неопита следовало глубоко и всесторонне подготовить. Эта подготовка состояла из научения и проверки осознанного решения принять христианства как образ жизни.

Очевидно, самое раннее ясное упоминание о такой практике относится ко II в. и принадлежит Иустину Философу. В своей Первой Апологии, которую большинство исследователей датируют примерно 153 г., он пишет: «Кто убедится и поверит, что это учение и слова наши истинны, и обещается, что может жить сообразно с ним, тех учат, чтобы они с молитвою и постом просили у Бога отпущения прежних грехов, и мы молимся и постимся с ними. Потом мы приводим их туда, где есть вода, и они возрождаются таким же образом, как сами мы возродились, то есть омываются тогда водою во имя Бога Отца и владыки всего, и Спасителя нашего Иисуса Христа, и Духа Святого» [21, 37].

Комментируя этот отрывок, П. Гаврилюк пишет: «Обратим внимание на то, что приобщение к христианской истине предполагало сознательное решение жить по заповедям. Непосредственно перед принятием крещения следовал короткий период интенсивного поста и молитвы, который верные (т.е. крещеные христиане) совершали вместе с катехуменами. Крещение было коллективным событием, делом всей церкви, а не частным семейным обрядом» [8, 25]. Намек на покаянную практику перед крещением можно увидеть в книге «Пастырь» Ермы [18], а у Тертуллиана в трактате «О прескрипции еретиков» уже есть ясное указание на катехизацию с использованием слова *catechumenus*. Он пишет об образе жизни еретиков, критикуя их: «Прежде всего, неясно, кто здесь оглашенный (*catechumenus*), кто верный...» [22, 41]. Т.е. можно с полной уверенностью сказать, что катехизация, иногда довольно длительная, до 3-х лет, стала обычной практикой христианских общин с конца I – начала II в.

Почему общины этого периода придавали такое большое значение научению и испытанию новообращенных? Можно ли объяснить это только необходимостью преподавать язычникам основы христианского мировоззрения, или скрупулезностью в выполнении заповеди Учителя: «Итак, идите, научите все народы, крестя их во имя Отца и Сына и Святого Духа, уча их соблюдать все, что Я повелел вам...» (Мф. 19:20)? Вряд ли для обучения необходим был такой длительный период с заключительным экзаменом. Очевидно, ответ следует искать в экклесиологической плоскости. Понимание церкви, как общины святых, отделенных от мира заставляло епископов и все церковное руководство искать инструментарий, позволяющий реализовать этот признак церковности. Институт катехизации в широком смысле этого слова как раз и был тем инструментом, который позволял на практике провести тщательный отбор желающих присоединиться к общине веры и подготовить их к нормам и правилам жизни в общине. Как указывает А. Пешков: «...институт оглашения выступает как защитное пространство между миром, пронизанным ложью язычества, и общиной. Это экклесиологическое чувство не приемлет в Церкви ничего, что в мире и требует отложения «ветхого человека» (Еф 4. 22)» [19].

Этот тезис наглядно виден при анализе катехизаторской практики Римской церкви, детально описанной в так называемом «Апостольском предании», принадлежащем, как соглашаются многие специалисты, Ипполиту Римскому, который очевидно был один из римских пресвитеров или епископов III в., жизнь которого закончилась мученически. Православная энциклопедия отмечает: «Оригинальный

текст А. п. неизвестен. Поиски произведения, к-рое называлось бы «А. п.», начались со времени обнаружения в 1551 г. в Риме при ц. св. Лаврентия на Тибуртинской дороге статуи некоего епископа, на основании к-рой были выгравированы пасхальные таблицы и названия сочинений, принадлежащих сщмч. Ипполиту Римскому († 235?)» [1]. И далее: «Критическую реконструкцию А. п. сделал Б. Ботт, единственный рус. перевод – свящ. П. Бубуруз (БТ. Сб. 5. С. 283-296)» [1].

Текст Апостольского предания четко структурирован и показывает высокую требовательность общины к новым членам. В частности, Ипполит наставляет: «Те, которые впервые приводятся к слушанию Слова, пусть приводятся сначала в присутствии учителей, прежде чем войдет весь народ, и пусть спросят их о причине, вследствие которой они обращаются к вере. И те, которые их привели, пусть засвидетельствуют, что приведенные готовы к слушанию Слова. Пусть спросят об их образе жизни: «Женат ли, раб ли?». И, если он раб какого-нибудь христианина и господин его разрешает ему, пусть слушает Слово. Если же господин не засвидетельствует, что он достоин, он отвергается» [20, 286-287]. Описания Ипполита показывают, что процесс приема в общину состоял в латиноговорящих церквях из двух этапов: длительной предварительной подготовки (прекатехуменат) и непосредственной подготовки, которая начиналась с допуска к крещению. Только после этого кандидаты, которые до этих пор именовались «слушающими» (audientes), становились избранными (electi).

Ипполит рекомендует проводить очень тщательный контроль образа жизни неопитов, т.е. их семейного и общественного положения и рода профессиональных занятий. Он указывает на целый ряд профессий, занятие которыми несовместимы с христианскими нормами жизни и поведения. «Следует интересоваться делами и занятиями тех, которые приводятся, чтобы наставлять, в чем они должны пребывать. Если кто является владельцем публичного дома или содержит блудницу, то пусть прекратит это, иначе он отвергается. Если кто-нибудь является скульптором или художником, то пусть наставят его, чтобы не делал идолов: пусть прекратит это или будет отвержен. Если кто является актером в театре или дает представления в театре, либо пусть прекратит это, либо будет отвержен. Кто учит детей, то хорошо, если прекратит это, если же он не имеет ремесла, то пусть будет дозволено ему» [20, 287]. Перечень профессий достаточно длинный и автор Апостольского предания не закрывает его, а завершает как бы многоточием: «Если мы что-либо упустили, то дела

сами научат вас. Ибо все мы имеем Дух Божий» [20, 287]. Читая эти требования, можно сделать вывод, что подход к приходящим в общину был строго индивидуальным, запрещались профессии, которые можно сгруппировать в соответствии с решениями апостольского собора в Иерусалиме, описанного в книге Деяний Апостолов (15 гл.). Это запрет на идоложертвенное (идолослужение), кровь (убийство) и блуд.

Тщательность в отборе кандидатов также видна в длительности катехизаторской подготовки. Текст Апостольского предания советуется: «Оглашенные пусть слушают Слово в продолжение трех лет. Если же кто усерден и совершает добрые дела, то пусть принимается во внимание не время, а само поведение, которое только и должно обсуждаться». И тут же продолжает: «Когда будут определены намеревающиеся принять крещение, пусть исследуется их жизнь: жили ли они честно, пока были оглашенными, почитали ли вдов, посещали ли они больных, совершали ли добрые дела? И когда те, которые привели их, засвидетельствуют о каждом: «Он поступал именно так», то пусть слушают Евангелие» [20, 287]. Процесс катехизации заканчивался своеобразным экзаменом-испытанием, который сдавали далеко не все. Н. Афанасьев указывает: «Это испытание жизни производилось на основании свидетельств тех, кто их приводил в Церковь. В Риме оно происходило за три недели до Пасхи, а в других местах за шесть или семь недель» [3]. Похоже, что в латиноговорящих церквях (Рим, Карфаген) по сравнению с Востоком (Иерусалим, Александрия) к приему в общину подходили строже даже на уровне простого присутствия на собрании вновь пришедших.

Грекоговорящий Восток подходил к приему в общины несколько более свободно, хотя принципы обучения и испытания на протяжении первых четырех веков христианства оставались те же. Наиболее полное свидетельство, известное современной науке, о подготовке к водному крещению на Востоке мы получаем из так называемых «Писем паломницы IV века». Это документ, судя по тексту, описывает путешествие по Палестине высокопоставленной женщины-христианки. Рукопись была обнаружена в 1884 г. и состоит из 22 листов, в которых отсутствует начало и конец и имеются пропуски в середине. В этом документе путешественница (предполагаемое имя Этерия Аквитанская; гипотезы об авторстве и описания этого документа приведены в [10]) рассказывает о подготовке к крещению в Иерусалимской церкви и описывает практику приема в эту общину.

Описание, которое она приводит, свидетельствует, прежде всего, о тщательности отбора в группу катехуменов (оглашенных). Она пишет своим сестрам, вероятнее всего в Аквитанию: «И о том должна была я

написать, как поучаются те, которые приемлют крещение на Пасху. Заявляющий свое имя делает это до дня четырехдесятницы, и имена всех записывает пресвитер: это бывает за восемь недель, в течение которых, как я сказала, продолжается четырехдесятница. Когда пресвитер запишет имена всех, на другой день четырехдесятницы, то есть с которого начинаются восемь недель, поставляется для епископа кафедра посреди большой церкви, то есть в Мартириуме: по ту и по другую сторону садятся на кафедры пресвитеры и становятся все клирики; затем приводятся по одному ищущие крещения: если это мужи, то приходят со своими отцами, если жены, то со своими матерями. И затем епископ по одиночке расспрашивает соседей вошедшего, говоря: доброй ли он жизни, почитает ли родителей, не пьяница ли и хвастун, и расспрашивает о всех пороках, которые более тяжки в человеке. И когда он убедится, что тот безупречен во всем, о чем спрашивал епископ в присутствии свидетелей, то он собственноручно записывает его имя. Если же тот в чем-нибудь обвиняется, то епископ велит ему выйти, говоря: пусть он исправится, и когда исправится, пусть приступает к купели. Так он говорит, расспрашивая о мужах, и о женах. Если же кто чужестранец, то он не так легко приступает к крещению, если только не представит свидетельства лиц его знающих» [2, 180].

Текст показывает как серьезно подходили к допуску в школу катехизации в древней церкви, ожидая от пришедших прежде всего покаяния в евангельском смысле слова, как поворота от прежней жизни к новой и оставления хотя бы грубых и видимых форм греха. Обращает на себя внимание, что записывание имен неопитов в катехумены производилось собственноручно епископом после личного собеседования в присутствии всего церковного руководства (пресвитеров и других служителей), хотя предварительная запись имен всех желающих производилась пресвитером накануне собеседования. Также важно отметить, что отбор в оглашенные из всех посетителей производился не на основе их устного свидетельства о принятии христианского мировоззрения или на основе их желания быть христианами, а исключительно на основе факта измененной жизни. Как пишет Этерия, если епископ, на основании свидетельских показаний не удостоверился в искренности покаяния, он не записывал пришедшего в катехумены, а отправлял его для исправления.

Только после достоверного свидетельства о покаянии неопита начинался процесс катехизации, который проводил епископ лично и который длился семь недель по 3 часа каждый день (в общей сложности не менее 20 часов) и выглядел следующим образом: «И так,

начиная от Бытия, в течение этих сорока дней он (епископ) проходит все Писание, сперва излагая телесно, и потом разрешая его духовно. Точно так же в эти дни они поучаются и о воскресении и обо всем, относящемся к вере, и это зовется оглашением. И когда исполнится пять недель от начала поучения, тогда они получают символ¹: смысл этого символа в его отдельных словах епископ объясняет им подобным же образом, как и смысл всех писаний, сначала телесно, затем духовно: так он объясняет и символ. И бывает так, что в этих же местах все верные следят за Писанием, когда оно читается в церкви, так как все поучаются в эти сорок дней, начиная от первого и до третьего часа, потому что оглашение продолжается три часа» [2, 180]. Т.е. катехумены изучали Священное Писание, доктрины и символ веры, после чего сдавали экзамен, или, как тогда говорили, «отдавали символ». Это означало, что в конце обучения они должны были либо наизусть, либо своими словами рассказать перед епископом символ веры, который изучали. «И тогда приходит епископ утром в большую церковь, в Мартириум; позади алтаря в абсиде поставляется для епископа кафедра, и там подходят по одиночке – муж со своим отцом, жена – со своею матерью, и отвечают символ епископу» [2, 181]. На этом обучение не заканчивалось, но после крещения епископом проводились так называемые тайноведческие беседы. П. Гаврилюк пишет: «Объяснение смысла обряда отречения от сатаны, таинств крещения и евхаристии, а также молитвы «Отче наш» к IV в. в некоторых церквах, включая иерусалимскую, стало предметом особого тайноводственного катехизиса для неофитов на Светлой седмице» [8, 31].

Столь тщательный отбор неофитов, серьезность и глубина их обучения свидетельствует о желании раннего христианства формировать и сохранять общину святых, которые отличаются от окружающего мира поведением, словами и делами. Причины такого подхода носят, несомненно, экклезиологический характер. Они исходят из понимания парикии или поместной церкви как группы людей, экзистенциально переживших христианство и демонстрирующих плоды новой жизни как на уровне понимания и исповедания веры (ортодоксии) так и на уровне практической жизни (ортопраксии). Такое понимание церкви, имеющей видимый атрибут

---

¹ Обучаются символу веры. Возможно Никейскому, возможно Никео-Цареградскому, если Этерия посетила Иерусалим после 381 г., возможно местному, иерусалимскому символу веры.

святости, было повсеместным в I – IV вв. Александрийская традиция, как ее описал Ориген, вполне подтверждает эту точку зрения.

В ответ на обвинения Цельса, Ориген противопоставляет практику приема в языческие философские школы и в христианские, подчеркивая избирательность христианских общин: «Философы, публично ведущие свои беседы, даже и не разбирают своих слушателей; по ним – стой и слушай всякий, кто только хочет. Христиане же, наоборот, прежде всего стараются, насколько возможно, проникнуть в самую душу желающих вступить в ряды их учеников: они сначала наедине подвергают их предварительному испытанию и только после того, как слушатели – еще до своего вступления в общину (εἰς τὸ κοινόν [публично]) – обнаружат свою искреннюю готовность к жизни честной (καλῶς βιούν), их, наконец, принимают сюда (τὸ τῆνικάδε εἰσάγουσιν), подвергая при этом еще особому испытанию: совершенно особую группу составляют начинающие и только что допущенные (τὸν ἄρτι ἀρχομένων καὶ εἰσαγομένων), не успевшие еще принять символа очищения (τὸ σύμβολον τοῦ ἀποκεκαθάρθαι), на второй же (высшей) ступени поставляются те, которые по мере своих сил уже доказали свое твердое намерение желать только того, что сообразно с требованиями христианской жизни» [17].

Это свидетельство ясно показывает, как христианские общины III в. дорожили своей инаковостью и отличительностью от рядовых граждан своего времени. В настоящее время такая избирательность встречается редко, но это не значит, что ее следует забыть или вычлени из церковной и богословской практики. Перспективы развития христианства в настоящее время часто связывают с миссионерским движением, подчеркивая поворот от миссии церкви (missio ecclesiae) к миссии Бога (missio Dei). Это значит, что акценты в миссионерской практике следует перенести с простого количественного расширения общин различных христианских конфессий на глубоко личностное преобразование каждого новообращенного. Преобразовывать души, жизнь и поведение людей – это миссия самого Бога. Миссия церкви – передать божественную весть и засвидетельствовать работу, которую производит Дух Святой в неопите. К этому свидетельству следует подойти очень серьезно, учитывая большое количество осознанных и неосознанных подделок в сфере духовной жизни. Представляется, что одним из методов, позволяющих в мире постмодернистской относительности утвердить библейское представление об общине веры, является институт катехизации. Т.е. практика проверки и отбора желающих вступить в

общину и их тщательной подготовки к сознательному акту водного крещения. Только в таком случае можно будет говорить о формировании общин, обладающих таким непрременным атрибутом церковности как святость каждого члена.

Рассматривая катехизаторскую практику раннего патристического периода, можно уверенно сказать, что образование общины веры (парикии, поместной церкви) из группы людей интересующихся христианством и спасением души с необходимостью требует сознательного и глубоко личностного, индивидуального принятия христианского мировоззрения. Причем это принятие не может ограничиваться чисто информационным осознанием христианских доктрин и практик, но должно стать глубоко личным переживанием каждого неопита, подтверждающимся переменой его поведения, привычек и всего образа жизни. Поэтому пренебрежение глубокой и всесторонней катехизацией на уровне вхождения в поместную общину любой христианской конфессии чревато не просто снижением духовного уровня членов церкви, но, в конечном счете, имеет глубокие экклезиологические последствия. Таким образом, именно отсутствие признака личной святости членов уничтожает экклесию и грозит превратить ее в религиозное общество, верующее в определенные догматы и собирающееся вокруг увлекательных христианских идей.

Рецепция катехизаторской практики III – IV вв. для современных церковных общин показала продуктивность использования патристического наследия в анализе и оценке практической жизни религиозного сообщества. Поэтому анализ экклезиологических признаков, делающих любую конфессиональную общину церковью, а не религиозным обществом следует продолжить в направлении, заданном очевидным и общепринятым экклезиологическим пространством, сформулированным Никео-Цареградским символом веры. Святость, как неотъемлемый признак церковности инструментально может выявляться и сохраняться через институт катехизации, но что касается трех остальных осей церковности (единство, соборность и апостоличность), то их практическая реализация требует дополнительного изучения.

Также серьезное внимание следует уделить дополнительному изучению контекстуализации института катехизации в разных конфессиональных сообществах, опыту и возможностям проводить тщательный отбор и обучения неопитов в условиях общества постмодернистской ориентации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостольское предание [Электронный ресурс]. Православная энциклопедия [ред. Патриарх Московский и всея Руси Кирилл]. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/75758.html> (дата обращения : 01.11.2016).
2. *Аквитанская Этерия*. Из писем паломницы IV века. // Богомыслие [Альманах]. – Вып. № 13. – Одесса, 2013. – 240 с.
3. *Афанасьев Н.* Вступление в Церковь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://azbyka.ru/vstuplenie_v_cerkov (дата обращения : 01.11.2016).
4. *Болотов В.* Лекции по истории Древней Церкви : Посмертн. изд. [Электронный ресурс]. / Под ред. [и с предисл.] проф. А. Бриллиантова. Т. IV. – СПб. : Тип. Меркушева, 1907. – Режим доступа: <http://khazarzar.skeptik.net/books/bolotov/> (дата обращения : 01.11.2016).
5. *Булгаков С.* Православие. Очерки учения православной церкви [Электронный ресурс]. – К. : Лыбидь, 1991. – Режим доступа: URL : http://www.kph.npu.edu.ua!/ebook/clasik/data/misc/bulgakov_prav.html (дата обращения : 01.11.2016).
6. *Бычков А. М., Мицкевич А. Е.* Догматика. – М. : ФСЕХБ ; Drukhaus Gummersbach (Germany), 1993. – 240 с.
7. *Вольф М.* По подобию Нашему. Церковь как образ Троицы [пер. с англ. О. Розенберг]. – Черкассы : Коллоквиум, 2012. – 424 с.
8. *Гаврилюк П. Л.* История катехизации в древней церкви [Под ред. свящ. Георгия Кочеткова]. – М. : Свято-Филаретовская московская высшая православно-христианская школа, 2001. – 320 с.
9. *Гзззян Д. М.* Особенности святоотеческой катехизации [цель, значение, критерии оценки качества] и ее продолжение в современной церковной жизни. // Традиции святоотеческой катехизации : Пути возрождения : Материалы международной богословско-практической конференции [17-19 мая 2010 г., Москва]. – М. : Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2011. – 336 с.
10. *Грищенко И.* Гипотезы об авторстве и описания этого документа : Святые места глазами Этерии Аквитанской. // Богомыслие [Альманах]. – Вып. № 13. – Одесса, 2013. – 240 с.
11. *Давыденков О. В.* Катихизис : Введение в догматическое богословие. Курс лекций [Электронный ресурс]. – М. : Изд-во ПСТГУ, 2000. – Режим доступа : http://azbyka.ru/dictionary/10/davydenkov_katihizis_15-all.shtml (дата обращения : 01.11.2016).
12. *Зозуляк Я.* Катехетическая миссия Церкви. – К. : Пролог, 2008. – 156 с.
13. *Кобяковский И.* Признаки церкви по Никео-Цареградскому символу веры. // Богомыслие [Альманах]. – Вып. № 9. – Одесса, 2000. – 288 с.

14. *Кюнг Г.* Церковь [Пер. с нем.]. – М. : Издательство ББИ, 2012. – 677 с.
15. *Митр. Иоанн Зизиулас.* Бытие как общение : Очерки о личности и Церкви [Предисл. прот. Иоанна Мейендорфа / Пер. с англ. Д. Гзгзяна]. – М. : Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. – 280 с.
16. *Мокієнко М.* Вітчизняний п'ятидесятницький рух на перехресті : місіональний чи єпископальний? // Практична філософія. – 2016. – № 2 (60). – С. 99-108.
17. *Ориген.* Против Цельса [Пер. с греч. Л. Писарев] ; [Электронный ресурс]. – М., 1996. – Кн. 3. – Режим доступа: http://azbyka.ru/otechnik/Origen/protiv_celsa/3 (дата обращения : 01.11.2016).
18. Пастырь Гермы [Введ., коммент. И.С. Свенцицкая]. – М. : Присцельс, 1997. – Ч. 4, 8:3.
19. *Пешков А. А.* Значение практики оглашения : история и современность [Электронный ресурс] // Богословские и церковно-практические аспекты Таинств Крещения и Миропомазания [семинар, Нижегородская духовная семинария, 27 февраля 2007 г.]. – Режим доступа: <http://azbyka.ru/katehizacija/znachenie-praktiki-oglasheniya-istoriya-i-sovremennost.shtml> (дата обращения : 01.11.2016).
20. *Св. Инноцит Римский.* Апостольское предание [Пер. П. Бурбуруза] // Богословские труды. – Сб. 5. – М., 1970. – 296 с.
21. *Св. Иустин.* Апология I, представленная в пользу христиан Антонину Благочестивому // Преображенский П. А. Памятники древнехристианской письменности в русском переводе. – М., 1862. – Т. 3. – [380 с.].
22. *Тертуллиан К. С. Ф.* О прескрипции еретиков. Избранные сочинения. – М. : Прогресс, 1994. – 448 с.
23. *Флоровский Г.* Утрата библейского мышления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fatheralexander.org/booklets/russian/utrata_biblejskogo_myshlenia_florovsky.htm (дата обращения : 01.11.2016).
24. *Эрикссон М.* Христианское богословие. – СПб. : «Библия для всех», 2009. – 1088 с.
25. *Ярошевская О. И.* Направления христианского научения в I веке н. э. в их соотношении со вторым этапом катехизации святоотеческого периода (на основании новозаветных источников). // Свет Христов просвещает всех: Альманах Свято-Филаретовского православно-христианского института. – 2015. – № 15. – 157 с.
26. *Van Engen Charles.* God's missionary people : rethinking the purpose of the local church. – Grand Rapids : Baker, 1991.

Санніков С. Реценція катехизаторських традицій III-IV століття в збереженні еклезіологічних ознак громади.

У статті проводиться аналіз катехизаторських традицій поширених в християнстві III – IV ст. у взаємозв'язку з еклезіологічними ознаками помісних громад. Розглядаючи невід'ємні атрибути Вселенської Церкви, що відбиваються в помісних конгрегаціях, робиться висновок про обов'язковість наявності такої характеристики, як святість церкви в житті і поведінці її членів. Висвітлено значення екзистенціальної зміни неофіта після покаяння і важливість катехитичної традиції на підставі свідчень Климента Римського, Етерії Аквітанської і Оригена в формуванні громад патристичного періоду. Актуалізовано питання про необхідність переосмислення та утвердження практики формування громади (парикії) на основі випробування і підготовки членів громади як в євангельському християнстві, так і в будь-якій іншій християнській конфесії.

Ключові слова: катехизаторство, еклезіологія, патристика, святість церкви, громада віри, Климент Римський, Етерія Аквітанська, Ориген, євангельське християнство.

Sannikov S. The reception of the catechetical traditions in the III-IV centuries in maintaining the ecclesiological signs of the community.

The article analyzes the catechetical tradition that was common in Christianity during the III – IV centuries in relation to the ecclesiological signs of local communities. Considering the inherent attributes of the Universal Church, reflected in the local congregations, it concludes the mandatory presence of such features as the sanctity of the Church in the life and behavior of its members. The significance of existential changes after the penance and the importance of catechetical tradition based on the evidence of St. Clement of Rome, St. Etheria of Aquitaine and Origen in the formation of the Patristic period communities. There are hot-button issues about the need to fundamental rethink and confirmation of the community (Parikia) formation practice on the basis of tests and training of members of both Evangelical Christianity and in any other Christian denomination.

Keywords: catechetical tradition, ecclesiology, patristics or patrology, church holiness, community of faith, St. Clement of Rome, St. Etheria of Aquitaine, Origen, Evangelical Christianity.

НАШІ АВТОРИ

АВСРІНА ОЛЬГА ІВАНІВНА	кандидат філософських наук, доцент, докторант НПУ імені М.П. Драгоманова
БЕХ ВОЛОДИМИРІВ ПАВЛОВИЧ	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри управління, інформаційно-аналтичної роботи та евронтеграції НПУ імені М.П. Драгоманова, головний редактор журналу
БЕХ ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА	доктор філософських наук, професор, НПУ імені М.П. Драгоманова
БОНДАР ЯНА СЕРГІЇВНА	магістр НПУ імені М.П. Драгоманова
ВОЛКОВИНСЬКА ВЕРОНІКА ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат філософських наук, науковий співробітник, Фонд Президентів України Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського
ВОРОНКОВА ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту організацій та управління проектами, Запорізька державна інженерна академія
ДОДОНОВ РОМАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Донецького національного університету імені Василя Стуса
ЗАДУВАЙЛО	аспірант відділу інформаційної безпеки та

ОЛЕНА КОСТЯНТИНІВНА	розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень
ЛЕЩЕНКО АЛЬОНА МИХАЙЛІВНА	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Херсонська державна морська академія
МАКСИМЕНЮК МАРИНА ЮРІЙВНА	кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту організацій та управління проектами, Запорізька державна інженерна академія
НІКІТЕНКО ВІТАЛІНА ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов та лінгвістичної комунікації, Запорізька державна інженерна академія
САННІКОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ	кандидат філософських наук, доктор богослов'я
СОДОМОРА ПАВЛО АНДРІЙОВИЧ	кандидат філологічних наук, доцент кафедри латинської та іноземних мов
ШЕДЯКОВ ВОЛОДИМИР ЄВГЕНОВИЧ	доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ	3
<i>Бех В.</i>	3
Доля планетарної спільноти у парадигмі сингулярності.....	3
<i>Додонов Р.</i>	15
Світовий досвід постконфліктної реабілітації та замирення в контексті подій на Сході України	15
<i>Волковинська В.</i>	25
Інтерпретація понять «публічність» та «приватність» Х. Арендт: поза просторовими та кількісними характеристиками.....	25
<i>Задувайло О.</i>	36
Теоретичні засади забезпечення права на інформацію: від державоцентризму до громадяноцентризму.....	36
<i>Шедяков В.</i>	48
Место феноменов культуры в процессах антропосоциогенеза и осуществления социетальных трансформаций	48
<i>Voronkova V., Maksimenyuk M., Nikitenko V.</i>	64
Humanistic management in the context of phylosofic anthropology: human dimension	64
<i>Бех Ю.</i>	76
Стан проблеми дослідження ролі інтелектуального капіталу у конкурентоспроможності організації	76

<i>Аверіна О.</i>	92
Сучасні маркетингові тенденції.....	92
<i>Бондар Я.</i>	101
Шляхи осмислення основних вимог до менеджера знань.....	101
<i>Содомора П.</i>	110
Філософські терміни: позначення і семантика в перекладі та поясненні	110
<i>Лещенко А.</i>	117
Значення символічного християнського сенсу у сакралізації творів мистецтва	117
<i>Санников С.</i>	126
Рецепция катехизаторских традиций III-IV века в сохранении экклезиологических признаков общины.....	126
НАШІ АВТОРИ	145
ЗМІСТ.....	147

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»**

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити наступні елементи з обов'язковим виділенням їх назв у тексті:
  - постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор;
  - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
  - формулювання мети та завдань статті;
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки із запропонованого дослідження;
  - перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
4. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією або доктора наук за фахом публікації або двох кандидатів наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.
5. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами) у електронному варіанті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подають електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.

6. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

<i>УДК</i>	<i>Прізвище І. Б.</i>
Назва статті	
<i>Анотація українською.</i>	
<i>Ключові слова:</i>	
Постановка проблеми в загальному вигляді.	
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	
Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми.	
Мета статті – ...	
Виклад основного матеріалу дослідження.	
Висновки.	
Перспективи подальших розвідок.	
<i>Література</i>	
ФИО. Название статьи.	
<i>Аннотация.</i>	
<i>Ключевые слова:</i>	
Name and surname author. Title article.	
<i>Annotation.</i>	
<i>Keywords:</i>	

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

7. Окремим файлом автори обов'язково подають електронну версію **розширеної анотації статті (1-2 сторінки формату А 4 не менше як 2000 знаків) англійською мовою**, яка буде розміщена на web-сторінці видання відповідно до наказу № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України» (кількість сторінок розширеної анотації не входить до загальної кількості сторінок статті). Розширена анотація повинна бути професійно та якісно перекладена англійською мовою, структурованою, містити мету дослідження, застосовані методи, основні одержані висновки.
8. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок й таблиці оформляються згідно з ДСТУ.

9. Перелік літературних джерел розташовують за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконують мовою оригіналу. Виноски по статті не прийняті.
10. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилянь нумерують вручну без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*». Посилання на літературу в тексті подають за наступним зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подають так: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
11. Статтю обов'язково супроводжують *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.
12. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія перевіряє статті на плагіат та залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам ВАК України.

До уваги авторів!

Електронні версії усіх статей, надрукованих у журналі «Нова парадигма», безплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма» (згідно з наказом № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України»). Автор, подаючи статтю до редакції журналу, надає тим самим згоду на безоплатну публікацію електронної версії своєї статті на зазначених сайтах.

Наукове видання
Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»
Випуск 129

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у електронному варіанті у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... кімната № 211, вул. Саратівська, 20, м. Київ, 04111
E-mail:.....novaparadigma@ukr.net
Web-сайт:.....http://www.novaparadigma.org.ua/
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» **обов'язкове**.
- Журнал регулярно розсилають у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України, а також безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма».

Головний редактор – В. П. Бех
Відповідальний секретар та наукове редагування – Ю. В. Бех
Літературне та технічне редагування – І. В. Григоренко

Підписано до друку 27 вересня 2016 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 8,06. Облік. видав. арк. 8,19. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) тел. 230-92-85